

ОПШТИНСКА УСТАНОВА
МУЗЕЈ НА ГРАД КРАТОВО

МУЗЕЈСКИ ГЛАСНИК

7

МУЗЕЈСКИ ГЛАСНИК	VOL. 7	р-р. 1-250	Кратово 2014
---------------------	--------	------------	--------------

ГОДИНА 11, БРОЈ 7
КРАТОВО, 2014

Редакциски одбор

Проф. д-р Зоранчо Малинов, научен советник во Институтот за фолклор “Марко Цепенков”, Скопје

Проф. д-р Зоран Тодоровски, директор на Државниот архив на Република Македонија

Прод. д-р Марко Китевски, научен советник во Институтот за македонска литература, Скопје

Доц. д-р Мирјана Нинчовска, кустос советник во НУ Музеј на Македонија, Скопје

Доц. д-р Звонимир Николовски, стручен соработник во Управата за заштита на културното наследство, Скопје

М-р Драган Георгиевски, директор на ОУ Музеј на град Кратово

Тодор Коцевски, публицист од Кратово

*Научните сознанија на авторите се нивни лични достигнувања и нив
Редакцијата ги препушта на судот на јавноста*

Издавач
Општинска установа **Музеј на град Кратово**

За издавачот
М-р Драган Георгиевски

Уредник
Проф. д-р Зоранчо Малинов

Лектура и коректура
Лидија Ташевска

Печатница
Втори август - Штип

Тираж
500 примероци

Гласникот е печатен со финансиска поддршка од
Министерството за култура на Република Македонија
и Општина Кратово

СОДРЖИНА

1. Д-р Ѓорѓи Малковски, СЕДУМДЕСЕТ ГОДИНИ СЛОБОДНА
МАКЕДОНСКА ДРЖАВА.....7
2. Д-р Зоранчо Малинов, КРИВОРЕЧКИТЕ
ДОДОЛАРИ.....23
3. Д-р Звонимир Николовски, SEGMENTVM II:
КРАТОВСКО-ЗЛЕТОВСКАТА ОБЛАСТ ВО
АНТИКАТА.....34
4. Д-р Петар Намичев, Екатерина Намичева, ПРОСТОРНИОТ
РАЗВОЈ НА КРАТОВСКАТА ГРАДСКА КУЌА ОД 19 И
ПОЧЕТОКОТ НА 20 ВЕК.....59
5. Д-р Јасминка Ристовска-Пиличкова, СЕМАНТИКА НА
ПРЕКРШЕНАТА ЛИНИЈА ВО ОРНАМЕНТИКАТА НА
ВЕЗОВИТЕ ВО СЕВЕРОИСТОЧНА МАКЕДОНИЈА.....80
6. М-р Горанчо Ангелов, ГУСЛАТА ВО КРАТОВСКО –
ГУСЛАРОТ СТАНКО СТОЈАНОВ ОД С. ТУРАЛЕВО,
КРАТОВСКО.....98
7. М-р Драган Георгиевски, АЈДУЧКАТА ЧАРШИЈА ВО
КРАТОВО.....115
8. М-р Александра Кузман, ЕЛИЦА ИЛИЕВА - ЧУВАР НА
ВОКАЛНО-ИНСТРУМЕНТАЛНАТА ТРАДИЦИЈА НА
С. КАВРАК, КРАТОВСКО.....139
9. Стојанче Костов, ОРСКАТА ТРАДИЦИЈА ВО СЕЛО
КУКЛИЦА.....157

10. Славица Крстиќ, ЦРКВАТА СВ. ЃОРЃИ КРАТОВСКИ ВО КРАТОВО.....	174
11. Валентина Илиевска, ВЕРУВАЊА И ОБИЧАИ ОКОЛУ ПЧЕЛАРЕЊЕТО ВО КУМАНОВСКО.....	200
12. М-р Стефан Коцевски, КАКО КРАТОВСКАТА ОБЛАСТ Е ПРЕИМЕНУВАНА ВО ЗЛЕТОВСКА ОБЛАСТ.....	209
13. Лела Петрова, РЕВИЗИЈА НА МУЗЕЈСКИОТ МАТЕРИЈАЛ ВО МУЗЕЈОТ НА ГРАД КРАТОВО.....	221
14. Лидија Ташева, ЧЕДО ЈАКИМОВСКИ – КРАТОВСКО ВИНОЖИТО НА ИДНИТЕ ЛЕТА.....	229
15. Д-р Владимир Боцев, МЕЃУНАРОДЕН ФЕСТИВАЛ НА ЕТНОЛОШКИОТ ДОКУМЕНТАРЕН ФИЛМ ВО ОРГАНИЗАЦИЈА НА МАКЕДОНСКОТО ЕТНОЛОШКО ДРУШТВО “КРАТОВО 2012” И “КРАТОВО 2013”	233
16. Милица Пешевска Николовска, САМАРЦИСКИОТ ЗАНАЕТ ВО КРАТОВО.....	240

Проф. д-р Ѓорѓи Малковски*

СЕДУМДЕСЕТ ГОДИНИ СЛОБОДНА МАКЕДОНСКА ДРЖАВА

Апстракт: Како резултат на Втората светска војна, во целиот свет, а посебно во Европа и на Балканот, настанаа нови општествени промени. Во текот на Втората светска војна, Балканот бил ветрометиште каде што се судирале интересите на фашистичка Италија, на нацистичка Германија и на нивните сателити. Македонскиот народ, во овој период, во сите делови на Македонија – Вардарскиот, Пиринскиот и Егејскиот, како и во Албанија, одделно или во рамките на отпорот на движењата во државите каде што живеел, земал активно учество во борбата против фашизмот.

Клучни зборови: Македонија, држава, Балкан, Втора светска војна, Југославија, самоопределување, НОБ, АСНОМ

Како резултат на Втората светска војна, во целиот свет, а посебно во Европа и на Балканот, настанаа нови општествени промени. Доколку ја разгледаме картата на Балканот до Втората светска војна, ќе констатираме дека на ова јужно крило од европскиот континент егзистирале пет монархистички држави: Југославија, Грција, Романија, Албанија и Бугарија. Сите овие држави имале повеќе нерешени територијални и други внатрешни проблеми од социјален и национален карактер. Во нив македонскиот народ не бил признат и не уживал никакви национални права.

* Авторот е историчар, научен советник во Институтот за национална историја во Скопје.

Во текот на Втората светска војна, Балканот бил ветрометиште каде што се судирале интересите на фашистичка Италија, на нацистичка Германија и на нивните сателити. Македонскиот народ, во овој период, во сите делови на Македонија – Вардарскиот, Пиринскиот и Егејскиот, како и во Албанија, одделно или во рамките на отпорот на движењата во државите каде што живеел, земал активно учество во борбата против фашизмот.

По завршувањето на Народноослободителната и антифашистичка војна во Македонија и во Југославија (1941-45), македонската држава влезе во новоформираната Демократска Федеративна Југославија (ДФЈ), како составен и рамноправен член со државите на другите народи на Југославија.

Со уставно-правните одлуки на АСНОМ, македонскиот народ, врз основа на правото на самоопределување, се здоби со сопствена држава. По Античката македонска држава и средновековната Самоилова држава, повторно, иако само на еден дел, се формира новата АСНОМ-ска македонска држава.

Но, како се дојде до слободата? Како, во текот на антифашистичката борба, дојде до радикални промени во животот на нацијата?

По потпишувањето и пристапувањето на Кралството Југославија кон Тројниот пакт, на 25 март 1941 година во Виена, истиот ден како и наредните денови до 29 март, низ целата држава на Кралството Југославија и на територијата на Македонија избувнаа демонстрации против пактот. Настаните од 27 март во Југославија, биле повод Хитлер уште истиот ден да свика советување на Воениот совет во Берлин и да донесе одлука што побргу да ја нападне Југославија и да ја уништи како држава.

Одлуката на Хитлер за напад на Југославија наложи одлагање на предвидениот напад на СССР за 38 дена, како и измени на планот за напад на Грција и негово усогласување со планот за напад на Југославија. Без претходно објавување војна, на 6 април 1941 г., била нападната Југославија. Во нападот учествувале 51 дивизија со над 800.000 војници (гер-

мански, италијански и унгарски, кон кои подоцна се приклучиле и бугарски воени единици). За неполни 11 дена, територијата на Југославија била заземена и окупирана.

Во планот на Хитлер за брзо ликвидирање на Југославија како држава, Македонија имала првостепено стратегиско значење благодарение на својата положба. На 7 април, попладнето, во Скопје навлегле германските војски, а неколку дена потоа била заземена цела Македонија. Набргу по капитулацијата, во текот на април, на состаноците одржани во Виена, меѓу министрите за надворешни работи на Италија и на Германија – грофот Кано и Фон Рибентроп, била постигната спогодба за поделба на Југославија.

Територијата на Македонија ја доживеа истата судбина, како и по Балканските војни и Букурешкиот мировен договор од 1913 г., кога била поделена меѓу балканските сојузници: Грција, Србија и Бугарија. Деловите на Македонија, кои по 1913 г. потпаднале под Србија и Грција, сега повторно биле разделени меѓу Германија, Италија и Бугарија.

Фашистичка Бугарија, како награда за учеството во агресијата на Југославија го добила поголемиот дел од Вардарска Македонија, како и источниот дел од Егејскиот дел на Македонија. Западна Македонија со градовите и нивните околии: Тетово, Гостивар, Кичево, Дебар и Струга, јужните делови од Охридско и Преспа, како и западните делови од Егејска Македонија биле окупирани од фашистичка Италија. Делот на окупираниот западен дел на Македонија, Италија го управувала со помош на цивилната албанска квислиншка власт. Централниот дел од Егејска Македонија го окупирала нацистичка Германија.

Со новата поделба на Македонија и со фашистичката окупација, била доведена во прашање и самата егзистенција на македонскиот народ.

Нападот врз Советскиот Сојуз на 22 јуни 1941 г., што го изврши нацистичка Германија имал силен одраз врз борбеното расположение на народите во целиот свет. Ваквото расположение уште повеќе се засилило по потпишувањето на Атлантската повелба, на 14 август 1941 г., меѓу лиде-

рите на Велика Британија и САД – Черчил и Рузвелт, со која, меѓу другото, се изразувала вербата, дека по уништувањето на нацистичката тиранија ќе се воспоставел мир и дека сите народи во своите држави ќе живееле слободно и безбедно.

Тоа борбено расположение се почувствувало и во Македонија. Воспоставувањето на окупаторскиот систем во Македонија ги мобилизирал организациите на Комунистичката партија (КП) во Македонија во спроведувањето на антифашистичката платформа на Комунистичката Партија на Југославија (КПЈ), во која, посебно била истакната заложбата за тоа, дека, секој народ, кој ќе земе учество во борбата против фашистичкиот окупатор, ќе го реши и своето право на самоопределување. Тоа најдобро се гледало од ставовите и активностите што самоиницијативно ги преземале месните организации на КП на теренот. Уште во текот на Априлската војна се одржале состаноци на месните комитети во Прилеп, Тетово и Куманово. Истовремено, се издавале и директиви за собирање на оружје и муниција, за заплenuвање на судски архиви и техника, за ослободување на затвореници и на заробеници итн. Овие акции и отпори го означија почетокот на подготовките за вооружено востание и борбата против фашизмот во Македонија во 1941 година.

Единствената политичка партија која имала изградено правилен став по однос на македонското национално прашање и која воедно ги повикала Македонците од сите делови на Македонија активно да се вклучат во војната на страната на антифашистичката коалиција, била тогашната Комунистичка партија. Македонскиот народ бил посебно мотивиран за прифаќање на борбениот повик. Се определил за заедничка борба со сите тогашни народи на Балканот и во Европа. На тој начин, по подолг период, за прв пат, македонскиот народ имал вистински сојузници во антифашистичката војна. И затоа успеа.

Со нападот на Прилепскиот партизански одред врз бугарскиот полициски участок и други објекти во Прилеп на 11 октомври 1941 г., како и со судирот на Кумановскиот партизански одред на 12 октомври 1941 г., се отворила нова стра-

ница во историјата на македонскиот народ. Тоа било и причината, по куси, но интензивни подготовки, Македонците да се кренат на вооружено востание против фашистичките германски, бугарски, италијански и квислиншките албански окупатори. Заедно со другите југословенски народи, Македонците верни на воените и слободарските традиции и искуства од Ангичката и Самоиловата држава, покажаа готовност, исклучиво со свои сили и со долготрајни оружени борби, да се изборат за своја национална слобода и државност.

Истовремено, Единаесетти октомври 1941 г. претставува и врвен израз на револуционерните и слободарски традиции на македонскиот народ изразени во минатото преку разни буни и востанија, а особено преку Карпошовото (1689), Разловечкото (1876) и Кресненското востание (1878), кое било кренато непосредно по Берлинскиот конгрес во 1878 г. Меѓу востанијата, секако, почесно место зазема Илинденското востание од 1903 година.

Во услови на окупација, во 1941 г. во Македонија започнале подготовките за кревање на вооруженото востание. Во тој правец, месните организации на КП ја насочиле својата активност на целата територија на Македонија. Резултатите на овие активности биле многубројните борбени акции изразени преку зачестените диверзии, организираните демонстрации, но и оружените судири и паѓањето на првите жртви во текот на јули 1941 година.

Токму затоа, 11 Октомври 1941 год. дојде како логичен продолжеток на сè она револуционерно што се случувало во Македонија во минатите векови и децении. По овој датум, првите партизански одреди, Скопскиот, Прилепскиот и Кумановскиот, им наметнале на окупаторите поголеми воени судири. Тоа придонело, борбата на македонскиот народ, заедно со не така голем број на лица од другите националности, да се издигне на повисок степен и да биде предвесник на подоцнежното масовно оружено востание со антифашистички и ослободителен карактер.

По започнување на востанието, се засилил теророт на окупаторите во Македонија. Тој се карактеризирал со масов-

ни апсења, судски процеси, интернирањеа и сл. Само во Вардарскиот дел на Македонија, според бугарските окупаторски судски и полициски документи, во текот на 1941 г. биле уапсени 1537 лица. Дел од нив биле ослободени, а друг, поголем дел, интернирани во 103-те логори, формирани специјално за таа цел на територијата на Бугарија. На 134 комунисти, членови на СКОЈ и симпатизери, кои биле изведени пред „военополевите“ судови во текот на судските процеси одржани во Скопје, Охрид, Битола и Куманово, им биле изречени 38 смртни казни. Деветнаесет лица биле ослободени и веднаш депортирани, додека на другите 63 лица им биле изречени временски казни во траење од 3 до 20 години строг затвор, или, само во текот на 1941 г., биле изречени затворски казни во траење од вкупно 578 години. Напоредно со репресалиите на окупаторот, и отпорот на народот станувал сè поорганизиран, поразновиден и поотворен. Со тоа, бугарската власт целосно била разобличена како окупаторска.

Развојот на отпорот што почнал во текот на 1941 г., сè повеќе се ширел во наредните години. Како резултат на тоа, во летото на 1942 г., на теренот на Велешки Азот и на просторот на Прилепско и Крушевско, биле одржани и првите реонски советувања на тајните комитети од овие подрачја. Во овој период, на територијата на Македонија дејствувале девет партизански одреди. Тие, во судирите со фашистичките окупаторски сили, успеале, на просторот во Велешко и во Преспа, да формираат полуслободни и слободни територии. На овие територии, органите на Народноослободителната борба постепено почнале да прераснуваат во органи на народната власт. Токму и затоа, 1942 г. во Македонија со право може да се нарече година во која била извојувана целосна политичка победа во борбата за придобивање на масите и зајакнување на Народноослободителната и антифашистичка војна.

По формирањето на Комунистичката партија на Македонија и изборот на првиот ЦК во март 1943 г., најзначаен настан било одржувањето на Преспанскиот состанок на ЦК КПМ од 2-ри до 4-ти август 1943 г. Периодот по Преспанскиот состанок бил исполнет со низа значајни настани од најно-

вата историја на македонскиот народ. На 18 август 1943 г. Била формирана и една од првите воени единици на македонската војска - партизанскиот баталјон „Мирче Ацев“. Набргу потоа, дошло до проширување на слободните територии, а биле формирани и нови обласни комитети на КПМ и оперативни зони, како и Акциониот Народноослободителен Комитет на Македонија (АНОК) и Иницијативниот Одбор за вршење подготовки за свикување на Првото заседание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ). На 20 декември 1943 г. се одржало Фуштанското партиско советување и се формирал Покраинскиот Комитет на Сојузот на Комунистичката Младина на Македонија. Ова е и времето кога Главниот Штаб на Народноослободителната војска и партизанските одреди на Македонија (ГШ НОВ и ПОМ) го издал познатиот и многу значаен Манифест упатен до македонскиот народ.

Во текот на 1943 г. македонската војска ги освоила градовите Кичево и Дебар, кои воедно, биле и првите ослободени градови во Македонија. На слободната територија во Западна Македонија била организирана регуларна мрежа на народната власт составена од месни, општински и околиски Народноослободителни Одбори, а посебни команди на места биле формирани во Дебарца, Кичево и Дебар. Во овие ослободени места биле отворени првите училишта со настава на македонски јазик, биле определени пазарните денови, бил одржан првиот свештенички собир, а биле формирани и реонски чети и чети од учесници во Илинденското востание, селска милиција и народни судови. Воедно, биле избрани и 42 делегати за Второто заседание на АВНОЈ. Сите овие настани го трасирале патот на зародишот и идните контури на македонската држава уште во текот на војната.

Во овој период Народноослободителната војна сè повеќе земала замав и во другите краишта на Македонија, односно во Битолско–преспанското подрачје, во Тиквеш, Гевгелија и Велес, во Скопско–кумановското подрачје и во источниот дел на Македонија. Немало катче во Македонија што не било зафатено од вооруженото востание. За растежот

и силата на народноослободителното движење на Македонија во овој период сведочи и фактот што германската команда во Струга на Главниот штаб на македонската војска му предложила преговори за меѓусебна размена на заробеници. Преговорите се одржале кон крајот на октомври и во почетокот на ноември 1943 г. во Ботунската Теснина, Охридско.

Напредно со тоа, Македонците од Егејскиот и од Пиринскиот дел на Македонија, исто така зедоа масовно учество во борбите против фашистичките окупатори преку формирањето на самостојни партизански единици, или пак, вклучувајќи се во составот на единиците на народите во чии граници живејат.

Кон крајот на 1943 г., военополитичката положба во светот и во поранешна Југославија станале мошне погодни за донесување одлуки со кои се зацврстувале резултатите и придобивките на Народноослободителната и антифашистичка војна. Во вакви околности, на 29 ноември 1943 г., во Јајце, Босна и Херцеговина, било одржано Второто заседание на Антифашистичкото Веќе на Народното Ослободување на Југославија – АВНОЈ, на кое биле донесени одлуки од стратешко значење за натамошниот тек на вооружената борба на целата територија на поранешна Југославија. Во една од одлуките било предвидено повоената изградба на Југославија да се базира врз федеративен принцип и со загарантирана рамноправност и право на самоопределување на сите народи во новата држава. Оваа одлука е од посебно значење, бидејќи македонскиот народ бил признат како рамноправен национален идентитет во новата заедница на тукушто прогласената југословенска држава, со право, по завршувањето на антифашистичката војна, да формира и своја македонска држава.

Периодот од почетокот на декември 1943 г., па сè до крајот на јули 1944 г., односно до свикувањето на Првото заседание на Антифашистичкото Собрание на Народното Ослободување на Македонија (АСНОМ) на 2 август 1944 г., го карактеризирале, покрај другото, бројни судири и победи против окупаторските војски. Тука спаѓаат зимските операции на единиците на НОВ и ПОМ на територијата на Вардар-

ска и Егејска Македонија, кои масовно биле спроведени во периодот од ноември 1943 до јануари 1944 г., во која најзначајно место зазема епопејата поврзана со изведувањето на исклучително тешкиот и непредвидлив Февруарски поход. Успешното изведување на Февруарскиот поход имало големо политичко и воено значење за развојот на вооружената борба во Македонија воопшто. Во текот на овој поход дошла до израз високата политичка свест на борците и на населението за постигнување на крајната цел – создавање на посебна македонска национална држава.

Во периодот од април до јуни 1944 г. биле водени жестоки борби со германските и бугарските војски, како и со балистичките формации во неколку реони на долината на Вардар, во Западна Македонија и во Јужна Србија. Овие борби во македонската историографија се познати под името Пролетна офанзива. По завршувањето на оваа офанзива, со исклучок на поважните комуникации и градовите, целата територија на Македонија практично била ослободена. На слободната територија се развил целокупниот живот, насочен во прв ред кон стабилизирање на народната власт и политичките организации. Сите овие услови овозможиле непречено свикување на Првото заседание на АСНОМ во манастирот „Св. Отец Прохор Пчињски“, во близина на Куманово.

Одлуките и решенијата што на своето Прво заседание ги донело АСНОМ, според својот карактер имале уставно-правно значење. Тие биле донесени врз основа на суверената волја на македонскиот народ и неговото право на самоопределување, а во согласност со одлуките на Второто заседание на АВНОЈ. Од тие причини, овие одлуки на АСНОМ послужиле како основа за понатамошната изградба на македонската државност и посебно за организационото зацврстување и проширување на највисоките државни органи во Федерална Македонија.

Периодот од Првото до Второто заседание на АСНОМ (август-декември 1944 г.), претставувало одделна фаза на Народноослободителната борба на Македонија. По четиригодишната крвава борба, конечно биле реализирани вековните

стремежи за национална и социјална слобода македонскиот народ на територијата на денешна Република Македонија.

По конечното ослободување на Македонија, на 19 ноември 1944 г., натамошната дејност на македонските воени единици во составот на НОВ и ПОЈ, продолжиле со исто темпо и во текот на борбите за ослободување на Косово, а подоцна, по пробивот на Сремскиот фронт и понатаму до Загреб и Марибор, и во конечното ослободување на Југославија.

Вооруженото востание на македонскиот народ од 1941 г. имало константен пораст се до конечното ослободување на Македонија. Тоа може да се следи и преку бројот на партизанските одреди и на воените единици што се формирале на територијата на Македонија. Ако во 1941 г. имало само три партизански одреди, тој број во 1942 г. се зголемил на девет. Во 1943 г. биле формирани првите воени единици, баталјоните „Мирче Ацев“, „Страшо Пинџур“, „Стив Наумов“, Кичевскиот, Мавровскиот, „Јордан Николов“, Дебарско-младинскиот и двата косовски баталјони - „Рамиз Садику“ и „Борис Вукмировиќ“. Во ноември 1943 г. била формирана Првата македонско-косовска бригада, а во декември истата година, на територијата на егејскиот дел на Македонија, била формирана и Втората македонска бригада. Во наредната 1944 г., македонската народноослободителна војска, како дел од НОВ на Југославија, посебно во завршните операции за ослободувањето на Македонија, ја сочинувале три корпуси и тоа: 15-от, 16-от и Брегалничко-струмичкиот корпус, во чиј состав влегувале 7 дивизии со 22 ударни бригади, 4 артилериски бригади, 3 пионерски и една коњичка бригада.

Вкупниот број борци и старешини во воените единици во Македонија, во текот на Втората светска војна, ја надминала бројката од 76.000 лица. Оваа вооружена сила на македонскиот народ и националностите, водела секојдневни борби со германските сили, со Петтата бугарска фашистичка окупаторска армија во Македонија, како и со балистичките фашистички формации во Западна Македонија. Според изјавата на германскиот командант Лер, при повлекувањето низ Македонија, неговата армија претрпела бројни загуби во

луѓе, а во исто време биле принудена да остави и големи количества воен материјал.

Единиците на НОВ и ПО во Македонија, само на територијата на Вардарскиот дел на Македонија, за време на војната врзувале за себе над 60.000 окупаторски војници и полицајци (бугарски, германски и италијански). Од оваа бројка, над 45.000 биле на територијата на Македонија окупирана од Бугарија, а над 15.000 на територијата на Македонија окупирана од Италија, не сметајќи ги притоа квислиншките албански формации.

Македонците од Пиринскиот дел на Македонија биле во првите редови на антифашистичкиот отпор во Бугарија. Кај раководителите и функционерите на Бугарската Комунистичка Партија за Пиринска Македонија (од кои најголем број биле Македонци), уште во почетокот било јасно искристализирано гледиштето, дека преку вооружената антифашистичка борба ќе дојде до длабоки демократски промени во Бугарија. За такви промени, пак, пиринските Македонци биле најнепосредно заинтересирани, бидејќи се надевале дека преку борба ќе се изборат за својата правда и обединување со Вардарска и Егејска Македонија.

Тоа што вооружените борби во Бугарија почнале првин во Пиринскиот дел на Македонија, било резултат на револтот против тешката социјално-економска и денационализаторска политика спрема Македонците на бугарските владејачки кругови, како и на влијанието на националните револуционерни традиции на народот од овој дел на Македонија. Овде Македонците самоиницијативно се организирале и уште на 27 јуни 1941 г. ги започнале првите вооружени судири со бугарските фашисти, во времето кога такво нешто не било забележано во другите делови на Бугарија.

По деветтосептемвриските настани во Бугарија, во периодот од 1944 до 1948 г., биле преземени низа мерки од страна на Отечественофронтотска Бугарија за задоволување на националните права на Македонците во пиринскиот дел на Македонија. Била призната посебноста на Македонците и тие се здобиле со културна автономија. Биле отворени школи

во кои наставата се изведувала на македонски јазик и со македонски учители. Бил формиран македонски театар и се отвориле првите македонски книжарници. Меѓутоа, со настаните од 1948 г. и по објавувањето на Резолуцијата на Информбирото, со која Југославија била исклучена од составот на тој форум, дошло до кардинални промени во ставот кон македонската нација и држава. Така, и покрај масовното учество на пиринските Македонци во борбата против фашизмот во текот на Втората светска војна, нивните идеали, по завршувањето на војната, не се оствариле ни делумно.

По распарчувањето и окупацијата на Егејска Македонија, македонското население се нашло во уште потешка економска и политичка положба. Сите последици што ги донела војната на економски и на национален план најмногу ги почувствувало населението во Егејскиот дел на Македонија.

Македонците од овој дел на Македонија, како и Македонците од Пиринска Македонија, верни на своите национални и револуционерни традиции, оцениле дека било дојдено времето кога требало, како резултат на нивната активна борба против фашизмот, да се реши нивното прашање за добивање на основните национални и социјални права. Токму затоа, Македонците од егејскиот дел на Македонија, првите групи за отпор ги формирале уште во текот на април 1941 г. Набрзу потоа, односно во мај, започнале и првите вооружени судири со окупаторските италијански и бугарски војски. Во септември, пак, истата година, Македонците, и покрај дадените многубројни жртви, земале активно учество во познатото Драмско востание.

Во завршните фази на Народноослободителната борба во Грција, Македонците од егејскиот дел на Македонија, како резултат на масовното учество во борбата и извојуваниите придобивки на Македонците од вардарскиот дел на Македонија, започнале со формирањето на свои национално-политички организации. Меѓу првите формирани организации, бил Славјаномакедонскиот народноослободителен фронт (СНОФ), кој активно делувал во рамките на грчкото народноослободително движење. Наместо поддршка во раз-

вивањето на овој процес, биле преземени контра-мерки со кои се оневозможувало самоорганизирањето на македонскиот народ. Меѓутоа, во тоа време, јасно било дека во таква сложена внатрешна и надворешна ситуација, обремената и со поделбите на интересните сфери на победничките сојузнички државни во Втората светска војна, не можело да дојде до победа на демократските сили во Грција, а уште помалку да им се признаат националните права на Македонците во рамките на Грција.

Со завршувањето на војната, страдањата на Македонците во Егејскиот дел на Македонија не престанале. Тие, исто така, зеле масовно учество и во Граѓанската војна во Грција, која се водела од 1946 до 1949 г. Со ликвидирањето на Демократската армија на Грција (ДАГ), надежта за добивање на рамноправност и национална слобода станале невозможни. Во текот на Граѓанската војна и по неа, повеќе под засилен и добро организиран притисок и терор, македонското население било присилено масовно да емигрира и да се распрсне речиси по сите континенти во светот.

Втората светска војна и победата над фашизмот траела цели 6 години. Во оваа антифашистичка војна загинале околу педесет милиони војници, жени, деца и старци. Советскиот Сојуз со над 20-те милиони жртви е на челното место, на второ место била Полска со шесте милиони жртви, а веднаш по неа била поренешна Југославија со милион и седумстотини илјади жртви. Југословенското војувалиште во текот на Втората светска војна перманентно за себе врзувало од 600 до 850 илјади германски, италијански, бугарски, квислиншки и други воени формации. Сите тие, доколку не биле на територијата на поранешна Југославија и Македонија, сигурно ќе биле испратени на Источниот фронт во борбите против Советскиот Сојуз. Од друга страна, во периодот на завршните операции за ослободувањето на Југославија, народноослободителната војска на тогашна Југославија ја достигнала бројката од 800.000 војници и друг помошен персонал.

Преку четиригодишната народноослободителна војна, југословенските народи, во кои значајно и бележито мес-

то заземал и македонскиот народ, покрај борбата против исклучително силниот и добро организиран фашистички окупатор и неговите квислиншки поддржувачи, истовремено го исполниле и својот интернационален долг спрема сојузничките сили на СССР, САД и Велика Британија. Воедно, им помогнале и на соседните земји Бугарија, Албанија и Грција во борбата за ослободувањето од фашизмот.

Македонскиот народ, во завршните операции за ослободување на Југославија од силната германска војска, учествувал со околу 24.000 борци, формациски вклучени во составот на Петнаесеттиот македонски корпус, или со вкупно 1/3 од сопствениот воен потенцијал. Во борбите за победата над фашизмот, кои траеле сè до 15 мај 1945 г., само од територијата на Вардарска Македонија загинале 33.000 лица, вклучувајќи ги тука и повеќе од 7.000 македонски Евреи, кои бугарскиот окупатор во 1943 г. ги депортирал во концентрациониот логор во Треблинка, денешна Република Полска.

Материјалните штети што ги претрпе Македонија во текот на Втората светска војна, исто така, биле огромни. Разурнати или опожарени биле повеќе од 10.000 домови и над 4.000 јавни објекти, биле евидентирани 83.000 случаи на ограбувања, како и насила одземени или заклани над 300.000 грла на крупен и ситен добиток. Наполно биле урнати 170 мостови, уништени 500 км железничка пруга, или 80% од целата железничка мрежа, како и сите локомотиви и 97% од вагоните. За време на окупацијата, неконтролирано се експлоатирале рудниците и шумите. Биле разурнати скоро сите тогашни индустриски капацитети, а работната сила немилосрдно била експлоатирана. Се земало сè што можело да се земе и од земјоделството.

Македонскиот народ, кревајќи се на вооружено востание во борбата против фашистичките окупатори, уште во 1941 г. застанал на страната на антифашистичката коалиција, на чие чело се наоѓале СССР, Велика Британија и САД. Со доаѓањето, пак, на првите воени мисии при ГШ на НОВ и ПО во Македонија, најпрвин на британската, на слободната територија на Западна Македонија во Црвена Вода, Охридско,

во септември 1943 г., а потоа и на американската и советската во 1944 г., всушност било означено и првото меѓународно признавање на Народноослободителната борба на Македонија уште за време на Втората светска војна.

Претставниците на овие мисии, преку своите извештаи, исцрпно и објективно ги информирале претпоставените во своите земји за состојбите во Македонија, меѓу другото, и за тоа, дека единствено македонските партизани се бореле против повеќекратните фашистички окупатори во Македонија. Дури и нешто повеќе: шефовите на воените мисии на Велика Британија и САД - Сричка и Дикенсон, присуствувале и ја следеле работата на Првото заседание на АСНОМ, на 2-ри август 1944 г. Тие биле сведоци на раѓањето на новата држава на македонскиот народ – ФЕДЕРАЛНА МАКЕДОНИЈА, наследничка на славната Античка македонска држава од 7 до 2 век п.н.е и наследничка на Самоиловата држава од крајот на десеттиот и почетокот на единаесеттиот век (976-1018). Новата македонска федерална држава била вклучена и функционирала во составот на новоформираната Демократска Федеративна Југославија.

Единствено во вардарскиот дел на Македонија, со создавањето на Федерална Македонија, македонскиот народ се здоби со национална и социјална слобода. Оваа слобода била платена со процентуално голем број човечки животи споредено со бројната состојба на населението и со огромни материјални штети. Резултатите од антифашистичката војна ги обврзуваат оваа и идните генерации да знаат да ја ценат и да ја бранат скапо платената слобода. На тоа не обврзуваат сите паднати борци во ослободителните борби за национална слобода и сопствена македонска држава.

Gjorgji Malkovski

**SEVENTY YEARS FREE MACEDONIAN STATE
(Summary)**

Gjorgji Malkovski

**SEVENTY YEARS FREE MACEDONIAN STATE
(Summary)**

There were new social changes in the whole world, especially in Europe and on the Balkan Peninsula as a result of World War II. During the World War II, the Balkan Peninsula was the point where the interests of fascist Italy and Nazi Germany, along with their satellites, collided. In this period the Macedonian people in every part of Macedonia –Vardar Macedonia, Pirin Macedonia and Aegean Macedonia, as well in Albania, joined the resistance movements of the country where they lived or they separately organized themselves to take an active role in the fight against fascism.

Проф. д-р Зоранчо Малинов*

КРИВОРЕЧКИТЕ ДОДОЛАРИ

Апстракт: Покрај вообичаените обреди за измолување дожд што се практикувале во пределите во североисточниот дел на Р. Македонија, како што се додолето или водосветот, т.е. молитвата за дожд, во некои од кратовските села во долината на Крива Река, како и во некои соседни кривопаланечки села постоел и обред што го извршувале мажи облечени во животински кожи (кожуви), познати како додолари или џамалари. Овие машки обредни дружини, иако имаат многу сличности со обредните дружини што се активни во периодот на т.н. некрстени денови (од Божик до Водици), сепак, покрај периодот на дејствување, а тоа е периодот кога посевиите се загрозувани од суша во пролетните и летните месеци (мај-јуни), разлики постојат и во однос на обредните постапки што го вршат за да ја постигнат својата цел.

Клучни зборови: обреди за дожд, додоле, додолари, џамалари, кожуви, кладенци, свештеник, Криворечие, Кратовско, Кривопаланечко.

Истражувајќи ја обредноста поврзана со народниот календар во источниот и североисточниот дел на Македонија, вниманието на мојот научен интерес го привлече еден обред за измолување дожд што го практикувало населението во Криворечието, поточно во некои од кратовските и кривопаланечките села кои се наоѓаат во средниот тек на Крива Река. Имено, покрај веќе познатите обреди за измолување дожд, како што се *додолето* и *молитвата за дожд* (*молтва за д'ш*), односно обредот во

* Авторот е етнолог, научен советник во Институтот за фолклор “Марко Цепенков” во Скопје и хонорарен професор на Универзитетот “Гоце Делчев” во Штип.

овие краеве познат и како *водокрст* или *водосвет* (Малинов З., 2006: 182-183; Георгиевски Д., 2012: 345), во споменативе села во долината на Крива Река регистрирав и еден обред којшто прилично отстапува од останатите два обреди за измолување дожд, но затоа, пак, има одредени сличности со џамаларскиот обред кој се извршува во зимскиот период од годината, поточно во периодот на некрстените денови, воглавно помеѓу празниците Сирова (Василица) и Водици (Богојавление).

Кога подолго време нема да заврне дожд, односно ќе настапи суша и на тој начин ќе бидат загрозени посевите, селската заедница или барем дел од неа ќе реагира на тој начин што ќе организира обред за измолување дожд. Имено, преку одредена обредна пракса ќе настојува да се омилоствиват натприродните сили коишто ги регулираат атмосферските прилики и на тој начин да се обезбедат потребните врнежи и влагата во почвата за опстанокот на посевите, а со тоа и на самата заедница. Во најголем дел од руралните средини во балканските земји тоа се реализирало со извршувањето на архаичниот додолски обред, кога во главната обредна улога се јавува девојче-сираче, наречено *додоле* (лилјаче, пеперуда и сл.), при што со полевањето со вода низ сито или решето на додолето, преку принципот на имитативната магија се настојува да се предизвика дожд. Воглавно, сите членови на додолските дружини се девојчиња на возраст од околу 9-15 години, накитени со зелени лисја и гранчиња, кои при изведувањето на самиот обред исполнуваат и соодветни додолски песни за дожд, за што од домаќините на секоја од куќите во селото биле дарувани со разни продукти: жито, брашно, масло, јајца и сл. По завршувањето на обиколката на куќите во селото, овие намирници вообичаено му припаѓаат на сирачето, или пак, на најсиромашното девојче кое ја игра улогата на додолето.

Во некои случаи додоларките си ги поделуваат намирниците меѓусебно, со тоа што најмногу добива додолето.¹

Во некои села во долината на Крива Река, додолскиот обред го изведувале девојчиња од ромска националност, како што имало случаи забележани во кратовското село Страцин и во кривоаланечкото Псача. Имено, овие девојчиња при изведувањето на обредот биле придружувани од постари жени, нивни сонароднички, а по извршувањето на додолскиот обред од селаните биле дарувани со разни прехрамбени намирници (Ристовски Б., 1977: 43; Малинов З., 2006: 183; Георгиевски Д., 2012: 343).²

¹ Подетални описи на обредот *додоле*, кој во разни македонски предели може да се сретне и под други слични називи, како: *дудуле*, *вајдудуле*, *лилјаче* и сл., да се види во: Малинов З., 2006: 182-183; Ристовски Б., 1977: 37-53; Китевски М., 2001: 148-152 и таму цитираната литература. Сублимирани описи на варијантите на додолскиот обред и сличните на него за измолување дожд, кои се практикувале кај јужнословенските народи може да се сретнат во студиите на некои бугарски, српски и хрватски етнологи (Арнаудов М., 1972; Зечевић С., 1973; Ковачевић И., 1976; Ćulinović-Konstantinović V., 1963).

² На замената на изворните обредни улоги во некои од календарските обичаи со протагонисти од ромска националност укажале многумина регистратори на етнографски материјали од крајот на XIX и почетокот на XX век. Оваа појава најмногу била присутна во додолскиот, како и во лазарскиот обред, кога девојчиња од ромска националност ги исполнувале лазарските песни, за што од домаќините биле дарувани со прехрамбени продукти и пари. Во некои места, ромски девојчиња ги посетувале домовите со пеење лазарски песни и играње во придружба на музика од дајре и во неделата пред Лазара, па во некои места оваа недела е позната и како Ѓупска Лазара, односно Циганска Лазарица (Малинов З., 2006: 154). Појавата на замена на обредните улоги со протагонисти од ромска националност, секако се должи на губењето на првобитното значење на самиот обред за заедницата. Во секој случај, оваа појава има и економска димензија за исполнителите на обредот преку дарувањето со прехрамбени продукти и пари. Во поново време ова може да се спореди и со

Во некои средини, пак, кога ќе настапи суша, заедницата реагира на тој начин што ќе се организира обред со процесија на чело со свештено лице коешто ќе пее соодветни молитви до Бога, за да заврне дожд. Сето тоа ќе биде придружено и со црковно-религиозни обредни реквизити: икони со христијански светци, крстови, црковни барјаци и сл., ритуал којшто несомнено во себе содржи и одредена христијанската компонента.³ Ваквите обреди во Кратовско биле познати како *водосвет* (с. Филиповци) или *молитва за д'ш* (с. Кегеново, с. Куклица), а во градот Кратово, каде што биле познати како *молепсија за д'ж*, биле организирани сè до средината на XX век (Георгиевски Д., 2012: 345).

Покрај оваа “стандардна” обредна пракса, без оглед на тоа, дали молбите до натприродните сили коишто управуваат со атмосферските прилики ќе бидат упатувани на поархаичниот начин со посредство на додолето и неговата придружба, или пак, преку свештените лица и целата селска заедница, во некои од кратовските села во долината на Крива Река е регистриран и малку поневообичаен обред за престанок на сушата. Имено, во некои села, како на пример во кратовските села Куклица и Шопско Рударе, додолската дружина се состоела од учесници на училишна возраст, и тоа со мешан состав, т.е машки и женски деца. Мешовитата дружина ги посетувала куќите, пеејќи додолски песни и прскајќи се со вода, а за возврат биле дарувани од домаќинките со разни прехрамбени намирници (Малинов З.,

посетата на домовите од страна на деца Ромчиња на Коледе и Велигден, кога честитајќи им го празникот на домаќините, од нив очекуваат да бидат дарувани со коледарски колачиња, ореви, костени или велигденски јајца и секако со пари.

³ Подетални описи на обредот *молитва за дожд*, кој во разни македонски предели може да се сретне и под други слични називи како: *богомолство*, *покрсти*, *скрсти*, *водосвет*, *водокрст*, *литуција* и сл., да се види во: Малинов З., 2006: 182-183; Ристески Љ. С., 1994: 225-237; Ристовски Б., 1977: 53-59; Китевски М., 2001: 152-156 и таму цитираната литература.

2006: 183).⁴ Членовите на мешовитата додолска дружина вообичаено ја пееле песната:

Ој додоле мили боже
дај ни боже ситну росу
да зароси цело поље,
берикет да ни се роди...⁵

Но, освен што се организирале мешани додолски дружини, уште поневообичаено е тоа што во некои од селата во Криворечието се организирале и исклучиво машки обредни групи, составени од повозрасни, т.е. оженети мажи и од повозрасни момчиња - ергени. Тие имале за задача да ги посетат изворите (кладенците) во атарот на селото, кои биле запоставени (“забенгишени”) и да ги исчистат - “там појев ги и чистив ги”.... Се прскале со вода и пееле додол(ар)ски обредни песни, т.е. песни за дожд, како на пример: Ој додоле мили боже, подај ни ситну росу...⁶

⁴ На појавата на трансформирање на обредот поради губењето на неговото првобитно значење за заедницата укажавме и претходно, кога извршувањето на додолскиот обред го преземаат девојчиња од ромска националност. За трансформацијата на обредот од аспект на замената на обредните улоги и мешањето на женски и машки деца во извршувањето на обредот, можеме да споредиме со денешната посета на домовите од страна на мешовити коледарски дружини составени од машки и женски деца на училишна возраст. Имено, во минатото во Кратовско, тоа исклучиво го правеле млади оженети мажи и ергени (Светиева А., 1995: 107), за да подоцна бидат заменети само со машки деца на училишна возраст, а денес и со мешани машки и женски деца (Малинов З., 2006: 84).

⁵ Архив на институтот за фолклор (АИФ) магнетофонска лента бр. 3948. Снимил: З. Малинов на 26.11.2002 год. во с. Шопско Рударе, Кратовско. Информатор: Јулијана Цветковска, родена 1927 год. во с. Куклица, Кратовско.

⁶ АИФ, м.л. бр. 3946. Снимил: З. Малинов на 25.11.2002 год. во с. Кетеново, Кратовско. Информатор: Правда Михајловска, родена 1934 год. во с. Руѓинце, Кумановско, а мажена во с. Куклица, Кратовско.

Овие машки обредни групи најчесто се познати како *додолари*, но бидејќи вообичаено биле облечени во превртени кожуви, а била присутна и обредна травестија, т.е. некои од нив биле облечени во женска облека - со шамија, скутина и сл., во некои од селата во средниот тек на Крива Река, како на пример во кратовското село Куклица, за овие обредни групи може да се сретне и терминот *џамалари* или *џаламари*. Во некои случаи, пак, како на пример во кривоаланечкото село Ранковце, при организирањето на обредот за измолување дожд од страна на додоларите /џамаларите/, кога се посетувале кладенците во атарот на селото, бил повикуван и свештеникот “да крсти воду”, т.е. да отпее молитва за дожд (Малинов З., 2006: 183).

Со оглед на фактот што овој обред не се извршува повеќе од 6-7 децении, речиси е невозможно да се презентира детална негова дескрипција, па ни останува да се потпреме на реконструкцијата заснована на сеќавањата на жителите на овие села, кои се во поодминати години, а кои во минатото биле учесници во обредот, или пак, биле негови сведетели како деца. Во секој случај, без оглед на оскудните податоци во врска со обредот што го извршувале додоларите, сепак ќе се обидеме да направиме одредена анализа на самиот обред од аспект на обредните улоги, како и обредното време и обредниот простор.

Како што е познато во обредната пракса во врска со измолувањето дожд кај јужнословенските и другите балкански народи, главната обредна улога во додолскиот ритуал доминантно му припаѓала на женскиот пол, односно сирачето-додоле (лилјаче, пеперуда) било девојче на претпубертетска возраст, односно да е ритуално чиста (Kovačević I., 1985: 79). Сепак, постојат и записи, во кои, главната обредна улога во додолскиот ритуал ја извршувале и момчиња, односно машки деца на адолесцентска возраст. Такви примери со главни машки обредни улоги во додолскиот ритуал ни посочува хрватскиот етнолог Весна Чулиновиќ-Константиновиќ во својата студија посветена на обичаите за повикување дожд - *додоле* и *прпоруше*,

повикувајќи се на обичаите од Источна и Централна Србија, Срем и Источна Славонија, презентирани во публикуваните материјали од крајот на XIX и почетокот на XX век (Čulinović-Konstantinović V., 1963: 78-85). За можноста во главната обредна улога да се јави и момче ни соопштува и Стеван Тановиќ, опишувајќи го обичајот *дудуле* во Гевгелиско (Тановић С., 1927: 434-436).

Меѓутоа, според истражувањата на Чулиновиќ-Константиновиќ, состојбата со обредот *прпоруше*, кој воглавно се организирал во пределите на Јадранското Приморје (Истра, островот Крк, Равни Котари, т.е. околината на Задар, Бока Которска) е сосема спротивна, односно главната обредна улога при измолувањето дожд од натприродните сили, во повеќето случаи им припаѓала на момчињата, иако во некои случаи оваа обредна улога ја извршувале и девојчиња. Авторката во својата студија констатира дека учеството на женските лица во обредите за дожд истражувачите воглавно го поврзувале со култот на плодноста, а учеството на машките обредни ликови го поврзува со промената на општествените односи, односно со замената на матријархатот со патријархат (Čulinović-Konstantinović V., 1963: 78-85, 95).

Но, иако појавата на машки учесници како главни обредни ликови во ритуалот за повикување дожд и не претставува некаков посебен феномен, бидејќи како што видовме во обредот *прпоруше* доминантната улога ја имаат токму учесниците од машки пол, сметам дека во случајот на криворечките додолари многу понтересен е фактот, што во овој случај имаме извесна трансмисија на џамаларскиот обред, кој по правило се извршува во периодот на некрстените денови - од Божик до Водици, и тоа воглавно во втората половина на овој период, т.е. од Сирова/Сурова (Василица) до Водици. Значи, трансмисијата на обредноста се одвива од средината на зимскиот обреден комплекс, т.е. некрстените денови, во доцна пролет и лето, односно во периодот кога се јавува сушата и опасно ја загрозува заедницата. Имено, иако не се одвива целосна изведба на

обредот џамала при додоларскиот обред за повикување дожд, сепак, дел од обредните реквизити - кожувите (кожуси) и кросната, потоа, присутноста на травестија - облекувањето на мажи во женска облека, како и во крајна инстанца, алтернативниот назив за додоларите - џаламари (џамалари), нè упатуваат на поврзаноста на овие два обреди во случајот на криворечките додолари.

Згора на сето тоа, доколку го додадеме и осветувањето на водата во кладенците во атарот на селото, несомнено ќе нè асоцира и на обредот со осветувањето на водите, со фрлањето (пуштањето) на крст од страна на свештено лице во некаква вода (река, вир), што се извршува на празникот Богојавление (Војордан). Поради нагласениот култ кон водата во обредната пракса, во многу македонски предели, впрочем како и во Кратовско и Кривопаланечко, овој празник во народниот календар е познат и како Водици. Доколку се земе в предвид фактот, дека токму со овој празник завршуваат 12-те некрстени денови, период во којшто доминираат лошите зли сили и за чиешто истерување од својата животна средина (атарот на селото) е потребно да се организира обредот џамала, тогаш уште еднаш ќе дојдеме до сознание за поврзаноста на двата обреди - џамала и додоле, во случајот на криворечките додолари. Имено, настојувањето на џамаларите со својот несекојдневен изглед (обредно маскирање), како и со обредната бука што ја создаваат за да ги истераат од своето опкружување злите сили кои ја загрозуваат заедницата, може да се поврзе и со чистењето на кладенците (изворите) во селскиот атар што го вршат додоларите (џамаларите), со цел, да го обезбедат опстанокот и просперитетот на заедницата. Меѓусебното прскање со вода, пак, се доведува во корелација со принципот на имитативната магија, слично како и во обредот додоле со девојчето-сираче, како што и со пеењето соодветни обредни песни и во двата случаи, се настојува да се измоли дожд од вишите сили.

Повикувањето, пак, на свештеникот “да крсти воду”, т.е. да отпее молитва за дожд, што се спроведувало во некои

села при посетата и чистењето на кладенците од страна на додоларите, може да се доведе во контекст и со обредот молитва за дожд (водосвет), кога на чело на обредната поворка оди свештено лице. Но, исто така, оваа обредна постапка може да се поврзе и со самиот чин на осветување на водите на Водици, кога со пуштањето на крстот од страна на свештеникот во некаква вода (река, поток, вир, мраморот од селската чешма и сл.), се смета дека дефинитивно негативните деструктивни (зли, лоши) сили се победени и настапува период на хармонија, период кога преовладува позитивното (доброто) и повторно се воспоставува секојдневниот нормален ред (Малинов З., 2006: 251).

На крајот, резимирајќи во врска со анализата на обредните улоги и реквизити, како и на обредното време и просторот во којшто се одвивал додоларскиот обред за измолување дожд организиран од селската заедница, а во кој во главна обредна улога се наоѓаат машки протагонисти со социјален статус на оженети мажи или на ергени, се доаѓа до сознанието дека обредот што го извршувале криворечките додолари има многу сличности со џамаларскиот обред, а исто така и дека има доста елементи што потсетуваат на обредот со осветувањето на водите што се врши на празникот Водици. Сето ова нè води кон заклучокот, дека со трансмисијата на обредноста од самиот завршеток на периодот на некрстените денови, кога ќе настапи дефинитивната победа на доброто над злото, односно кога позитивните сили ќе ги надвладаат негативните и хаосот ќе биде заменет со хармонија, се настојува со сличните обредни постапки (облекувањето на џамаларските кожуви, чистењето на изворите на вода и нивното осветување) да се обезбеди повторно завладување на хармонијата, којашто очигледно е нарушена со настапувањето на сушата. Впрочем и самото двојно именување на главните протагонисти во обредот - додолари и џамалари (џамалари), упатува на поврзаноста и испреплетувањето на двата обреди: додоле - за измолување дожд и џамала - за истерување на злите сили вон селскиот атар. Доколку кон сето тоа го додадеме и испреплетувањето

со обредно-магиските постапки извршувани според принципот на имитативната магија, како и христијанското влијание преку учеството на свештени лица во обредот, ќе ни стане сосема јасно за каков сложен обред од етнолошки аспект станува збор кога ќе се направи анилиза на обредот за повикување дожд на додоларите во Криворечието.

Користена литература

1. Арнаудов М., *Студии върху българските обреди и легенди*, кн. II, София, 1972
2. Георгиевски Д., *Традиционалната народна култура во Кратовскиот регион*, Музеј на град Кратово, 2012
3. Зечевих С., *Елементи наше митологије у народним обредима уз игру*, Зеница, 1973
4. Китевски М., *Македонски празници*, Скопје, 2001
5. Ковачевих И., *Додоле - интегрални приступ к проучавању обичаја*, Гласник Етнографског института САНУ, бр. XXV, Београд, 1976
6. Kovačević I., *Semiologija rituala*, bibl. XX vek, Beograd, 1985
7. Малинов З., *Традицискиот народен календат на Шопско-брегалничката етнографска целина*, Институт за фолклор “Марко Цепенков”, Скопје, 2006
8. Ристески Љ. С., *Континуитет, траење и промени, функции и форми на изразување на традицијата во современите услови на примерот на “покрсти” во селото Заполжани - Прилепско*, Етнолог, бр. 4-5, Скопје, 1994
9. Ристовски Б., *Македонските додолски и други обичаи и песни за дожд*, Македонски фолклор, 19-20, Скопје, 1977
10. Светиева А., *Новогодишни обичаи во Кратовско*, Етнолог, бр. 6, Скопје, 1995
11. Танових С., *Српски народни обичаји у Ђевђелијској кази*, СЕЗБ., кн. XL, Београд-Земун, 1927
12. Čulinović-Konstantinović V., *Dodole i prporuše - narodni običaji za prizivanje kiše*, Narodna umjetnost, knj. 2, Zagreb, 1963

Zorancho Malinov

“THE DODOLARS” FROM KRIVA REKA VALLEY
(Summary)

Aside of the usual ritual for rain prayers which has been used in parts in the northeast part of Republic of Macedonia, such as the doodle or rain prayer (“vodosvet”) in some villages near Kratovo in the Kriva Reka valley, as in some of the near by villages in the region of Kriva Palanka existed a ritual which was performed by men dressed up in animal skins (“kozhuvi”), known as dodolars (“dodolari”) or djamalars (“djamalari”). This male ritual groups, although they have lot of similarities with the djamalari ritual groups which are active in the period of the twelve night (“nekrsteni denovi”) - from Christmas to Epiphany (“Vodici”), however, despite of the period of acting, which is the period when crops are endangered from dry in the spring and summer months (May-June), also differences exist in the ritual actions and the ritual folklore which are fulfilled so they can reach their goal. Actually, the ritual of the dodolars of Kriva Reka valley in some way is transmission of the ritual which is proceeded on the end of the twelve night (“nekrsteni denovi”), when with the sanctification of the waters on Epiphany seeks to defeat the negative evil forces and in that way to provide ruling on the peace and harmony again, which apparently are violated with appearance of the dry.

Доц. д-р Звонимир Николовски*

SEGMENTVM II: КРАТОВСКО- ЗЛЕТОВСКАТА ОБЛАСТ ВО АНТИКАТА**

Апстракт: Темата којашто го елаборира проблемот на антиката во Кратовско-злетовската област, како континуум, во својот содржински концепт ги опфаќа следните сегменти: природно-географските карактеристики, предримскиот период и ориентационите граници, раноримски период, доцноримски период, рударството како главна стопанска гранка, утврдувања и патни комуникации, ранохристијанство и каталог на населби и утврдувања.

Материјалот претставува една комплексна студија преку која навлегуваме во сите пори на материјалната и духовната култура, стопанството и урбанизацијата во речиси илјадагодишниот период на антиката, со сите свои карактеристики. Воедно, претставува синтетички материјал во кој се имплементирани сите сегменти од досегашните истражувања, не само од аспект на археологијата, туку и од сите сфери на животот, како и новите теренски истражувања, со што се надополнува сликата за минатото на Кратовско-злетовската област.

Клучни зборови: природно-географски карактеристики, антика, предримски, раноримски, доцноримски, рударство, утврдувања, патишта, ранохристијанство, каталог.

* Авторот е археолог, советник инспектор во Управата за заштита на културното наследство во Скопје и хонорарен професор на Универзитетот “Гоце Делчев” во Штип.

** Овој труд е дел од докторската дисертација, со наслов: “Антиката во Североисточна Македонија”.

**Природно-географски карактеристики на
областа**

Кратовско-злетовската област како природен тектонски склоп го зафаќа просторот во сливовите на реките Повишница и Кратовска или во горниот тек позната уште и како Табачка Река, а областа зафаќа и голем дел од сливот на Злетовица, како и подножјето на планината Лисец, сè до Крива Река. На север се граничи со Славишко Поле и Бреза, највисок врв на Лисец, а на исток со Пониква, Зеленградската Планина и Синковец, кои воедно ја сочинуваат вододелницата помеѓу Кочанска и Злетовска Река. На југ се граничи со Овче Поле, а на запад со Крива Река и Рударска Река. Населените места се поделени главно во три групи и тоа: планински населби, полјански и шопски.¹ Кратовско-злетовската група ја сочинува една одделена група на планини кои го допираат Осоговскиот планински масив.

Кратовско-злетовската област спаѓа во централната балканска еруптивна област во која има повеќе од десетина вулкански кратери каде се развиле населби, како што се: Кратово, Горно Кратово, Шталковица, Гризилевци и др. Шумите се ситни и мали. Има доста извори, а реките се мали и течат низ тесни клисурести долини, така што со интензивна денудација, создадено е младо обработливо земјиште.²

Најсеверната граница на Македонија во антиката било западното Осоговие од Кратовско-злетовската област и по долината на Пчиња, до Кумановската област. Честите борби на Дарданците, Медите и Дентелетите со Македонија, придонеле за чести промени на северната граница.

Малиот број на откриени епиграфски споменици ни дава лични имиња од грчка, римска, македонска и тракиска

¹ Симић С., 1911, 141-233.

² Кондев Т., Апостолов А., Кетамитчиев А., 1974, од стр. 5 и натаму.

провениенција. Релефните претстави како и гробните могили по долината на средна Брегланица, имаат најблиски аналогии со оние од Тракија.³ Така на пример името Κάσαρινος (Касаринос), од епиграфскиот споменик од селото Плешанци, е со тракиско потекло.⁴

На надгробната стела од селото Петршино има тракиски лични имиња, како што се Dizas и Mucacentus, како и името на викусот Labolond.⁵

Станицата Tranurara која се наоѓала на главниот пат Stobi - Pavtalia, а која е сеуште со хипотетична убикација, исто така има тракиско потекло. Старите истражувачи наведуваат и други градови, како што се: Kalenidin, Armonia, Zapara и Bargala.⁶

Во денешната географска терминологија на Североисточна Македонија, сочувани се топоними кои имаат голема сличност со античките. Таков пример е денешниот град Пробиштип, за кој постојат две етимолошки варијанти. Едната дека настанал од два збора, Пробит и Астибос, што претставува населба помеѓу две реки и вториот композитум, составен од грчкиот предлог πρὸς и ἀστῖβος, што претставува населба расположена од една страна на Астибос, или пак од неа води пат кон оваа река. Во овој случај топонимот претставува населба расположена од една страна на Астибос, или пак од неа води пат кон оваа река и го покажува правецот на главниот римски пат кој од Pavtalia води кон Tranurara и Astibo кон Stobi. И денес во околината на Пробиштип се наоѓаат остатоци од некропола кај селото Петршино и голема количина на античка градежна керамика.

Топонимите од илирско потекло се сочувани во форма на денешните називи на местата кои го имаат

³ Папазоглу Ф., 1957, 84-85.

⁴ Иста, 84; Вулић Н., 1929, 153.

⁵ Керамитчиев А., 1965, 109-115.

⁶ Иванов Ѓ., 1906, 73; Папазоглу Ф., 1957, 246.

КРАТОВСКО-ЗЛЕТОВСКАТА ОБЛАСТ ВО АНТИКАТА

суфиксот - еш, како на пример Бунеш. Помеѓу топонимите кои ја задржале првичната основа, а добиле словенски завршеток се: Туралевци (од Ταυρος), во близина на Злетово, Туралево кај Кратово и други. Влијанијата на грчкиот јазик и култура во Македонија и соседните области населени со илирско и тракиско население започнало уште во 6-5 век п.н.е. и траело до крајот на антиката. За тоа придонело не само близината на Елада, туку и филеленската политика на македонските владетели. Сите епиграфски споменици, освен оние во северните области (Кумановско, Скопско и Тетовско), каде доминира латинското писмо, имаат натписи со грчко писмо, како на пример:

Барус (Βαρος = тежина, или βοοράς = север) - име на рид над селото Јамиште;

Еленик (од Ελληνικός = грчки) - име на рид;

Геран (Υέρανος = бунар) - често име на места;

Палатица (од πάλαιτιον = дворец) - топоним во околината на селото Стубол;

Паралово (од παρά + ἀφός = до ридот, под ридот) - назив на место кај селото Зарапинци;

Пирог (од πυρός = кула) - име на манастир на Злетовица;

Стронгилос (од στρουγίλος = облов) - име на рид помеѓу селата Луково и Куново, познат како Облов рид;

Трипатанци (од τρεις + ποτάμοι = на три реки) име на село покрај Злетовска Река.

Со Римското освојување во 167 година п.н.е. се менувале или се формирале нови топоними на населените места. Иако малубројни, некои од нив ја сочувале првобитната форма, додека други добивале словенски топоними, како на пример:

Жгури (од scauria = остаток од топена руда) - име на село помеѓу селата Гризилевци и Приковци;

Мурино (од murinos = вид на вино или muros = бедем) - име на место кај селото Древено;

Станци (од statio = станица) - место во атарот на селата Сакулица, Којково и Каврак);

Лепопелци (од lepus = зајак и pellis = кожа) - име на село покрај Злетовска Река;

Сакулица, Секулица (од securis = секира или власт на римските магистрати во функција на рудниците);

Барбарево (од barba = брада или брадест човек).

Прокопиј споменува една тврдина со име βάρβαρις.

Во Кратовско-злетовската област сочувани се остатоци на стара воена архитектура и други населени места, кои своите специфични топоними ги сочувале до денес, а тоа се: Градиште, Град, Градец, Стари Град, Кула, Кулиште и слично. Населените места врзани за рударската дејност се со следните називи: Рударски Чукар, Јамиште, Шопско Рударе, Турско Рударе и слично.⁷

Предримски период и ориентациони граници

Со досегашните истражувања во Кратовската област, воглавно со рекогносцирања, не се регистрирани локалитети од праисторијата и раната антика, така што не може да се формира генерална слика на населбите. Она што ќе биде елаборирано во овој труд ќе ја опфати населеноста на овој простор во доцната антика и ранохристијанството, кое е поврзано главно со експлоатацијата на рудниците богати со олово, сребро и злато. Сигурно е дека и овој крај бил рано населен, согледувајќи ги поволните природни услови и патната мрежа која поминува низ него.

Одредување на границите, освен како ориентациони, на племињата и племенските групации, особено на подрачјето на Североисточна Македонија, претставува особен проблем. Најверојатно, првин тоа се должи на малкуте податоци од историографските извори во кои недостасуваат податоци за епихорското население, а

⁷ Алексовски Д., 1986, од стр. 3 и натаму.

воедно и податоци за честите промени на границите како основна специфика на овој дел од Македонија.

За подобро да го разбереме и објасниме што се случувало во последните пет векови од старата ера, проблемот мора да го фокусираме на двете големи централнобалкански племенски групации за чие присуство има податоци во историографските извори. Предмет на овој материјал не е подлабоко третирање на присуството на овие племиња, но е обид за добивање на една прелиминарна слика за нивното движење од почетокот на антиката до доаѓањето на Римјаните.

Етничката слика во источните простори (Кратово и Крива Паланка) е постабилна, пред сè затоа што културните струења доаѓаат од исток и тука се спојуваат, особено во граничните зони на регионите. Основниот карактер на просторот е неговата централна положба, како мост помеѓу грчко-македонскиот југ, илирскиот запад и трансферзалата север-југ. Најстара историски потврдена племенска групација, која со еден свој мал дел, во најголемата воена моќ во 5 век п.н.е. била присутна на овој простор се Трибалите.⁸ Нивното присуство овде, далеку од нивната татковина, северно, околу долен Дунав, најверојатно било резултат на пљачкашките походи во Тракија и останатите соседни земји, како и војните со Филип II во средината на 4 век п.н.е., кои Трибалите ги доведува во контакт со грчко-македонскиот свет. Кога Трибалите ги нема на историската сцена во овие простори (Кумановската, Кратовската и Кривопаланечката област), во еден кус период, областа била населена со пајонското племе Агријани. Овој простор се врзува со ковање на дамастионски монети, чии остави се

⁸ Papazoglu F., 1969, 11-68. Citat: "Prve vesti o Tribalima srećemo kod grčkih pisaca iz sredine V veka p.n.e., kada su ih u Atini koristili kao robove. Vreme kada grčki pisci beleže prve vesti o Tribalima je ustvari vreme njihovog zenita. Megjutim oni u kratkom vremenu, nakon Aleksandrove smrti, nestaju s istoriske scene, čemu je doprinela i najezda Kelta, Skordiska i Dardanaca."

пронајдени во Скопско-кумановскиот регион и во околината на Кратово, каде најверојатно биле експлоатирани рудниците богати со злато и сребро.⁹

Инвазијата на Дарданците во 330 и 290 година п.н.е. кулминирала по смртта на Аудолеонт во 286/5 година п.н.е., кога Пајонија ја губи Скопско-кумановската област, која станала дарданска територија. Рудниците околу Кратово по инвазијата на Дарданците не биле веќе во надлежност на пајонските кралеви. Така Леон и Дропион во периодот околу 280 и 230 година п.н.е. ковале исклучиво бронзени пари, бидејќи не можеле да ги користат сребрените рудници во североисточниот дел на Македонија, кои веќе се наоѓале под дарданска окупација.

Раноримски период

По победата на Рим во Третата римско-македонска војна (171-168 година п.н.е.), во 148 година направена е првата административно-територијална поделба на Македонија. Скопско-кумановскиот регион останал во рамките на провинцијата Дарданија. Што се однесува до североисточната тремеѓа, во науката преовладува мислењето дека овие делови од Македонија (Кратово, Крива Паланка, Пробиштип, Злетово и Кочани) припаѓале на провинцијата Тракија. Граничниот камен пронајден во околината на селото Старо Нагоричане, според натписот, укажува дека во неговата околина треба да се бара граничната тремеѓа помеѓу провинциите Дарданија, Тракија и Македонија. Можеби неа треба да ја бараме во околината на Средорекот, во устието на Крива Река во Пчиња, кај селото Клечовце. Североисточно од Овче Поле, Кочанскиот и Кратовскиот крај, како и земјите околу средното течение на Брегалница, во римско време биле населени со тракиски етнички елемент, кое се гледа од епиграфските натписи кои содржат тракиски лични

⁹ Мау J.M.F., 1939, стр. 3 и понатаму.

имиња, имиња на места и етници. Тука, според изворите, треба да се бара станицата Транупара и градот Запара, чии имиња се со тракиско потекло.

Недоволната истраженост на Кратовскиот и Криво-паланечкиот регион не дава можност да се комплетира сликата на раноримските населбински комплекси. Нешто подобро е покриен Кратовскиот регион, заради античкото рударство како примарна стопанска гранка.

Доцноримски период

- Рударството како основа на просперитетот

Економијата во време на Антонините била на најниско ниво. Од археолошки аспект се забележува во отсуството на луксузна стока, па и стока за широка потрошувачка. Меѓутоа, по големата економска и воена криза во Римското Царство во средината на 3 век, реформите кои ги спровел Диоклецијан, Константин I и другите императори во крајот на 3 и почетокот на 4 век, имале големо значење за сите провинции, вклучувајќи го и овој простор, така што новата епоха дала нови вредности во сите сегменти на животот.

Основата на овој неочекуван просперитет било интензивирање на експлоатацијата на рудното богатство, пред сè во богатите рударски ревири под Осоговските Планини. Оваа нова стопанска гранка им донела благосостојба на овие краеве, заедно со сите форми на една романизирана цивилизација.

Геолошкиот состав на североисточниот дел од Македонија е идеален за создавање на лежишта на различни руди, метали, неметали, полублагородни камења, енергетски сировини, термални води и друго. Еден дел од овие лежишта биле експлоатирани уште од предримско време, но првите материјални докази потекнуваат од римскиот период. Траги од старо рударење на просторот од Скопска Црна Гора до границата со Бугарија, се врзани за неколку подрачја, при што се издвојува Кратовско-

злетовската вулканска област, особено северозападните падини на Црн Врв. Падините на Плавица и Црн Врв (во атарите на селата Шлегово, Приковци, Туралево, Филиповци, Секулица, Шопско Рударе, Тополовиќ и Боровиќ), откриваат многубројни жили и импрегнации на полиметалично олово-цинкови руди, кои содржат злато и сребро.¹⁰ На терен постојат траги од старо рударење на локалитетот Жгури (помеѓу Плавица и Црн Врв), за што говорат и средновековните патеписци Ами Буе и Евлија Челеби.¹¹ Податоци за топење на руда која содржи злато и сребро, од археолошки аспект наоѓаме во откриените депоа со златни и сребрени фолеси од 5 и 6 век, пронајдени во ископите од рудникот на Црн Врв, во селото Секулица.¹² Има податоци за испирање на злато од наносите на реките Крива, Повишница, Кратовска и нивните притоки.

Утврдувања и патни комуникации

Просторот на денешна Македонија во 268/269 година страдал од силните готски наезди, кога биле уништени речиси сите населби кои се наоѓале на линијата на нивното движење. Повеќето од нив не биле обновувани. Веќе во 4 век, поучени од претходните настани, безбедноста на населбите била организирана со градење на бројни воени утврдувања и други јавни градби во провинциите, со што доцноантичките градови се издвојуваат од раноантичките и го сочинуваат новото поглавје во урбаниот

¹⁰ Податоците се добиени од м-р Недељко Ѓорѓевиќ, кој како долгогодишен инженер по рударство во Геолошкиот завод на Македонија во Скопје, долго време ги проучувал рудните лежишта во Македонија.

¹¹ Матковски А., 1991,394, 416-421; Истиот, II,278; Истиот, III, 230-235.

¹² Керамитчиев А., 1966, 119; Истиот, 1974, 119-133; Истиот, 1977, 103-114; Истиот, 1977, 10-14; Филиповски Б., 1984,2-76; Микулчиќ И., 1987; Кондијанов Ј., 1990, 199213; Ivanišević V. - Kondijanov J., 1992, 77-99.

живот. Пред сè, начинот на градење, градежните материјали и слогови на зидање, малтер и останато, биле квалитетно подобри во споредба со раноантичките. Затоа остатоците на градби од 4-6 век се подобро сочувани на површина и нив можеме да ги забележиме и вреднуваме. Покрај градовите (opida) и градчиња (opidulum), во доцноантичкото градителство постоеле и други категории на населби и тоа: укрепени села (vici murati) и полски имоти (villa rustica), збегови (refugia) и утврдени селца (pagi murati), војни логори покрај патиштата (castrum и casteli), погранични и царински станици (statio, post) и стражи (specula), како и руднички утврдувања (castel minores).

Во Кратовската област, која во време на доцната антика припаѓала на провинцијата Дакија Медитеранска, евидентирани се следните категории на населби и утврдувања: рефугиумот “Градиште” во селото Кнежево, опидумот “Големо Градиште” кај селото Коњух, “Долно Градиште”, “Црн Врв” и “Градиште” кај селото Секулица, рефугиумот “Вражји Град” кај селото Страцин, пагусот “Градиште” кај селото Трновац, пагусот “Долно Градиште” кај селото Филиповци, кастелот “Здравчиј Камен” кај селото Приковци и пагусот “Пештер” кај селото Шопско Рударе.

Рударските утврдувања биле поставени над рударските копови, флотации и пржилници на руда. Во нив живееле рударски стручњаци, техничари, административен персонал, руднички стражи и надзорници.

Преку населбите и утврдувањата најдобро може да се следат локалните, регионалните и магистралните патишта. Патот кој ја поврзувал Кратовско-злетовската област со останатите области, познат од изворите и истражувањата, кој кај граничниот рударски кастел кај селото Пезово и покрај селото К’шање во Кумановската област, се спуштал кон долината на Крива Река, покрај “Големо Градиште” кај селото Коњух се спојувал со магистралата Скупи - Пауталија. Патот го следел десниот

брег на Крива Река и понатаму кон исток бил обезбеден со повеќе утврдувања и тоа: кај селата Шопско Рударе, Куклица, Трновац, Секулица и Филиповци, од каде продолжувал покрај кастелот во селото Опила, спекулите кај селата Псача и Градец и продолжувал кон Пауталија.

Подосоговските рударски населби биле поврзани со многу тежок пат кој преку Злетовска Река се спојувал со денешниот пат Крупиште - Кратово и спуштајќи се на Крива Река се поврзува со истоимената магистрала.

Од Кратово се дели уште еден локален пат кон Пауталија кој поминувал низ селото Горно Кратово и преку Осоговската Планина се спуштал на Крива Река и се спојувал со главната траса кон исток.¹³

Ранохристијански период

Во средината на 5 век Римската империја доживува катастрофални разорувања од нападите на Хуните и останатите варварски племиња. Тоа е всушност почетокот на крајот на римската цивилизација, која како Западно Римско Царство, управно и политички претсанала да постои во 476 година. Во Источното Римско Царство страдале само балканските градови.

Воените архитекти ги проучувале старите искуства и откриле нови вредности во градежништвото. Утврдувањата се сидале со масивни и еластични бедеми, со цистерни за вода, заштитни ровови и предсидови, како и утврдени акрополи во кои била сместена воената команда. Во внатрешноста на бедемот, освен станбени комплекси, во поголемите центри или епископски седишта, се градат ранохристијански цркви, а во делови од некрополите се граделе капели, мемории и цеметеријални базилики над гробовите на христијаните кои загинале во прогоните. Голем број на ранохристијанските цркви биле градени со

¹³ Петров Ѓ., 1896, 107; Микулчиќ И., 1999, 231; Шкриванић Г., 1974, 54-55.

антички споллии, со подни мозаици, фрески и украсна архитектонска пластика.

Од досега откриеното во Кратовско-злетовската област, откриени се три базилики на локалитетот “Големо Градиште” кај селото Коњух, и тоа: малата гробјанска базилика во некрополата на К’шла, прочуената црква - Ротонда¹⁴ и во фаза на истражување е големата базилика со епископска резиденција, централната градска зона на “Големо Градиште”.

Црквите од времето на Јустинијан имаат централни планови, со што се напушта архитектонскиот концепт на класичниот Рим. Доцноантичките градови по прогласувањето на христијанството за државна религија, станале организирани и моќни црковни центри кои под покровителство на државата и на владетелите го менуваат урбанистичкото уредување на градовите и старите полиси во кои веќе не доминираат театри и други профани градби, туку објекти врзани за епископските центри. Тие се носители на целото градежништво и уметноста, кое носи христијански идеолошки белези, а под влијание на античките примери, со што придонесуваат за брзо и рано создавање на првите црквени организации кај новодојдените Словени.

Каталог на населби и утврдувања во Кратовската област

1. Село Горно Кратово, локалитет “Градиште - Чукар”

Доцноантичка стража која се наоѓа на околу 2 км. над месноста “Грамади“, на висок и непристапен рид. На самиот врв се забележуваат добро сочувани остатоци од бедем широк околу 1,5 метри, кој оградува простор од околу 50 x 50 метри. По површината има фрагменти од керамика.

¹⁴ Радојчиќ С., 1952, 148-166; Алексова Б., 1995, 229.

Најверојатно се работи за крајпатна стража за обезбедување на комуникацијата кон Пауталија.

2. Село Коњух, локалитет “Големо Градштите“

Доцноантички опидум,¹⁵ кој се наоѓа на доминантно возвишение над Крива Река, на околу 26 км. источно од Куманово и исто толку оддалечено, западно од Кратово.

Големата тераса, која од три страни е обиколена со коритото на Крива Река, е всушност градот во вистинска смисла. Карпата која го формира брегот на реката и речната тераса е рачно обработена, со што е формиран одбрамбен бедем, кој на места е зајакнат со малтер и обработен камен. Ширината е од 2,60 до 2,80 метри и на одредени места се распознаваат кули за зајакнување, а од внатрешната страна се распознаваат контури од повеќе објекти. На источната страна се забележува една од главните влезни капији, а од северната страна остатоци од римски мост.

Јужно, над терасата, на 70-80 метри, се наоѓа позиција на акропола, оградена со силен бедем врзан со малтер и со површина од 320 x 58 метри, или околу 1,5 ха. Акрополата е карактеристична и единствена по тоа што содржи поголеми и помали простории издлабени во карпата, поврзани помеѓу себе со издлабени скали. Можат да се признаат остатоци од околу стотина простории, во кои, во доцната антика, за обезбедување, била сместена една воена формација, најверојатно кохорта, која на градот му дава статус на значаен стопански и духовен центар за околината и за заштита на рудниците богати со злато, сребро и олово. Кратовско-злетовската област ги задржала рударството и металургијата и подоцна во средниот век, како основна стопанска гранка.¹⁶

¹⁵ Иванов Ѓ., 1931.

¹⁶ Јосифовска-Драгојевиќ Б., 1964; Mikulčić I., TIR, 72-73; Истиот, 1974, 366-368; Истиот, 1999, 358-360; Истиот, 1973, 177-182.

Новите археолошки ископувања на овој локалитет ги дефинираа сите простории на акрополата, јужниот одбрамбен бедем со четвртести кули, како и една голема цистерна за вода вдлабена во карпа, длабока околу 5,26 м.¹⁷

Јужното подградие е заштитено со периметрален одбрамбен бедем, чии контури се распознаваат и кој на најпристапниот западен дел е зајакнат со два сидни појаси каде што е сместена третата, западна градска капија. На овој простор нема траги од внатрешни објекти и најверојатно служел како збег. Вкупната површина на градот изнесува 17 хектари.

Во научната археолошка литература постои размислување, дека овој, засега безимен град, е всушност хипотетичната Транупара.¹⁸ Но веќе во VI век, со Јустинијановата рефеција, таа не се споменува. Можеби е разорена со земјотресот од 518 год. и со обновата, го променила името. Војничкиот карактер на оваа населба можеби се нагласува во името на Аларум (Alarum), кој се споменува како обновен град во пописот на Прокопие, во областа на градот Касете (Cassete), кој начелно е лоциран во југоисточниот дел на провинцијата Дарданија, до границата со провинцијата Македонија Салутарис. Можеби називот Cassete претставува име аналогно на просториите вдлабени во меката вулканогена карпа, со многу касетни вдлабнувања и банкови во внатрешноста на објектите.

Во ранохристијанскиот период овој голем град бил црковен центар во провинцијата Дарданија, во Источен Илирик. Тогаш, во VI век, била изградена и прочуената црква со централна основа, т.н. Ротонда, која според натписот на еден капител, била мартириум на засега непознат светец.¹⁹

¹⁷ Carolyn S., 2002, 297-306; Истата, 2006, 229-244.

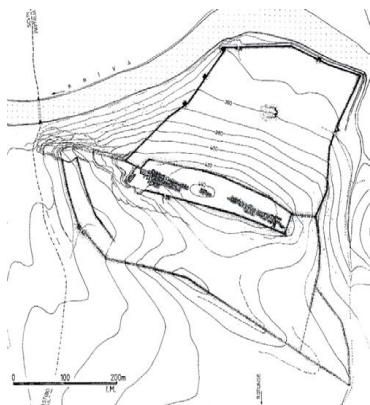
¹⁸ Лилчиќ В., (1990-1991), 1994, 33-47.

¹⁹ Вулић Н., ХСVIII, стр. 212-213; Радојчић С., 1952, 148-169; Петров К., 1958, 31-45.

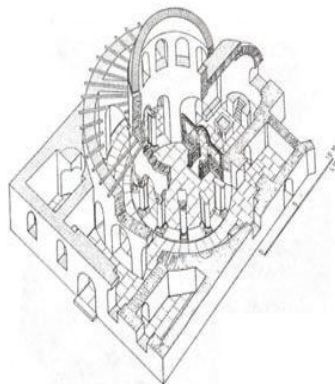
Северно, надвор од градските сидини, преку реката, на месноста К'шла, откриена е делумно истражена т.н. “Северна некропола“, а во неговиот југоисточен дел е убицирана доцноантичка некропола.

Градот со вода се снабдувал од извор во близина на Ротондата, од каде поаѓа линија на доводни керамички фистули (тубуси), кои се спуштаат по долот и влегуваат во градот преку источниот бедем.

При истражувањата откриен е богат епиграфски материјал во некрополата, како случајни наоди при обработка на земјата. Според анализа на консекративните натписи, тие припаѓале на раноримскиот период, а подоцна во некрополата се употребени како секундарни елементи во гробната архитектура.

План на “Толемо Градиште“

Аксонетриски приказ на Ротондата

Освен ова, откриена е бројна архитектонска декоративна пластика од објектите во градот. Најновите континуирани археолошки истражувања ја потврдија хипотезата дека се работи за голем градски центар во овој дел од Македонија.

Откриена е голема ранохристијанска базилика со сите архитектонски елементи и придружни објекти,

најверојатно епископска резиденција, како и бројни профани градби со инфраструктура на еден урбанизиран центар. Истражувањата сеуште се вршат и ќе дадат нови содржини во функција на урбанизацијата на градот.

3. Град Кратово

Населба од раноримски и доцноримски период. Овој културен простор е во самиот град, на ритчето каде што се наоѓа денешната гимназија. Со заштитните истражувања за изградба на спортски базен, откриени се делови од јужниот бедем на античката населба и фрагменти од керамички римски садови, питоси и монети од III и IV век, како и една печка за керамика.

Бедемот и остатоците од движните наоди потекнуваат од доцноантичката и рановизантиската населба, можеби Кратискара (Cratisara), која е наведена во пописот кај Прокопие од VI век, како обновена и силно утврдена населба, која припаѓала на територијата на провинција Дарданија. Но сепак, овој проблем околу името останува отворен, како хипотеза, но не треба да се игнорира. Од друга страна пак, Кратискара се споменува во контекстот на Ремезиана и Кумедава, на просторот помеѓу Наис и Сердика. Но, во предвид треба да се земе и уште една претпоставка со која во Табула Појтингеријана и просторот помеѓу Козјак, Герман и Беласица се наоѓа градот Карескус (Carescus).

4. Село Приковци, Шлегово, локалитет “Кула” - „Здравчиј Камен“

Доцноантички кастел. Се наоѓа северозападно од селото, високо над патот кон Кратово, односно помеѓу фабриката “Иднина” и Кратово и стрмо се спушта кон коритото на Кратовска Река кај селото Железница.

На врвот се наоѓа зарамнето плато со димензии 70 x 50 м., каде се забележливи остатоци од бедем со малтерно врзување. Локалитетот претставува стратешки најизразен пункт кој имал широка контрола на патиштата, оној кон

денешно Шлегово и стариот пат кој оди високо во ридиштата, преку селата Талашманце и Крилатица и се спојува со сегашниот приклучок на источната магистрала кон Пауталија.

5. Село Секулица, локалитет “Градиште”

Доцноантички кастел. Се наоѓа на околу 10 км југозападно од Кратово и претставува доминантен кастел на Црн Врв. Тоа е висок рид со зарамнето плато и одбрамбен ѕид кој формира населбински простор со димензии 250 x 150 м. Денес не постои бидејќи е уништен со експлоатација на рудникот за кварц на “Силекс” од Кратово. Уништени се многу објекти и цистерна за вода. По површината се наоѓаат фрагменти од керамички садови, питоси и тегули. Досега се откриени околу 100 питоси и две депоа со сребрени и златни византиски фолеси, од кои, мал дел се наоѓа во Музејот на Македонија во Скопје.

6. Село Трновац, локалитет “Градиште”

Доцноантички кастел. Претставува висок рид на устието на Кратовска во Крива Река и видлив е од сите страни. На врвот има зарамнето плато со димензии 150 x 100 метри, оградено со бедем од камен и малтер. По површината се видливи остатоци на фрагменти од керамички садови, питоси и градежен материјал, како и темели од повеќе мали објекти.

7. Село Филиповци, локалитет “Долно Градиште”

Доцноантички утврден викулус. Сместен е на висок карпест гребен помеѓу Туралевски Дол и Крива Река. Неговото плато има димензии 150 x 70 метри, оградено со малтерен бедем. Во внатрешноста од бедемите видливи се контури на помали објекти, како и објекти всечени во карпа, така што на прв поглед наликува како пандан на “Големо Градиште” во Коњух. Во јужното подножје на

ридон откриени се неколку гробови во кои се пронајдени керамички садови и монети.

8. Село Шопско Рударе, локалитет “Градиште“

Доцноантички утврден викулус. Се издига јужно од селото над еден клисурест премин кој продолжува кон селото Татомир и поминува покрај Царева Чешма, која и денес е во функција. На врвот од градиштето се наоѓа зарамнето плато со димензии 150 x 100 метри, ограден со масивен бедем од камен врзан со малтер. По површината е евидентен антички градежен материјал и фрагменти од керамички садови и питоси.

***Каталог на населби и утврдувања во
Пробиштипско-злетовската област***

1. Село Горно Барбареве, локалитет “Грамада“

Доцноантички кастел. Се наоѓа на околу 2,5 км северно од селото и доминира високо над Крива Река. По површина се видливи остатоци од бедем со варов малтер, широк околу 1,5 метри. По површината во внатрешноста и околу него се наоѓаат фрагменти од керамички садови, питоси, градежна керамика и монети.

2. Село Горни Стубол, локалитет “Трикладенец“

Доцноантички викус. Се наоѓа на околу 3 км западно од селото, на тромеѓата помеѓу Горно Барбареве, Секулица и Горни Стубол. Местото го добило називот по тоа што мештаните тука направиле три кладенци за селата. Околу нив се гледаат фрагменти од керамички садови и антички градежен материјал.

3. Село Грзилевци, локалитет “Згури“

Доцноантички пагус, рудник и топилница која се наоѓа западно од селото на пространа падина каде

поминува патот Пробиштип - Кратово. По површината се наоѓаат остатоци од топена оловна руда, како и темели од топилници и фрагменти од керамички садови и антички градежен материјал и монети.

4. Село Гризилевци, локалитет “Златица” - “Плавица”

Римски рудник, југозападно од селото, помеѓу реките Плавица и Киселица, каде е откриена рударска јама. На околу 20 метри, во самата јама, на сидовите, исклесани се фигури на Херакле, како заштитник на рударите и еден рудар со чекан и клин.

5. Село Добрево, локалитет “Пешула”

Доцноантички кастел, северно од селото, на левата страна од Добревски Дол. На врвот се наоѓа доминантно зарамнето плато со димензии 100 x 100 метри, на кое се гледаат темели од бедеми од камен и малтер. Во внатрешноста по површината се наоѓаат фрагменти од керамички садови, питоси, римски градежен материјал и монети од Јустинијан I (527-565).

6. Село Дренак, локалитет “Градиште”

Доцноантички опидум, северозападно од селото, со зарамнето плато. По неговата површина се гледаат остатоци од темели од одбрамбен бедем и фрагменти од керамика и монети.

7. Село Зеленград, локалитет “Воденичиште”

Римска топилница за руда, кај изворот на Зеленградска Река. Високо над неа има рударска јама со остатоци од топење со голем процент на бакар и фрагменти од керамика и градежен материјал.

8. Село Зеленград, локалитет “Градиште”

Доцноантички опидум, со доминантна положба над селото. На платото има остатоци од темели од одбрамбен

бедем кој затвора простор од околу 200 x 100 метри. Во внатрешноста се видливи темели од помали објекти и керамички фрагменти, градежен материјал и монети.

9. Злетово - локалитет “Балдџар“ (“Балчар“)

Доцноантички опидулум на доминантно возвишение, на околу 2 км од селото, над Злетовска Река. Од сите страни е непристапно, а на неговиот врв има зарамнето плато со издвоена акропола. Платото е оградено со периметрален бедем. Во неговата внатрешност, површински се гледаат остатоци од керамика, питоси, тегули и монети од III, IV и VI век. Според ова, постои можност кастелот да бил обновен во VI век.

10. Злетово - локалитет “Туралевци“

Доцноантички викус на околу 1 км југоисточно од селото, во сливот на Рударска Река. Просторот заштитен со бедеми зафаќа површина од околу 2,5 ха. По површината се гледаат остатоци од доцноантички градежен материјал, фрагменти од керамика, питоси и монети. Според материјалот може да се датира од III-IV век.

11. Село Емирица, локалитет “Градштите“

Доцноантички пагус со помали димензии, кој најверојатно имал функција на заштита на планинските патишта кон Царев Врв, Руен и Лопен во Осоговските Планини. Се наоѓа во сливот на реките Модра и Горна, на северната страна на ридот Вакав. По површината се гледаат остатоци на темели од бедем и одбрамбен ров. По површината има бројни остатоци на керамика и друг доцноантички градежен материјал.

12. Село Јамиште - остатоци од рударски јами

Во атарот на селото постојат рударски јами од римски период со кружни окна, во чија близина се видливи остатоци од тегули и питоси.

13. Село Јамиште, локалитет “Градиште“ и “Рударски Чукар“ или “Гарваница“

Доцноантички викус северно од селото, високо над Злетовска Река. На платото има остатоци од бедем кој затвора простор со површина 150 x 100 метри. По површината се видливи остатоци од керамички садови и монети од VI век.

14. Село Лезово, локалитет “Градиште“

Доцноантички викус. Се наоѓа на висок рид северозападно од селото, како висок доминантен рид. На врвот има рамно плато со силни бедеми во кои се гледаат темели од градби, керамика и монети од времето на Јустинијан.

15. Село Ратавица, локалитет “Градиште“

Доцноантички опидум кој се издига високо над брегот на Злетовска Река. Има поволна стратешка положба на југ. На зарамнетото плато се сочувани остатоци од утврдена населба (бедем и темели од помали објекти). На југозападната падина површински се гледаат фрагменти од капители, импост и столбови од ранохристијанска базилика. Можеби се работи за еден од центрите на овој рударски регион. Пронајдени се и неколку монети од VI век.

16. Село Пишица, локалитет “Вршник“ или “Градиште“

Се наоѓа на најјужниот дел од Пробиштипската општина, покрај патот Крупиште - Пробиштип. На околу 500 метри јужно од селото се издига ниска чука (од 5-12 м.), позната под името “Вршник“ или “Градиште“. На врвот има зарамнета површина, околу која во темели се сочувани остатоци од бедем со димензии 120 x 100 метри, на кој има остатоци од градежен материјал и керамика. Ова е кастел кој имал функција за контрола на главниот пат кој водел на север по долината на Злетовска Река.

17. Село Плешенци, локалитет “Градиште“

Доцноантички викус. Се наоѓа на висок рид на околу 1 км од селото. На врвот има зарамнето плато, на кое се видливи остатоци од градежен материјал, фрагменти од керамика, тегули, питоси и монети. Во околните ниви пронајдени се неколку гробови, кои најверојатно се дел од римска некропола. Пронајден е еден вотивен споменик со грчки натпис и женско торзо во источното подножје.

18. Село Шталковица, локалитет “Градиште“

Доцноантички пагус. Се наоѓа на општинската граница со Кочани на висок доминантен рид, со бедем кој затвора простор од околу 200 x 200 м.. Во внатрешноста се наоѓаат фрагменти од керамички садови, питоси и покривни тегули. Во северното подножје, во нивите, има две могили.

Библиографија

- Археолошка карта на РМ, том II, МАНУ и Музеј на Македонија, Скопје, 1996
- Алексова Б., *Loca Sanctorum Macedoniae*, Скопје, 1995
- Апостолов А., Кондев Т., Керамидчиев А., *Злетовска област, географско-историски осврт*, Скопје, 1974
- Алексовски Д., *Топономастика на кратовскиот крај*, Кратово, 1986
- Битракова-Гроздарнова В., *Дупка/Кратово, доцно-хеленистичка гробница*, АР 1987, Љубљана, 1989
- Вулић Н., ХСVIII, Антички споменици наше земље, Споменик САН ХСVIII, Београд, 1941-1948
- Иванов Ы., *Северна Македонија*, ГСУ I, Софија, 1906
- Ivanišević V., Kondijanov J., *Le trésor de Seculica*, Revue Numismatique, VI série, tome XXXIV, Paris, 1992

- Јосифовска-Драгојевиќ Б., *Један нови војнички натпис из Коњуха*, ЖА XIII-XIV, Скопје, 1964
- Керамидчиев А., *Археолошки наоѓалишта во Пробиштипско*, Стремеж VIII-6, Прилеп, 1962
- Керамидчиев А., *Археолошки наоѓалишта во Кочанско*, Стремеж 5, Прилеп, 1964
- Керамидчиев А., *Нови епиграфски споменици од Источна Македонија*, ЖА XV, 1, Скопје, 1965
- Керамидчиев А., *Археолошки наоѓалишта во Кратовско*, ЗАМ IV-V, Скопје, 1966
- Керамидчиев А., *Новооткриени епиграфски споменици во Кратовско*, ЖА XXIII, 1, Скопје 1965
- Керамидчиев А., *Римското рударство во Источна Македонија*, ГИНИ XVIII, 1, Скопје, 1974
- Кондијанов Ј., *Две остави со палеовизантиски пари од с. Секулица - Кратовско*, МАА, 11, Скопје, 1990
- Лилчиќ В., *Размислувања околу убикацијата на Транупара*, РЗЗСК, Културно наследство 17-18/1990-91, Скопје, 1994
- Микулчиќ И., *Безимени градови код Коњуха и Дренова*, АП 15, Београд, 1973
- Микулчиќ И., *За големината на доцноантичките градови во Македонија*, Историја, X-2, Скопје, 1974
- Mikulčič I., *TIR K-34*, Ljubljana, 1976
- Микулчиќ И., *Скопје со околните тврдини*, Скопје, 1982
- Mikulčič I., *Kasnoantička utvrdenja u SR Makedoniji - pokušaj klasifi kacije*, SADJ, Materijali, XXII, Novi Sad, 1986
- Микулчиќ И., *Антички градови во Република Македонија*, Скопје, 1996
- Петров К., *Декоративна пластика од ротондата во Коњух*, Разгледи, I, 21, 1954
- Петров К., *Стауродекорација од Коњух*, Зборник на АМ, II, Скопје, 1958
- Петров К., *Реконструкција на амвонот од ротондата во Коњух*, ГЗФФ, кн.22, Скопје, 1970

КРАТОВСКО-ЗЛЕТОВСКАТА ОБЛАСТ ВО АНТИКАТА

- Прокопије, *Византијски извори за историју народа Југославије I*, САН, Београд, 1955
- Папазоглу Ф., *Македонски градови у римско доба*, Скопје, 1957
- Радојчић С., *Црква у Коњуху*, Зборник радова Византолошког института САН, књ. XXI, Београд, 1952
- Симић С., *Историја Кратовске области*, Годишњица Николе Чупића, књ.33, Београд, 1911
- Snively S. C., *Archaeological Investigation at Konjuh, R. of Macedonia*, in 2000, *Dumbarton Oaks Papers*, numbers fi ft y-six, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 2003
- Snively S. C., *Golemo Gradište at Konjuh, Republic of Macedonia: Prolegomena to the study of a late antique fortification*, Ниш и Византија, IV, Ниш 2006
- Филиповски Б., *Геолошки состав и рудно богатство на СР Македонија*, Скопје, 1974
- Шкриванић Г., *Monumenta cartographica Jugoslaviae I*, Београд, 1974

Zvonimir Nikolovski

SEGMENTVM II: THE KRATOVO-ZLETOVO REGION IN THE ANTIQUE (Summary)

The theme which elaborates the problem of the Antique in the region of Kratovo-Zletovo, as a continuum, encloses the following segments in its contents concept: the natural and geographical characteristics; pre-Roman period and orientational borders; early Roman period; late Roman period; mining as a main economic branch; fortifications and road communications; ealy Christianity and a Catalogue of settlements and fortifications.

The material represents a complex study through which we enter all of the pores of our material and spiritual culture,

economy and urbanization in that Antique period of almost thousand years, with all its characteristics.

At the same time, it also represents a syntetic material in which all of the segments of the past researches were implemented, not only from aspect of archaeology, but also from all of the life spheres of this area, but also some new field researches, with which it only completes the picture of the past in this region of Kratovo-Zletovo.

Доц. д-р Петар Намичев*

Екатерина Намичева**

ПРОСТОРНИОТ РАЗВОЈ НА КРАТОВСКАТА ГРАДСКА КУЌА ОД 19 И ПОЧЕТОКОТ НА 20 ВЕК

Апстракт: Кратовската градска куќа има одреден развој на просторната организација кој може да се следи од XVIII до почетокот на XX век. Типологијата и развојната структура започнува од повеќеделната куќа со простории, приземна, куќата на кат и повеќе ката, братската куќа и сл. Градската кратовска куќа има свои одредени градителски, фолклорни и етнички вредности, со своја еволуција, содржина, прилагодена на секојдневните семејни потреби.

Клучни зборови: куќа, одаја, простор, архитектура, чардак, основа, кат.

Градот Кратово во својот историски развој е препознатлив како рударски центар, кој го достигнува најголемиот развој на урбана населба при крајот на XVIII и во текот на XIX век. Урбаниот концепт на населбата се развива од XVI век, кога има околу 1.000 куќи, со триесет маала, од кои муслимански биле шест, во XVII век имало околу 800 куќи, а во XIX век имало околу 6.000 жители и чаршија со голем број на дуќани, околу 350.

Куќата во Кратово во овој период од XVII до XIX век, имала приземје и кат, како препознатлив белег за формирањето на сликата на градот, покрај другите јавни

* Авторот е д-р на етнолошки науки и дипл. инж. архитект, доцент е на Факултетот за природни и технички науки при УГД во Штип.

** Авторката е дипл. инж. архитект и студент на мастер студии по архитектура.

објекти. Како и јавните објекти - џамии, анови, дуќани, и куќите биле поставени во тесните локации на градското јадро, на стрмен терен и со амфитеатрална положба во однос на речните корита на Табачка и Манцина Река.

Во градот на амфитеатрална положба на конфигурацијата на теренот куќите се поставени во густа структура со маала, со густо лоцирани куќи, додека во периферните маала растојанието помеѓу куќите било поголемо. Со текот на времето населбите еволуирале, како и маалата, каде континуирано се намалува бројот на куќи со традиционална градба. Според занимањето или етничката припадност, се формирала и просторната структура на куќата. Миграциите од селата кон градот пренесувале одредени сегменти, навики и потреби со модифицирана форма, што влијаело и на густината и соодносот помеѓу куќите во градот.

Кулите претставуваат втор доминантен и препознатлив елемент во градското јадро, иако имале примарно одбранбена улога. Просторната структура била составена од приземјето, каде се складираше рудата, додека катните нивоа служеле за живеење, а на страната кон средиштето на градот најчесто имало исфрлен еркер со балкон, со широк поглед кон градот. Констатираме дека кулите како градителски форми со фортификациски карактеристики, пред сè биле градени за безбедно живеење во градот, додека преку нивната монументалност ја изразувале економската моќ и доминацијата во просторот. Одредени сегменти од просторната концепција на кулите, како функционалното решение или внатрешно обликување, секако влијаеле врз градската куќа која интензивно се градела во XIX век.

На периферните делови од градот каде најчесто се доселувале семејствата од околните села од Кратовско, куќите биле со едноставна форма и содржина. Околината на куќата во урбаниот двор содржела бавча со цвеќиња, лозница над еден дел од дворот кон куќата, чешма, *летна кујна*,

ПРОСТОРНИОТ РАЗВОЈ НА КРАТОВСКАТА ГРАДСКА КУЌА

казанцилница (за варење на ракија), *нужникот* (*але*) бил надвор од куќата, амбарот најчесто бил во тремот и сл. Бавчата имала мали димензии, особено во градското тесно подрачје, на стрмниот и карпест терен. Преку просторниот развој на куќите го следиме развојот на градската класа на трговци и занаетчии, но сепак најмаркантни биле куќите на беговите. Градската куќа во Кратово била слободно поставена, со ограден ѕид на дворното место, најчесто на стрмен терен, над карпите. Во друга концепција на поставеност на куќите тие се изградени една до друга во низа, со што ја формираат тесната улична мрежа.

Просторната концепција на куќата се одредувала во зависност од традицијата на градењето, потребите на семејството во однос на економските можности, условите на локацијата во однос на формата на улицата и соседните објекти, ориентацијата, инсолацијата, употребата на одреден градежен материјал техника и технологија на градењето. Според своите просторни карактеристики, кратовската куќа од XIX век имала високи стандарди на развиена станбена култура.

Просторната содржина на куќата имала одреден просторен ред со групирани простории според функција. Тремот најчесто бил во приземјето, поврзан со дворното место или служел како пред простор за економските простории. Тремот според формата можел да биде отворен или затворен. Поретко се сретнува трем кој не е преграден, односно типолошки, како *куќа без трем*. За простор на двор се сметал и дел од приземјето, отворен простор, најчесто поплочен на нивото на земјата, како повеќефункционален простор, за комуникација, работа и престој. При тоа ги соединувал сите простори, служел за комуникација за катот, а често имал и *амбар*. Економските помошни простории, кои најчесто биле во приземјето, се *визба*, *земник* или *клет*, трем, кујна или *куќа* и сл. Просторот на *земникот* се вклопувал во косиот терен, најчесто во карпа, со неправилна форма. Приземниот дел често имал поголема височина,

особено во делот на просторот на тремот, каде имало скали кои воделе на катот, како и други простори и одајчиња во височината на меѓукатот. Меѓукатот (мезанин), *високо приземје*, претставувал простор каде се искористувала големата височина на тремот, најчесто за *зимска одаја*. Интересен е просторниот состав и мешање на различни функционални простории, во приземјето како *земник*, *зимска одаја* со *чардак*, иако на повисокото ниво се повторуваат одајата и чардакот. Често, со ориентација кон улицата бил граден простор за дуќан, во приземјето, кое излегувало на главната улица. На тој начин секоја куќа била прилагодена на одредено дворно место, каде димензиите се одредувале според вистинските скромни потреби на семејството. Во некои куќи се вградувала вкопана во земјата просторија - скривница, *тајна одаја*. Таа имала скриен дрвен капак во подот, од каде со скали се користела скривницата за засолнување, во време на непогоди.

Просторијата *куќа*, претставува повеќефункционален простор, кој во најголема мерка се користел во однос на останатите простории. Најчесто терминот е преземен од просторијата од селската куќа, каде се готвело околу огништето, се извршувале домашните работи, се спиеело и сл. Во просторниот концепт на градската куќа, оваа просторија се именува со истиот термин или се нарекува, *кујна*, *кујнич* и сл. Во просторот на кујната се вклопува и е директно поврзан мијалник (хима), водник или како што се нарекува *влажен јазол*. Кујничето има функција за извршување на сите работи околу подготовка на храната, одржување на садовите, складирање на мали количества храна и сл. Често, покрај кујната се наоѓа *килер* (*керал*) за складирање на мали количества храна, директно поврзани или преку чардакот. Кујната најчесто била на катот, со водник или *кухинич* каде се миееле садовите. Кујната се нарекува и *зимска кујна*, а била поставена на највисокиот кат, каде *мијалникот* е издвоен во посебна просторија *хима*, поврзана преку чардакот. Во одредени случаи, кујната содржи огниште како издвоена

ПРОСТОРНИОТ РАЗВОЈ НА КРАТОВСКАТА ГРАДСКА КУЌА

просторија, а *кујнич* е посебна просторија, како предпростор пред нужникот, покрај кујната, на катот.

Куќата е единствената просторија која може да се забележи на сите нивоа, од приземјето, меѓукатот и катовите на кратовската куќа, што говори за нејзината неопходност и успешна вклопеност во функцијата на куќата.

Одајата се појавува на катните нивоа, во неколку форми според нејзината функција. Кога има помала површина се нарекува *одајче* или *сонче*. Одајата според големината, положбата и функцијата во куќата може да се забележи на катот, каде се граделе и до четири одаи, со различна големина. Според ориентацијата и функцијата се применувал терминот *зимска одаја*, која се користи во зимскиот период и најчесто се затоплува, или *летна одаја*, за летниот период, најчесто со поголема површина, а се нарекувала *голема одаја*. Според функцијата, одаите се нарекувале *гостински* и биле побогато украсени, за разлика од другите одаи. Според положбата и пристапот до природно светло, се нарекувале *темна* или *светла* одаја. Во беговите конаци, поради прекумерното украсување се нарекувале и *шарена одаја*.

За загревање се користеле *мангалите* и сидани печки, кои се поставувале во еден од аглите на просторијата, со сопствена конструкција или во линија со мусандрите. Одаите имале и зголемен волумен кој се надополнувал и со таваните, кои биле декорирани со плитко или длабоко кубе, со додатна декорација, при што просторијата го добива терминот на гостинска одаја.

Катот најчесто содржел *чардак*, како простор кај кратовската куќа, кој ги групирал и соединувал останатите содржини од куќата. На катот имало одаи, спални, гостински соби, чардак и сл. Поретко чардакот се градел на неколку нивоа, со неправилна форма, често и од задната страна на куќата кон дворното место, кон реката или сончевата ориентација. Чардакот на катот најчесто бил средишно поставен или на агол, отворен или затворен со прозорци,

поради заштита во зимските услови на планинската клима, својствена за Кратово. Често на првиот кат се применувал отворен чардак, а на вториот кат затворен, или обратно. Како продолжување на просторот на чардакот во кратовската куќа е *ќошкот* или минсофа (*доксат*), најчесто со полукружна (поретко правоаголна) форма во основа, со функција за одмор и комуникација со улицата, обликувана и нагласена со полукружните исфрлени чардаци со лачни завршетоци на гредите помеѓу столбовите, украсени со стилизирани капители. Овој елемент бил применуван под влијание од турската или бегова куќа, која доминирала во градот. Површината на *минсофата* секогаш зазема централно место во основата, со најубава визура кон околината, каде се пробива кон сончевите зраци, како дел од површината на чардакот. Височината на куќите лоцирани над карпесто тло, можела да биде и до четири нивоа. Поретко се сретнува застапеноста на исто ниво на трем и чардак на исто ниво.

Бањата била составен дел на катот во одајата или покрај неа, како остаток од турската концепција на градската куќа. *Параклис* најчесто се поставувал на катот, помеѓу одаите, за чување на икона и други свети предмети, а се користел за молитви за време на верските празници. Кратовската градска куќа, според статусот, се нарекувала бегова куќа, кула, чардаклија, куќа на високо и сл.

Хронолошки развој

Хронологијата на просторниот развој на градската куќа неизоставно е поврзано со одредени влијанија од непосредната околина, традицијата на градење, социјалните услови на семејството, економската состојба, локалните потреби на семејствата, климатските услови, урбаните законитости и сл. Сето ова условило спонтан и континуиран развој на просторноста на куќата, дефинирање на типот на градба, карактеристиката на просторниот функционален систем на градбата и сл. За да се согледа првичната форма на простории за кои може термилошки да се примени

ПРОСТОРНИОТ РАЗВОЈ НА КРАТОВСКАТА ГРАДСКА КУЌА

изразот живеалиште или куќа, мораме да го согледаме развојот на живеалиштата во руралната средина (цртеж 1).

Секако првите просторни форми се едноставни од еден простор, кој одамна е надминат и трансформиран во објект од најмалку две простории до куќи со четири простории. Иако и според сложеноста, односно едноставноста на просторниот систем, двопросторните куќи се применувале во долг временски распон, од првите почетоци, до средината на XX век. Оваа форма на приземна куќа постигнала најголем број на варијантни решенија со вклучување на чардакот како отворен простор, неопходен за функционирањето на зголемените потреби на семејството. Овој модел на три до четири просторна приземна куќа со чардак, се градела во периодот од почетокот на XVIII век до средината на XX век. Положбата на чардакот се појавува со странична (аголна позиција) или средишно, во симетрична основа и распоред на простории. Ова е карактеристично за истиот период на развој како и претходниот модел. Во понатамошниот развој, чардакот зазема сè поголема површина, како резултат на зголемените потреби на семејството.

Во руралните средини просторниот развој на живеалиштата, иако со скромни димензии, ја прикажува насоката на развој на просториите и концептот на основата на куќата. Најсложени примери на просторна организација претставуваат двојните или братски куќи, каде се комбинирани претходните анализирани модели на живеалишта, според локацијата, ориентацијата и големината на објектот. При тоа се издвоени две независни просторно-функционални целини, кои се складно вклопени во структурата на населбата и соседните габарити на објектите. Кај двојните куќи разликуваме две варијанти на симетрично или асиметрично решение. Често, овие објекти не биле градени заедно во исто време, туку биле доградувани според одредени потреби.

Применети модели - просторни карактеристики

Основната карактеристика на кратовската куќа е положбата на локација на стрмен терен, најчесто на карпесто тло, во близина на речните корита. На тој начин просторниот концепт на куќата е природно поврзан и сраснат со карпестото тло, органски поврзано. При тоа, овој начин на градење на куќите влијае и врз оригиналниот пристап во надворешното обликување со повеќе катни нивоа, со силуета на куќи во форма на кула. Ова наведува на рационализација на пристапот, како полесно функционално пристапување од друга страна, што е овозможено со стрмниот терен.

Кон просторната концепција на основата се прилагодува и формата на скалите и нивната положба. Најчесто тие се поврзани од тлото во тремот со чардакот или холот на катот, со сета положба по сите нивоа, или ја менува насоката и положбата во однос на добивање на функционално решение со повисоки вредности.

Од овие типолошки модели во руралната средина се формирала просторната основа на градската куќа, надополнувајќи се на искуството од живеалиштата во дотогашниот период. Градската куќа имала зголемени потреби, каде градскиот пристап на живеење диктирал просторно, конструктивно и естетски издржана градба. Според документираните примери на куќи од Кратово, можеме да заклучиме просторен сложен систем како во однос на неколку нивоа, до четири нивоа. Во досегашната анализа констатиравме одреден распоред на типови на простории по вертикала, кои се функционално групирани. Понатамошната термилошка типолошка класификација може да се анализира врз основа на формата на чардакот во основа. Чардакот доминира во просторот во аголна положба, каде зазема најчесто една четвртина од вкупната површина или повеќе. Вториот модел е поставување на чардакот по целата длабочина на основата, странично на едната половина или со симетрична средишна положба во однос на основата. Чардакот излегува на двете страни на куќата, на

ПРОСТОРНИОТ РАЗВОЈ НА КРАТОВСКАТА ГРАДСКА КУЌА

предната фасада кон улицата и кон дворот, кога во првиот дел таа треба да постигне одредена ексклузивност на челната фасада, додека кон задната страна, кон дворот, се ориентира кон сонцето, односно кон јужната страна. На тој начин се добива двојно третирана декоративно обликувана фасада, која произлегува од организацијата на просторното решение.

Чардакот е поврзан со другите простории и е со најголема површина. Просторната структура е органски поврзана со конструктивниот систем и изразена на фасадното обликување. Тенденцијата кон постигнување на естетска фасадна композиција е силно изразена, иако поради стрмниот терен и условите на локацијата, потешко се постигнува чиста симетрична рамнотежа на архитектонските елементи. При тоа, кон терминот на применета симетрија се постигнува со положбата на просториите, одаите, нивниот меѓусебен распоред и во однос на положбата на чардакот. Симетријата се почитува и при делумно применување на добивање на баланс на бројот на просториите, со тенденција кон делумна или во помала мерка нарушена симетричност. Додека изразена асиметричност се постигнува со различен сооднос на просториите кон одредена централна оска на основата, односно габаритот на објектот. Сепак, асиметричноста е постигната со геометриски форми на основите на просториите, со прекршени линии, со постигнување на додатна функционалност и сложеност на просторната форма. Често од специфичната организација на внатрешните простории се добива и одреден модел на типолошки концепт на градска куќа. Прилог кон ова се и надкриените ходници, од најгорните нивоа, кои се поврзани со улицата или соседот, дворот или внатрешниот двор.

Поради функционални причини, во овој случај не може да се одреди прецизна просторна граница, помеѓу чардакот, тремот, дворното место или некоја друга просторија од организацијата на просторното решение на куќата. Многу поретко, габаритот на горното ниво е помал во

однос на приземјето, но тоа е добиено во однос на зголемување на функционалноста на просторното решение.

Просторната потреба се решава со исфрлање на катните волумени надвор од линијата на габаритот, кон улицата, со различна широчина, со линиска форма или полукружна, според површината на кошкот од чардакот. Третманот на внатрешниот простор се отсликува и на фасадата, каде се акцентира одредено ниво од катот, независно дали се однесува на главната предна фасада или на задната фасада кон дворното место.

Карактеристика за типолошкиот развој на кратовската куќа е примената на издолжена основа, со неправилна форма, која се прилагодува на локацијата, на слободниот простор во сооднос со соседните габарити и локации.

Братските или двојни куќи се појавуваат во неколку организациски слични, но просторно издвоени варијантни решенија. Во однос на функционалноста на просториите, се застапени ист тип на економски и функционално репрезентативни простории. Физичката поделеност на габаритот може да биде со сосема издвоена конструкција или вклопени во една со меѓусебно координирани распореди на просторната содржина и организација. Често, еден простор се користи од двете просторни целини, а тоа се однесува најчесто за чардакот или тремот.

Сето ова наведува на заклучок за постоење на сложена просторна структура на кратовската куќа, каде не може точно да се дефинира прецизна типолошка структура. Разновидноста на просторните решенија се во најголема мерка прилагодени на сложената конструктивна, архитектонско-естетска структура на целата градба.

Економско-трговскиот потенцијал на населението се зголемил, при што семејствата имале потреба од градење на куќи со повисоки просторни и ентериерни вредности. Ова во најголема мерка се отсликувало кај градската куќа при изборот и положбата на просториите, формата на габаритот

ПРОСТОРНИОТ РАЗВОЈ НА КРАТОВСКАТА ГРАДСКА КУЌА

на куќата и сл. При тоа, биле внесувани детали од европската градска култура, прилагодена на веќе долго присутната исламска организација на просторот во куќата. Применето било влијанието на виталните особености на градската куќа од работата на градителските тајфи, со искуство од повеќе региони на Балканот. При тоа, градителите своето искуство го примениле при градењето на имотните градски куќи, прилагодени на локалните потреби и традицијата на живеење во градот. На тој начин, елементите од градската куќа имале посилено влијание врз формирањето на граѓанската култура на живеење и влијание врз околината.

Во рамките на една компаративна анализа на кратовската куќа, можеме да направиме споредба со развојот на градските куќи во Турција, Србија, Албанија, Бугарија, Грција, Босна и други земји кои имаат слични просторни карактеристики. Пред сè, тоа се однесува на примената на одредени просторни елементи, како докшатот - кошкот, примената на формата и функцијата на чардакот, кујната, формата на тремот, примената на бањата, нужникот и третманот на дворното место. Овие просторни елементи под влијание на соседните региони, примиле одредени просторни функционални карактеристики, но се прилагодиле на локалните потреби на семејствата, внесувајќи одредена функционална и декоративна специфичност на градската куќа од овој период. Примената на кујната во однос на нејзината положба во габаритот и функционалната застапеност има поголем број варијанти во кратовската куќа, отколку во останатите балкански региони.

Градската кратовска куќа има свои одредени градителски, фолклорни и етнички вредности, со своја еволуција, содржина, прилагодена на секојдневните семејни потреби. Кратовската куќа како комплексна градба има своја специфика, не само во рамките на традиционалната македонска куќа од XIX век, туку и во еден поширок балкански контекст, според местоположбата, урбаното специфично јадро, прилагоденоста кон природните услови,

издиференцираната препознатливост и креативност на автохтона фолклорна градба.

Користена литература

- Грабријан Д. (1986), *Македонска куќа*, Мисла, Скопје
- Намичев П. (2008), *Традиционалната архитектура во Кратово од 19-от и почетокот на 20-от век*, Музеј на град Кратово, Кратово
- Намичев П. (2008), *Заемните карактеристики и влијанија помеѓу градската и селската куќа во Кратовско*, Гласник бр. 4, Музеј на град Кратово, Кратово
- Николоска М. (2003), *Градските куќи од 19 век во Македонија*, РЗЗСК, Скопје
- Петровиќ Љ. (1955), *Доксати и чардаци*, Београд
- Томовски К., Вољинец Р. (1980), *Кратово, стара архитектонско-урбанистичка содржина*, МАНУ, Скопје
- Томовски С. (1960), *Македонска народна архитектура*, Скопје

Petar Namichev, Ekaterina Namicheva

THE SPATIAL DEVELOPMENT OF KRATOVO TOWN-HOUSE FROM THE 19TH AND EARLY 20TH CENTURY (Summary)

The city amphitheater position of terrain, houses are placed in neighborhoods with dense structure with densely located houses - maalas, and in peripheral neighborhoods distance between houses was bigger.

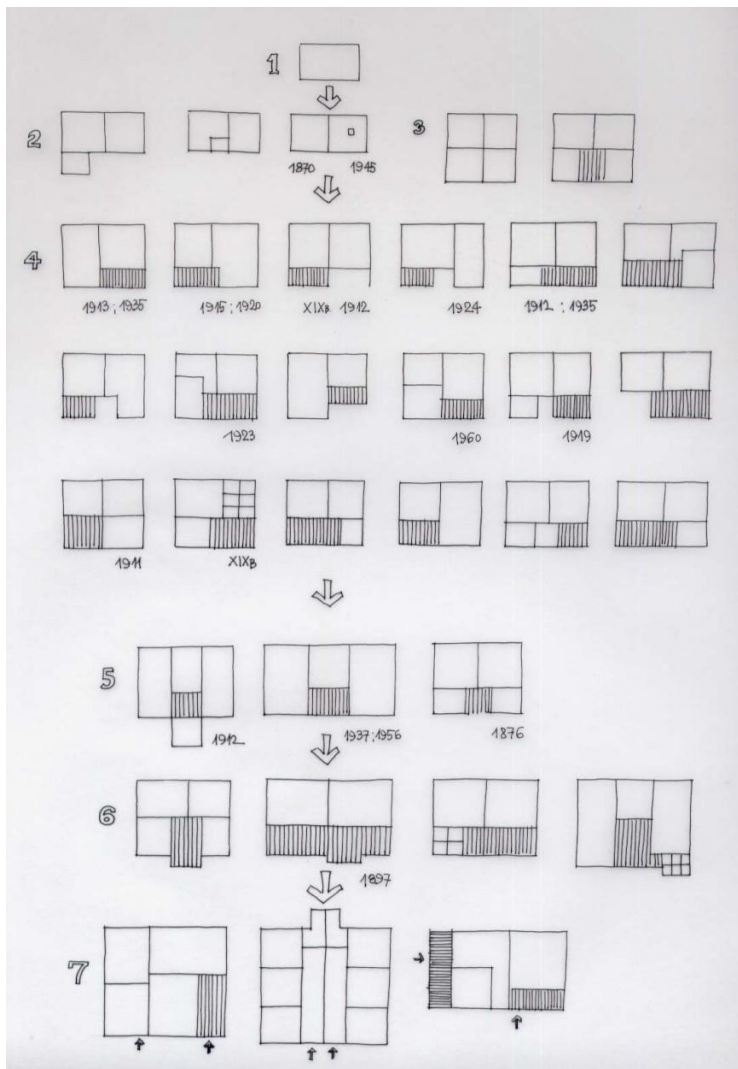
Spatial conception of the house is predicted according to the tradition of the building, from the needs of the family in terms of economic opportunities, site conditions in the form of the street and neighboring buildings, orientation, insolation, the

ПРОСТОРНИОТ РАЗВОЈ НА КРАТОВСКАТА ГРАДСКА КУЌА

use of certain building materials and from building technology. According to their spatial characteristics Kratovo house of the 19th century, had developed with a high standard of living culture.

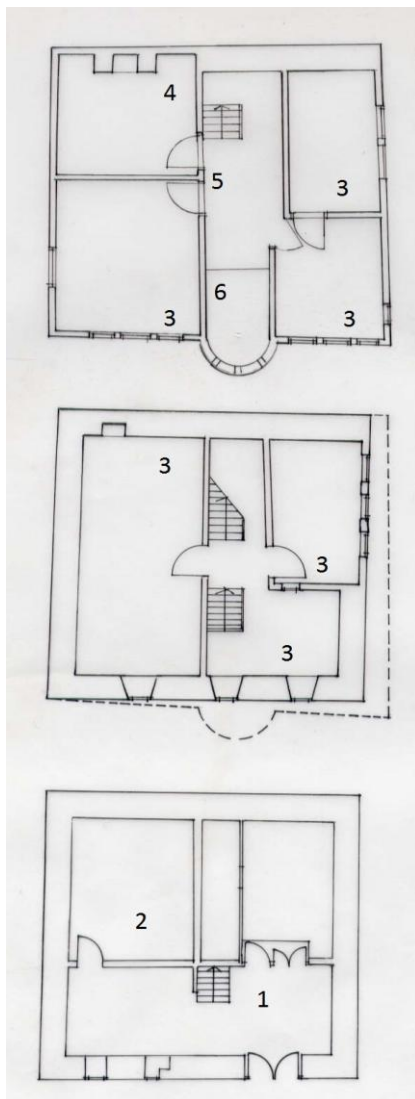
The spatial structure is organically linked to the structural system, and it is expressed on the facade framing. The tendency towards achieving aesthetic façade composition is strongly expressed, although because of the steep terrain and site conditions, was difficult to achieve a clean symmetrical balance of architectural elements. The term of the applied symmetry is achieved by the position of spaces, rooms, their mutual arrangement and with the relative position of the balcony.

In a comparative analysis of Kratovo house, we can do with its development of the regions in Turkey, Serbia, Albania, Bulgaria, Greece, Bosnia and other countries that have similar spatial features. First it refers to the application of spatial elements as corner -doksat , in nudging the application of the form and function of the balcony, kitchen, porch layout, use of bathroom, toilet and treatment of the yard. These spatial elements influenced by neighboring regions receive certain functional spatial features, but they are adapted to the local needs of families entering certain decorative and functional specificity of the town house of the period.

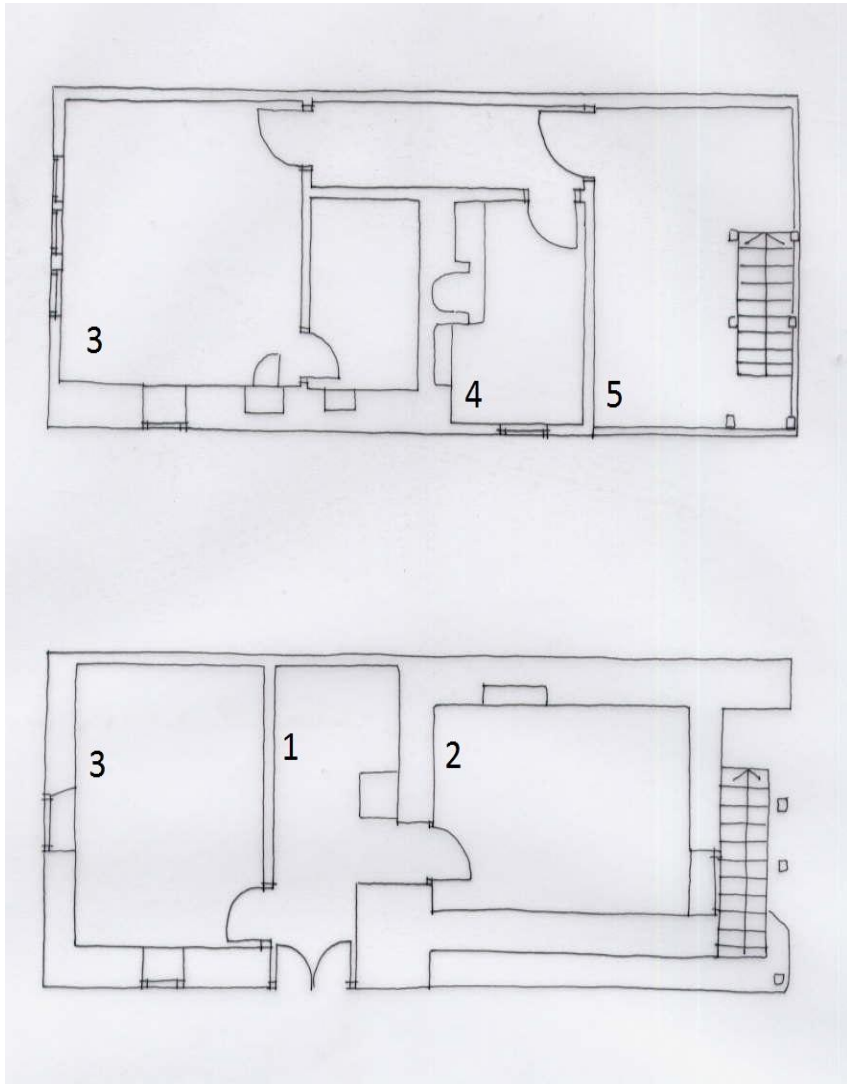

цр. 1. шема на типови на селски куќи во Кратовско:
 1. едноделна; 2. дводелна; 3. повеќеделна; 4. приземна со чардак;
 5. основа на кат со средишно поставен чардак; 6. основа на кат со
 доминација на површината на чардакот; 7. двојна куќа - братска.

ПРОСТОРНИОТ РАЗВОЈ НА КРАТОВСКАТА ГРАДСКА КУЌА

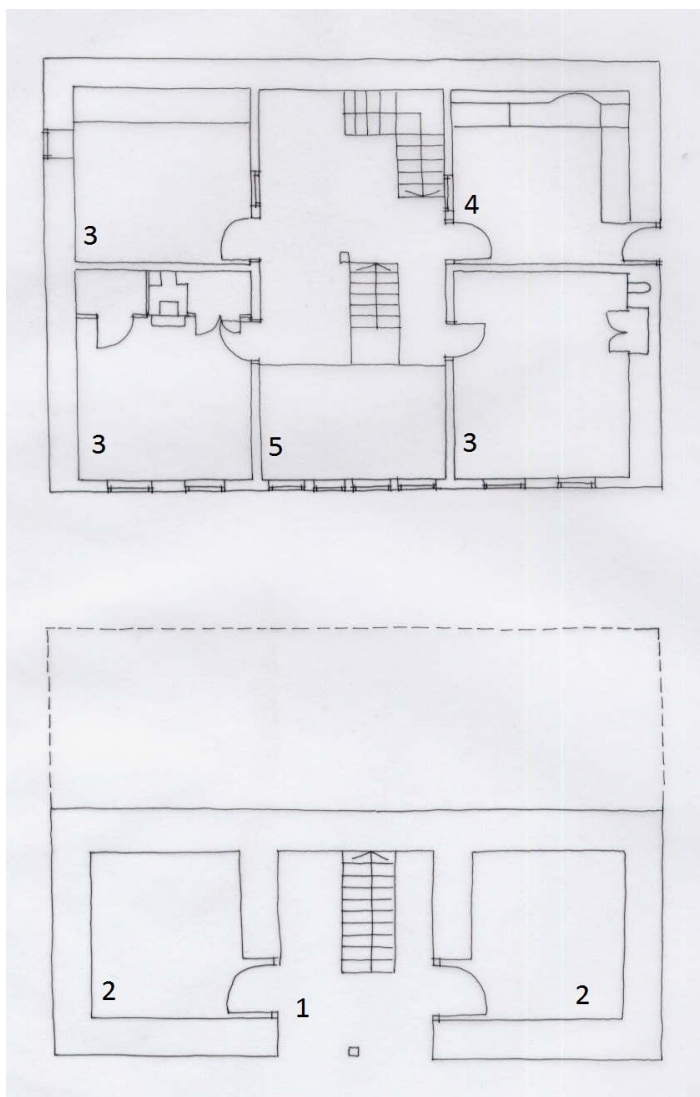

цр. 2. основи на куќа во три нивоа, со симетрична просторна концепција
(1. трем; 2. земник; 3. одаја; 4. куќа - кујна; 5. чардак; 6. ќошк)

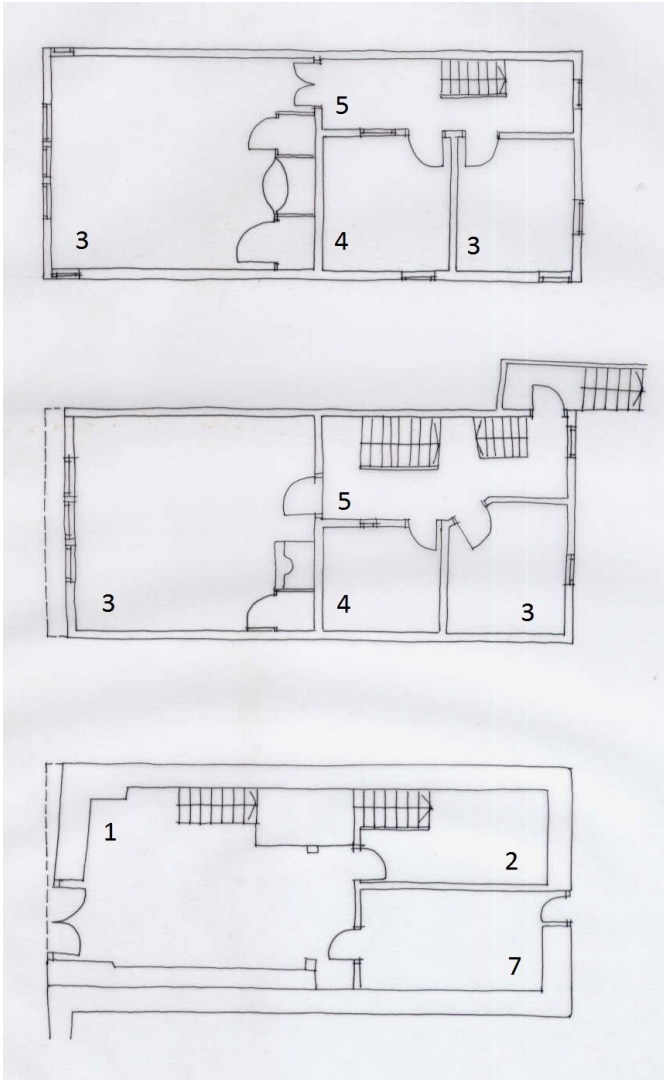
пр. 3. основи на куќа во две нивоа, со асиметричен распоред на просториите
(1. трем; 2. земник; 3. одаја; 4. куќа - кујна; 5. чардак)

ПРОСТОРНИОТ РАЗВОЈ НА КРАТОВСКАТА ГРАДСКА КУЌА

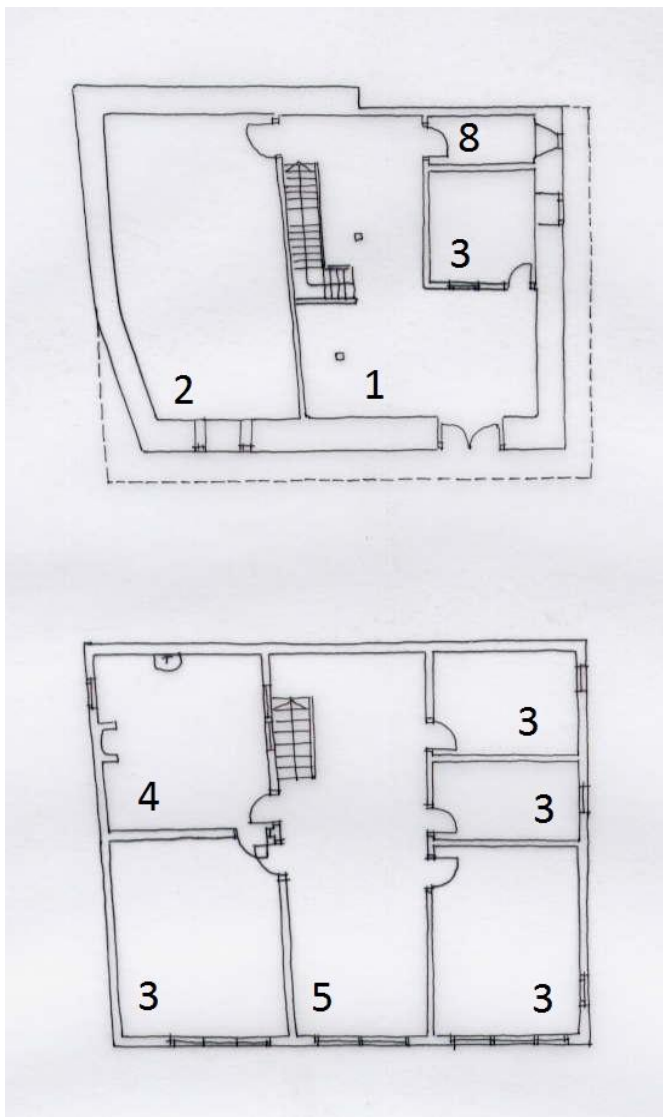
цр. 4. основи на куќа во две нивоа, со вкопан подрум (1. трем; 2. земник; 3. одаја; 4. куќа - кујна; 5. чардак)

(2.

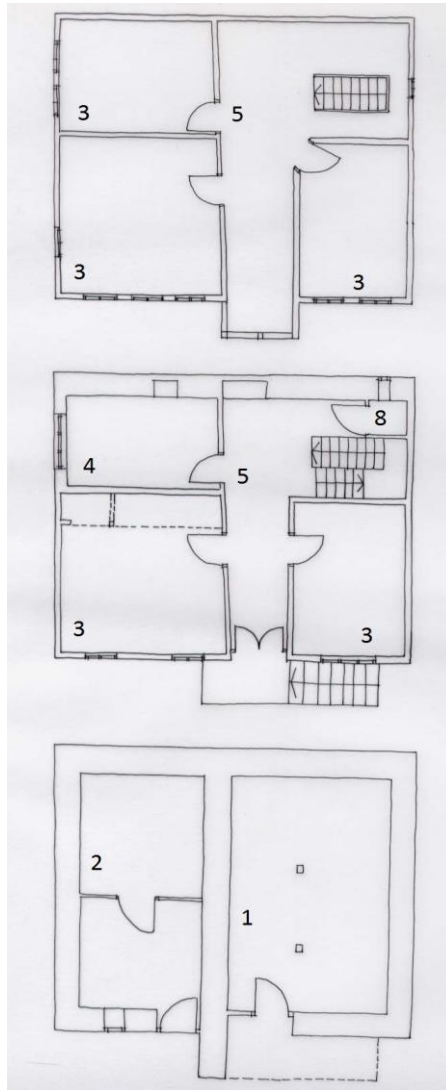

цр. 5. основи на куќа во три нивоа, со тесна подолжна форма, од асиметричен тип
(1. трем; 2. земник; 3. одаја; 4. куќа - кујна; 5. чардак; 7. дуќан)

ПРОСТОРНИОТ РАЗВОЈ НА КРАТОВСКАТА ГРАДСКА КУЌА

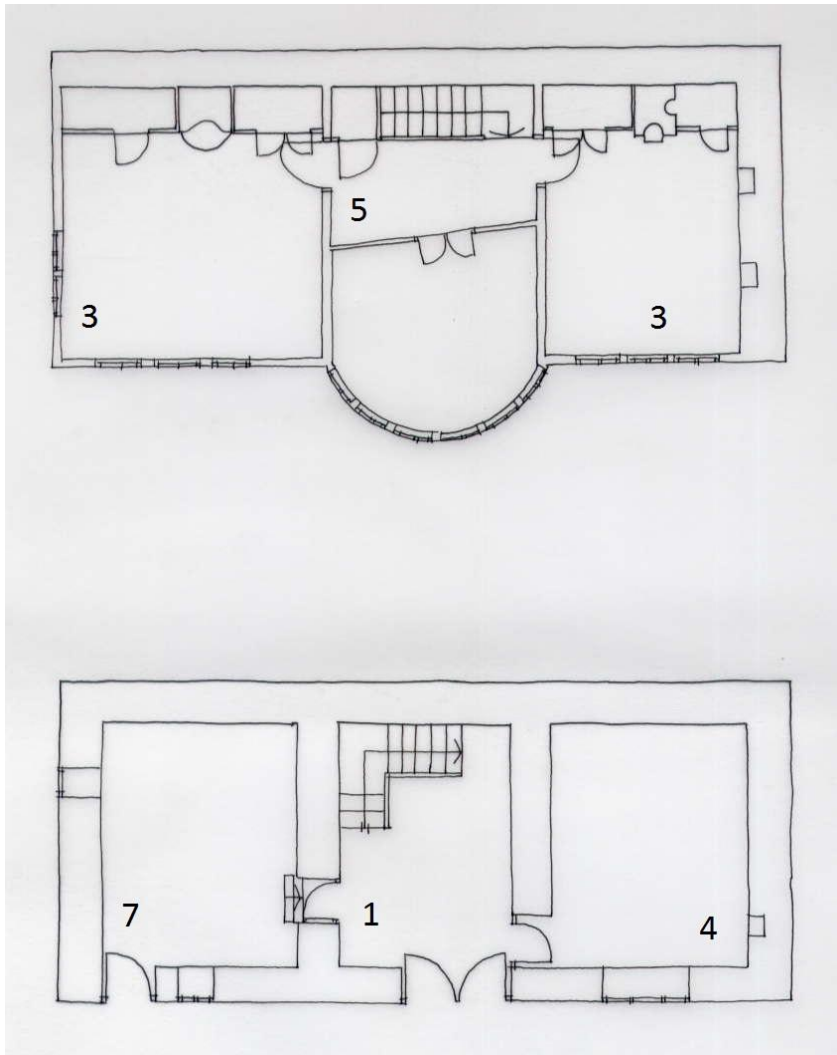

цр. 6. основи на куќа во две нивоа со симетричен распоред на кат
(1. трем; 2. земник; 3. одаја; 4. куќа - кујна; 5. чардак; 8. нужник)

цр. 7. основи на куќа во три нивоа, асиметричен тип на основа
(1. трем; 2. земник; 3. одаја; 4. куќа - кујна; 5. чардак; 8. нужник)

ПРОСТОРНИОТ РАЗВОЈ НА КРАТОВСКАТА ГРАДСКА КУЌА

цр. 8. основи на куќа со приземје и кат со симетрична основа,
средишно поставен чардак
(1. трем; 2. земник; 3. одаја; 4. куќа - кујна; 5. чардак; 7. дуќан)

Доц. д-р Јасминка Ристовска-Пиличкова*

СЕМАНТИКА НА ПРЕКРШЕНАТА ЛИНИЈА ВО ОРНАМЕНТИКАТА НА ВЕЗОВИТЕ ВО СЕВЕРОИСТОЧНА МАКЕДОНИЈА

Апстракт: Во орнаментиката на носиите од Кратовскиот, Кумановскиот и Кривопаланечкиот регион, доминираат геометриските мотиви, меѓу кои, како најзастапени се мотивите во вид на прекршена цик-цак линија и стрела. Нивната иконографија, терминологија и семантика упатува на врската со древните богови, покровители на громот и огнот, често претставени како во раката држат гром, стрела или ропалон, и чии култови биле развиени во посочените региони, како божества-покровители на огнот и металуршката дејност.

Клучни зборови: семантика, орнаментика, везови, мотив, прекршена линија, Кумановско, Кратовско, Кривопаланечко

Во орнаментиката на носиите од пределите на североисточниот дел на Македонија: Кратовско, Кумановско и Кривопаланечко, доминираат геометриските мотиви, меѓу кои, како најзастапени се мотивите во вид на прекршена цик-цак линија и стрела. Станува збор за мотиви со или без стреловидни елементи поставени меѓу секој забец, дел од орнаментиката на традиционалната носија од посочените предели, именуван најчесто како *секирка* или *развратка* (сл. 1, 2).¹

* Авторката е д-р по фолклористика и м-р по историја на уметноста, научен соработник во Институтот за фолклор “Марко Цепенков” во Скопје.

¹ Посочениот мотив е најзастапен во орнаментиката на долницата и корилот (јака) на женските празнични кошули. Според информа-

сл. 1 мотив *секирке*

сл. 2 мотив *развратка*

Појавата на овој елемент во везбената орнаментика на посочените предели ќе се обидеме да ја анализираме од аспект на културно-историски и економски услови во кои тие се развивале, дотолку повеќе што станува збор за една регионална група, чии носии се одликуваат со специфична орнаментика, чии ликовно-естетски карактеристики и особености значително се разликуваат во однос на носиите од околните етнографски предели.

Во обид да ја истражиме симболиката и значењето на овој мотив ќе се обидеме да дадеме кус преглед на одредени историски појави, верувања и практики за кои веруваме дека индиректно допринеле тој да биде еден од доминантните мотиви, дел од орнаментиката на овие носии. Бројните историски и археолошките извори, кои се однесуваат за овој крај, укажуваат дека уште во втората половина на I век, во Кратовскиот и Злетовскиот крај била развиена рударската дејност. Археолошките наоѓалишта и локалитети, како и архивските материјали кои се однесуваат за посочената област, укажуваат на тоа, дека на овие простори уште во времето на Римското Царство била развиена рударската и ковачката дејност.² И покрај недостатокот на археолошки и пишани материјали, се претпоставува дека на овие простори металургијата била активна и пред римскиот период,

торката Дана Максимова (родена 1892) од с. Трновац, Кратовско, мажена во с. Псача, Кривопаланечко. Теренски материјал собран во јуни, 1957 год. од А. Крстева, АИФ, папка бр 24, рег. бр. 375.

² За време на Римјаните оваа дејност го опфаќала пределот од Злетово, па сè до Кустендил (А. Керамидчиев, Злетовска област, 150).

односно дека Римјаните само ја унапредиле оваа дејност. Во прилог на ова ни сведочат низата римски наоѓалишта поврзани со металуршката дејност (ископи на јами, дупки и згуришта, каде се измивала рудата и сл.), пронајдени во околината на Кратово и соседните области.³

Имајќи го превид исклучителното место што ковачите како посебна и изолирана група го имале во древните култури и традиционални општества, може да претпоставиме дека појавата на овие мотиви (како симболи на громот), во традиционалната орнаментиката од посочените региони е во корелација со основната дејност на месното население. Оттука, може да се очекува дека тие, како изолирана рударска заедница, особено ги почитувале боговите поврзани со огнот и земјата. Потврда за ова ни даваат неколкуте римски стели на кои се спомнува името на Херакле - заштитник на рударите,⁴ како и неколку изделкани рељефи, пронајдени во околината на Кратово. Така во с. Добрево, кај месноста Плавица, во една јама е пронајден рељеф со неговиот лик,⁵ додека, пак, во истоимената месност (источно од с. Гризилевци), има уште два рељефа, од кои, на едниот е претставен ликот на Херакле, кој во својата рака држи ропалон (боздоган).⁶ Од посочените артефакти од римскиот период, поврзани со ликот на Херакле, може да се заклучи, дека во овој крај бил распространет неговиот култ. Ваквата констатација упатува на можноста, траги од неговиот култ и воопшто на култови поврзани со огнот, громот и земјата, да ги побараме и во орнаментиката на носијата од посочените региони.

³ Така на едно место во атарот на с. Турско Рудари и во месноста *Цепен Камен*, во близина на с. Костур (Кривопаланечко), се претпоставува дека се топела руда (Ibid, 350).

⁴ Херакле е син на Зевс и смртницата Алкмена. Во неговите бројни подвизи се споменува и ослободувањето на Прометеј, митолошкиот јунак, кој им го дал огнот на луѓето. Види: А. Замуровиќ, *Митолошки речник: Херакле...*, 436, 439.

⁵ А. Керамидчиев, *Злетовска област...*, 150.

⁶ Ibid, 162.

Како примери во кои се содржани елементите на громот и огнот ќе ги посочиме мотивите *секирка* и *развратка* со кои најчесто се украсувал корилот и настанот (предницата) на машките и женските кошули од Кумановскиот и Кривопаланечкиот регион (сл. 1, 2, 10-13, 15). Орнаментиката на овие везови е оформена од ситни цик-цак, триаголни и стреловидни елементи, вертикално поставени на црна основа. Таков е примерот со везот на предницата и корилот кај женските кошули од Кумановско, оформени со низа стереловидни мотиви, со прави или назабени страни (сл. 10, 11). На везот од с. Романовце (сл. 12), тие се колористички решени во жолта, црвена и сина боја, додека пак, на еден друг вез - со жолта и бела срма на црна основа, со акценти во неколку бои (сл. 16). Кај некои везови, освен посочениот, се јавува и мотивот триаголник, како интегрален елемент, дел од везот на долницата кај женските кошули од овој регион (сл. 14). Како нивна модификација се везовите од Кривопаланечко, во кои се јавуваат истите елементи, но со поинаква стилска и композициска структура, во кои централната вертикална оска, најчесто оформена од ситни стреловидни елементи е дополнета со три попречни елементи во форма на прекршена линија и ситни хоризонтални цик-цак линиии.

Посочените елементи и нивната композициска структура би можеле да се толкуваат како спој на вертикалните (небесни) и хоризонталните (земни т.е. водни) елементи кои ја симболизираат божествената (огнена) врска меѓу водата и громот. Нивниот божествен карактер сметаме дека се манифестира преку мотивот *крилца*, оформен во вид на стреловиден елемент, поставен најчесто во централниот дел на композицијата.⁷ Како пример ќе го посочиме примерот со ракавниот вез на женската кошула од с. Страцин, Кратовско, изработен од волнени и срмени нитки, во црна, алова и ѓувезна боја, бела и жолта срма, во техниките: трашец, субадица, полнеш

⁷ Види: вез од ракав женска кошула, мотиви *крилце*, с. Страцин (А. М. Попстефаниева, Македонски народни везови..., 1954, сл. 5).

наурез со токменки и порабен вез – гајтан⁸ (сл. 17). Со нешто поинаква (назабена) форма е стреловидниот мотив странично оформен со елементи во вид на крилја (т.н. *крилце*), со кој е орнаментирана долницата⁹ (сл. 15) и корилот (с. Осиче) кај женските кошули од Кумановско, односно ракавниот вез од женските кошули од Кривоаланечко (с. Псача) и Кратовско. Карактеристично за овие кошули е тоа, што стреловидни мотиви се именувани *крилце*, а триаголните како *полке*.

Мотивот *секирка* е карактеристичен и за орнаментиката на корилот (јаката), од невестинската кошула шареница од с. Страцин, Кратовско (сл. 10). Мотивот во форма на прекршена цик-цак линија дополнително е оформен со стреловидни елементи, изработен во техниката “пунето”, со алова и црна боја. Друг пример од овој тип е везот на јаката (корилот) од женската кошула, од с. Орах, Кумановско, оформен по целата должина со прекршена линија, која во горниот и долниот дел е орнаментирана со стреловидни елементи. Во скоро идентична форма, овој мотив е застапен и во орнаментиката на корилот кај женските кошули од Кривоаланечко, именуван како *коска* на јаката, а просторот меѓу секоја накосена линија како *стојало*.¹⁰ За разлика од посочените региони, во Кратовско, овој мотив, наместо со назабени, најчесто е оформен со прави линии, во потемно црвена и црна боја. Посочениот вез со кој е орнаментиран корилот на женските кошули вообичаено се опшивал со бел и црн (Кратовско), т.е. со црвен гајтан (Кумановско), познат како *сорки на гајтан*, изработен на три јаточни и шест основни жици (сл. 11).¹¹

⁸ А. М. Попстепаниева, Македонски народни везови..., 1954, сл. 5.

⁹ Вез од долница на женска кошула, Кумановско, АИФ 39/2, завезоци.

¹⁰ Теренски материјал собран на 25.05.1952 во с. Ѓуѓанци, информатор: Ѓурѓа Јованова, родена 1912 год. во с. Герман, Кривоаланечко, АИФ папка бр 24, рег. бр. 256.

¹¹ Види: корил од женска кошула, Кратовско, АИФ инв. бр. 505, текстил.

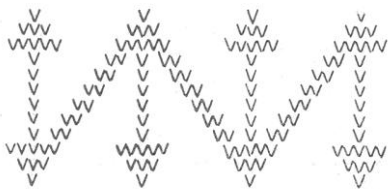
Орнитоморфните аспекти на овие мотиви - асоцијација на громот, т.е. огнот, може да ги проследиме и во појавата на мотивот *крилица*, со кои овие мотиви најчесто се придружени (сл. 16). Честата појава на овој мотив, оформен во вид на стрела или хоризонтална цик-цак линија, со стрелка во средината (сл. 14, 17), ги изразува семантичките аспекти на крилјата како симболи на небесните божества и во крајна истанца, на самите богови. Во прилог на ваквиот став е и појавата на цик-цакните мотиви *секирка*, чија терминологија упатува на врска со секирата, како еден од атрибутите на врховните, небесни божества (Зевс, Тор итн.). Во тој контекст, нивната иконографија е полисемантичка, подеднакво поврзана со водата, но и со огнот т.е. громот, како симболи во кои е аспектирано женското, односно машкото начело. Како резултат на ова, во орнаментиката на везовите од Кратовскиот, Кумановскиот и Кривоаланечкиот крај, овие мотиви се јавуваат во бројни варијанти, градејќи притоа сложени семантички слики со полисемантична содржина (сл. 18, 19).

Освен во посочените примери, везот на корилот се оформувал и со поедноставни мотиви *секирка*, во форма на накосена цик-цак линија, изведена во техниката полнеж-наурез (накрсница), во колорит во кој доминира црната и црвената боја (сл.1, 2, 12). Истиот овој мотив дополнително оформен со стреловидни линии е познат како развртка (сл. 2, 15), именуван најверојатно според техниката на везење во која бодовите се изведуваат во спротивен правец од останатиот вез, т.е. со врвот свртени нагоре (развратно).¹² Негова трансформација ќе претставува еден друг везбен елемент со стреловидна форма, со кој е оформена долницата на женската кошула од Старо Нагоричане (Кумановско), т.н. “ширит с’с разметница”. Посочениот вез е изработен со волени нитки во црвена, црна, сина, зелена и пембе боја, во техниките: трапец, полнеж наурез со токменки, крсчиња

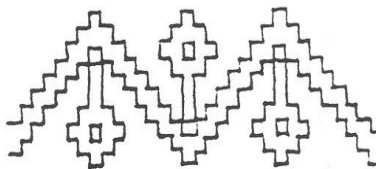
¹² Теренски материјал од с. Псача, Кривоаланечко, собран во јуни, 1957 год., од А. Крстева. АИФ папка бр. 24, рег. бр. 375.

наедно (разметица) и пораб наресок со два поплита (сл. 21).¹³ Негова посложена варијанта е мотивот оформен од две хоризонтално поставени цик-цак линии, т.н. *коска* и триаголни елементи, кои ги среќаваме во орнаментиката на ракавниот вез на некои женски кошули од Кумановско. Триаголните елементи од овој вез се изработени од три јаточни и шест основни жици, а празниот простор меѓу нив е наречен *стојало* (сл.20).¹⁴

Покрај наведените региони, мотивот на прекршената линија со стреловидни елементи го среќаваме и во везбената орнаментиката и плетивата од Мариово. И покрај одредените разлики во ликовното оформување, посочените примери преставуваат варијанта на истиот тип мотиви, именувани како *куки*, *кукачки* и сл., застапени најчесто како бордурен елемент од везот на женските кошули (сл. 4) и на грлото на машките и женски чорапи (сл. 3, 4). Посочените мотиви *куки* заедно со мотивот *змија*, *змиш* (во вид на прекршена линија) се карактеристични елементи со кои се украсувале и женските калци и тоа во пределот околу дланката (запасје) (сл. 5, 6).

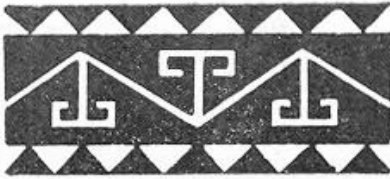
сл. 3 мотив *куки*, плетиво,
чорапи, Мариово

сл. 4 мотив *куки*, дел од вез,
Мариово

¹³ Вез од долница на женска кошула, с. Старо Нагоричане, Кумановско. Македонски народни везови..., 1954, сл. 5.

¹⁴ АИФ папка бр.24, рег. бр. 256, Кривопаланечко, с. Герман, теренски материјал собран на 25.05.1957 год., од М. Антонова.

сл. 5 мотив *куки*, плетиво на женски калци, Мариово

сл. 6 *занаје* на женски калци, мотив *змији*, плетени, Мариово

Појавата на змијата во термиологијата на овие мотиви укажува на нивната иконографска, но и семантичка врска со громот т.е. водата и огнот, елементи кои ги среќаваме и во терминологијата на овие мотиви. Во врска со ова ќе го посочиме искажувањето на В. Радовановиќ, кој вели, дека змиите имале заштитно магиско дејство (*служи за здравје*),¹⁵ па освен женските, со него се украсувале и машките *шарени калци*. Појавата на овие елементи во традиционалната орнаментика од Мариово може да се поврзе со култот на словенскиот бог-громовник Перун, распространет во овој регион. Археолошкиот локалитет со остатоци од светилиште посветено на овој бог, којшто се наоѓа на планината Козјак, на која се наоѓа и врвот Перун, ни говори во прилог на ваквиот став.¹⁶ Значајно е да истакнеме дека овој предел, исто како и Кратовско е стар рударски крај, каде што уште од античко време се ископувала руда.

Анализа

Во обид да ги анализираме овие мотиви ќе укажеме на семантиката на искршената линија, која освен како симбол на водата (протечната) и планината, се јавува и како знак на громот. Од аспект на контагиозната магија, громот претставува одреден вид теофанија, која става забрана на сè

¹⁵ В. С. Радовановиќ, Народна..., 1936, 165-166.

¹⁶ За Перун и неговиот култ во Македонија, види: Н. Чаусидис, Митските..., 428-440.

што од него ќе биде допрено. Во бројни култури, местото, објектите или човекот којшто ќе ги удри гром стануваат свети. Врската меѓу громот и секирата може да ја согледаме уште во неолитските громовни камења или камени секири (Парасу-рама и Торвата секира).¹⁷ На овој симболизам подоцна се надоврзуваат боговите-ковачи, како на пример: грчкиот бог Хефест, односно неговиот римски еквивалент Вулкан, тибетскиот Тујен и др. Всушност, обредите и митовите поврзани со ликот на небесниот ковач се најзастапени кај народите каде што постоела особена почит, т.е. каста на ковачи (во Древна Ирска, Индија, Шри Ланка и кај многу западноафрикански народи: Догони, Хауса и др.).¹⁸ Специфичната, изолирана позиција на ковачите во рамките на одредената заедница е базирана врз верувањето на локалното население за неговата натприродна моќ, сила и знаење, односно стравот од реализација на тие способности. Кај некои западноафрикански народи, ковачот (кој освен огнено оружје, изработува и култни - магиски предмети), може да стапи во брак само до лице од својата каста.

Имајќи ги во предвид посочените претпоставки во врска со потеклото и симболиката на овие мотиви сметаме дека тие имаат иста семантичка содржина изразувајќи ги енергетските аспекти на небеските богови: месопотамскиот бог на молњите Адад, канаанскиот Баал-Хадад, древногрчкиот громовник Зевс, римскиот Јупитер, скандинавскиот Тор, словенскиот Перун итн, кај кои како нивни атрибути се јавува токму стрелата, секирата или змијата (симболи на нивната врховна небесна моќ и сувереност). Како фалички симболи, асоцијација на молњата и громот, тие се израз и на машката сила, моќ и продорност. Поврзани со дождот тие го симболизираат оплодувањето, кои во конекција со змијата, која космолошки се поврзува со праисконскиот океан и

¹⁷ М. Елијаде, Ковачи и..., 33-37.

¹⁸ Види: В. Даркевич, Кузнец...; В. Даркевич, Топор... , 91-101; Н. Чаусидис, Митските..., 411-415; Н. Чаусидис, Тапанот и..., 16.

исконскиот недефиниран хаос, се јавуваат како симбол на создавачката енергија, цикличното возобнување и пред сè на машка сила којашто оплодува.¹⁹

сл. 7 минојска божица - Големата мајка,
прикажана како држи двојна секира

Секирата и змијата, освен како атрибути на врховните машки божества се јавуваат и како сакрални обележја на неколку Големи божици што укажува на нивниот дуален карактер. Во врска со ова, индикативна е појавата на минојската т.н. *змијска божица*, прикажана во ритуална поза, која во рацете држи змии, или пак двојни секири - *лабриси*, и двата со фаличко значење, како симболи на нејзината патрогенетска плодност (сл. 7, 9).

Археолошките наоди со ликови на оваа божица ја потврдуваат теоријата, според која, таа е индикатор на доелинистичкото матронално општество. Според некои хипотези, двојната секира *лабрис* е непосреден неиконичен лик на кој му е придавана натприродна моќ. Во Македонија овој тип на двојна секира е пронајдена во некрополата од с.

¹⁹ За семантиката на громот и змијата, види: Н. Чаусидис, *Космолошки...*, том 1, 383, фуснота 263.

Бојник, Кумановско, датирана во периодот на доцножелезното време (архајски период). Посочениот наод најверојатно е во прилог на постоењето на некое божество со орнито-морфен код, како што е на пример божицата на огништето Хестија, заштитничка на домот, која секогаш е прикажана со змијата, како нејзин атрибут или нејзина хибридизација.²⁰ Во прилог на ова ќе ја посочиме и древната месопотамиска божица на плодноста Иштар - делителка на вода, која никогаш нема да пресуши, претставена централно, со две змии од страните (сл.8).

сл. 8 божица на плодноста Иштар - делителка на вода, рељеф од печена глина, храм во Урук, 15 век п.н.е.

сл. 9 змијска божица, 16.000 год. п.н.е., Крит, минојска култура, теракота

Во обид да го протолкуваме ликот на овој тип божици ќе укажеме на постоењето на одредени наоди (цилиндрични-

²⁰ Види: И. Маразов, Митологија на..., 74-76.

те печати од Месопотамија), кои говорат во прилог за нејзиното семитско потекло. Покрај посочените примери, таа се јавува и како божица која стои на врвот на некое возвишение, придружена од двете страни со животни. Станува збор за иконографски модел кој е често застапен во ликовните форми на древноазиските, блискоисточните и средоземно-морските култури, кои се развивале на овие простори во текот на неколку милениуми и чиј иконографски модел, во рудиментирана и стилизирана форма, го препознаваме во културите кои се развивале на поширокиот индоевропски ареал. Во прилог на ова се и бројните примери на вез кои ги среќаваме во традиционалната орнаментика на везовите од Мариовскиот крај, што нè упатува на заклучокот за нераскинливата врска и значењето кои тие го имале во културната меморија на луѓето од овој крај.

Илустрации:

сл. 10 вез од колир и настан од женска кошула, с. Страцин, Кратовско, 19 век

сл. 11 корил од женска кошула, опшиен со сорки на гајтан, Кратовско, АИФ 505, текстил

сл. 12 вез на ракав од женска кошула, с. Страцин, Кратовско,
АИФ 37/2, завезоци Б 36-3

сл. 13 вез од настан на женска
кошула, с. Романовце, Кумановско
АИФ 49/а, завезоци

сл. 14 вез од предница
од женска кошула,
Кумановско

сл. 15 вез од корил на женска кошула, с. Орах, Кумановско, АИФ 45/а завезоци

сл. 16 вез од долница на женска кошула, мотив крилца, Кумановско, АИФ 39/2 завезоци

сл. 17 вез од ракав женска кошула, мотиви крилце, с. Страцин, Кумановско

сл. 18 Вез на бочник на женска кошула,
с. Орах, Кумановско, АИФ 45/г завезоци

сл. 19 вез на ракав од женска кошула, с. Страцин, Кумановско, АИФ
51, завезоци

сл. 20 вез на ракав од женска кошула, с. Страцин, Кумановско, АИФ
52, завезоци

сл. 21 вез од долница на женска кошула - *ширит со разметица*,
с. Старо Нагоричане, Кумановско

Библиографија

1. **Керамидчиев А., Злетовска област...**, Керамитчиев А. и др., Злетовска област, во: Злетовска област: Географско-историски осврт, Скопје, 1974, 150-201.
2. **Македонски нар. везови...**, Македонски народни везови, собрала и уредила: М. Антонова Попстефаниева, Фолклорен институт на Н. Р. Македонија, Скопје, 1954.
3. **Замуровић А., Митолошки речник: Херакле...**, А. Замуровић, Митолошки речник : Херакле, HERES, Београд, 1998, 435-442.
4. **Радовановић В. С., Народна..**, В. С. Радовановић, Народна ношња у Маријову, Гласник Скопског научног друштва, књ. XV-XVI, Скопље, 1936, 127-208.
5. **Чаусидис Н., Митските слики...**, Чаусидис Н., Митските слики на јужните Словени, Скопје, 1994.
6. **Даркевич В., Кузнец...**, Даркевич В., Кузнец, во: Мифы народов мира, том 2, Москва, 1982.
7. **Elijade M., Kovači i...**, M. Elijade, Kovači i alhemičari, GZH, Zagreb, 1982.
8. **Даркевич В., Топор как символ Перуна...**, В. Даркевич, Топор как символ Перуна в древнорусском язычестве, Советская археология, Москва, 1961/4, 91-101.
9. **Чаусидис Н., Тапанот и...**, Н. Чаусидис, Тапанот и „тешкото оро“ – анализа на митско-симболичкото и обредното значење на тапанот во Македонија, Предавања на XV меѓународен симпозиум за македонски јазик, литература и култура, УКИМ, Скопје 2008, 209–236.
10. **Чаусидис Н., Космолошки...**, т. 1; Н. Чаусидис, Космолошки слики – симболизација и митологизација на космосот во ликовниот медиум, том 1-2, Скопје, 2005.
11. **Маразов И., Митологија на Траките...**, Маразов И., Митологија на Траките, София, 1994.

Jasminka Ristovska-Pilichkova

**THE SEMANTICS OF BROKEN ZIG-ZAG LINE
IN THE TRADITIONAL EMBROIDERY
FROM NORTHEASTERN MACEDONIA**

(Summary)

In the ornaments of the traditional costumes of Kratovo, Kriva Palanka and Kumanovo region, one of the dominated geometric motif is the motif of broken zig-zag line and arrow, commonly named as *sekirke* (hatchets) or *razvratka*. Some of this motif we could also recognize in the tradicional Mariovo embroidery, named as *kuka* (hook), *zmija* or *zmijicka* (snake), which is indicate the possibility that they are developed under the influence of a common cultural matrix.

It is very possible that their iconography, terminology and semantics are in common connection with the ancient gods, patrons of thunder and fire, often presented as in their hands holding lightning or ropalon. In support of this are some cults who are developed in the indicated regions like a divine patrons of fire and metallurgy industry, discovered in some archaeological sites from this regions.

Доц. м-р Горанчо Ангелов*

ГУСЛАТА ВО КРАТОВСКО – ГУСЛАРОТ СТАНКО СТОЈАНОВ ОД С. ТУРАЛЕВО, КРАТОВСКО

Апстракт: За музичкиот инструмент ќемане во некои краеве се користи и називот гусла, токму како што е случајот и со Кратовско. Како информатор за некогашната употреба на овој инструмент ни послужи Станко Стојанов, родум од с. Туралево, презентирајќи го својот репертоар со музичкиот фолклор од Кратовско.

Клучни зборови: инструмент, инструменталист, гусла, свадба, обичаи

Трагајќи по изработувачите и инструменталистите на постарите народни инструменти во Македонија се наметна и прашањето за состојбата и во Кратово и Кратовско. Овој град и селата кои гравитираат околу него има зачувано дел од старата музичка традиција претсавена од поединци кои сеуште го негуваат свирењето на народни музички инструменти. Иако во мал број, овие инструменталисти се можеби последните носители на инструменталната традиција која несомнено полека исчезнува поради незаинтересираноста на помладите да изучуваат свирење на гајда, кавал, ќемане или некој друг народен инструмент.

За разлика од визуелните уметности, како што се разните форми на сликање и резбање, кои остануваат видливи и по смртта на уметникот кој ги изработил, музичката инструментална и вокална уметност живеат се

* Авторот е етномузиколог и етноорганолог, доцент е на Музичката Академија при Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип.

ГУСЛАТА ВО КРАТОВСКО - ГУСЛАРОТ СТАНКО СТОЈАНОВ

додека е жив свирачот со својот инструмент и својата песна. Ова ни укажува на потребата од евидентирање и запишување на нивниот музички репертоар со што ќе се зачуваат од заборав бројни автентични изворни мелодии и песни. Како и да е, поединците кои го зачувале свирењето на народни музички инструменти треба да се почитуваат поради нивната улога во одржувањето на со векови градената музичка традиција. Иако времето кога нивната музика била негувана и барана од страна на населението е минато, тоа не се одразило на нивното негување на старите традиционални инструменти. Нашата потрага беше насочена кон ќеманциската традиција во Кратовско со што ќе ја увидеме фактичката состојба со овој инструмент и неговата применена од поединци во 21 век.

Во овој труд ќе се осврнеме на музичкиот живот на еден исклучително талентиран инструменталист кој успеал да го зачува свирењето на еден редок народен музички инструмент, во Кратовско познат како гусла. Според нашиот информатор Станко Стојанов, овој жичен инструмент во Кратовско, од како памети тој, се нарекува гусла, а во Бугарија го викале ќемане.¹ Под терминот *ќемане* или *гусла* се подразбира трижичен или четирижичен музички инструмент во крушовидна форма на кој се затегнати три струни (Линин, 1986: 51). Драгослав Девик за гуслата вели дека е инструмент распространет во Македонија и е скоро идентичен со далматинската лирица (Devic, 1977: 185). Во минатото, ќемането (гусла) било распространето во повеќе делови на Македонија, а денес овој инструмент се среќава исклучиво во источните и североисточните делови на државата, во селата што се наоѓаат во околината на градовите Делчево, Македонска Каменица, Винаца, Кочани, Штип, Пробиштип, Злетово, Кратово, Крива Паланка и Куманово.

¹ Во нашето излагање ќе го користиме терминот гусла, бидејќи Станко не користи друго именување за овој инструмент.

Биографија

Станко Стојанов е роден 1947 год. во кратовското село Туралево, кое се наоѓа на неколку километри од Кратово. Овој инструменталист пеејќи придружен со својата гусла, успеал во една автентична форма да зачува дел од некогашната традиција која се негувала во неговото место на живеење и околината. Можеби не е познат во јавноста со своето музичко делување што се должи на неговата неактивност повеќе од 40 години, но со својот музички потенцијал е еден од подобрите гуслаци (ќеманции) кои сме ги снимиле на терен. Ова го заклучивме врз база на неговото свирење, кое ни го презентираше за време на нашето истражување. Станко има свое објаснување зошто престанал да свири во јавноста, но тоа не влијаело тој да не продолжи да свири во домашни услови.

Во селото Туралево живее до 1999 год., кога жителите на селото почнуваат да се населуваат во близина на патот од Кратово кон Крива Паланка. Куќата на Станко е втора изградена во 1999 година во оваа населба. Со текот на годините голем дел од жителите на Туралево се населиле овде, формирајќи приградска населба со околу триесетина куќи.² Станко мошне сликовито ни го опиша времето кога свирењето и пеењето било мошне почитувано од страна на населението. Овој инструменталист ни произнесе драгоцен податоци за состојбата со народните инструменти во минатото кога овие инструменти биле дел од свадбените веселби, селските собори и верските празнувања.

² Станко се сеќава на кажување од старите, дека на местото каде што ја изградиле населбата, порано се наоѓало селото Тувиденци, населено со Турци, кое било запалено. И ден-денес луѓето пронаоѓаат некои предмети, кои ги користело тогашното население.

ГУСЛАТА ВО КРАТОВСКО - ГУСЛАРОТ СТАНКО СТОЈАНОВ

Почетоци

Љубовта кон музиката и гуслата Станко ги наследува од неговиот татко Анѓел, кој свирел на гајда, како и од неговите постари братучеди. На гусли започнува да свири на деветгодишна возраст и како што се нарекува тој, бил самоук, односно сам го изучувал свирењето на гусли. Во тоа време, во селото Туралево имало уште неколкумина гуслаци, меѓу кои Сандре и Мите, кои биле негови братучеди и имале одредено влијание во текот на музичкото изградување на Станко.³ Во продолжение ќе произнесеме некои сегменти од неговите почетоци како и неговата улога како свирач во текот на свадбениот обред.

Првата гусли на која почнал да се учи била од неговиот братучед Моне од селото Железница, Кратовско. Гуслата била со три жици и дрвени чивии за штимање. Станко учел од Моне и барал од него тој да му направи гусли, но Моне не бил во можност да му изработи гусли, бидејќи и тој ја имал купено. По извесен период Моне ја продава гуслата на другиот братучед на Станко, Сандре од с. Туралево. Овој момент бил мошне поволен за Станко, бидејќи гуслата веќе била во неговото село. За да свири на гуслата, Станко му ги пасел овците на Сандре, по што овој му давал да свири. По извесен период Сандре престанал да му дава да свири на гуслата, по што Станко одел до таму, што од дома крадел по 15-20 јајца, за да му однесе на Сандре и да свири. Кога напреднал музички, Сандре почнал да не му ја сложува (штима). Изговорот на Сандре бил дека многу ги притиска жиците, поради што се расштимува гуслата. Тоа биле првите обиди Станко да ја сложи гуслата, но со текот на времето и тоа го научил. Оваа гусли му легнала на срце на Станко, поради што сакал да му даде една овца на Сандре и

³ За Сандре и Мите, Станко вели дека свиреле на гусли, но не можеле да го усовершат свирењето на некое повисоко ниво. Овој момент претставувал шанса за него, бидејќи бил млад, поради што тој го усовершува свирењето, по што почнале да го викаат само него да свири и да пее на веселбите во селото.

да ја купи гуслата, меѓутоа Сандре не му ја дал. Тогаш го замолува татко му да му направи гусла, по што тој му прави од даска и жици од челична сајла. Оваа гусла немала убав звук, но можел на неа да вежба. Станко се сеќава кога сакал да ја сложи гуслата од даска со гуслата на Сандре, на што Сандре му рекол: „Бегај од тука, ова не свири“. По извесно време Сандре му ја продава гуслата на Станко. Во меѓувреме Сандре се откажува од свирење, поради тоа што Станко многу побргу напреднал музички.⁴ Обид да научи да свири на гусла имал и Мите, братот на Сандре, но и тој не постигнал голем напредок во свирењето во споредба со Станко, кој напредувал многу бргу. За Мите, Станко вели: „Тој само поеше и стругаше по гуслата, тоа не е тоа“.

Дарбата за музика и неговата возраст имале голема улога во изучувањето на свирење на гусла, поради што Станко за кратко време го совладал свирењето. Неговиот брз музички напредок се одразил во неговото ангажирање од страна на помладите соселани кои го викале да ги придружува со својата гусла додека тие пееле песни.⁵ Пеењето било мошне пријатно во придружба на неговата гусла, без разлика дали пееле женски или машки, а женскиот глас посебно се слагал со звукот на гуслата. Се сеќава дека во тоа време луѓето биле многу дружељубиви и оделе од куќа на куќа и свиреле и пееле, а често во придружба на гусла, покрај пеењето се играло и оро. Голем дел од песните ги научил и од постарите луѓе коишто ги придружувал со гуслата додека тие пееле. На овој начин тој почнал да го изградува и музичкиот

⁴ Сите овие случувања се одвивале во краток временски период, кога Станко почнувал да го совладува свирењето на гусла со една невообичаена прогресија.

⁵ Општопознато е дека во минатото како место за собирање во селото биле или селските чешми или некое пошироко место каде што вообичаено народот се собирал за време на празници. Младите во Туралево се собирале приквечер сред село, каде се дружеле и се забавувале пеејќи стари песни научени од нивните баби и дедовци.

ГУСЛАТА ВО КРАТОВСКО - ГУСЛАРОТ СТАНКО СТОЈАНОВ

репертоар, кој подоцна го презентирал онаму каде што свирел.

Понекогаш младите од с. Туралево оделе и во соседното село Тополовиќ, каде неговиот вртник Гоце Џемо свирел на гусла. Во тоа село учителите ги учеле децата да играат оро во придружба на гусла, што не било случај во Туралево, бидејќи учителот немал интерес кон играњето. На прашањето за половата припадност на гуслациите, се сеќава дека единственото женско што свирело на гусла била Елица од с. Тополовиќ. Елица е сестра на Гоце Џемо и била постара од нив. Таа свирела многу убаво, но свирела само дома.⁶ Во тоа време во селото имало уште само еден свирач на гајда кој го наплаќал своето свирење. Станко опишува една средба со гајдацијата Раде на свадба, кога Раде му рекол дека му ги зема муштериите, бидејќи свирел без пари. Станко вели дека тој го искористил тој момент и се пробил помеѓу народот како свирач и пеач. За свирењето на свадби и собори добивал одреден надомест, така што свирењето почнало да му се исплатува. Одредена пресвртница во неговиот музички живот настанува во 1963 година, кога во селото е донесено првото радио.⁷ Ова на некој начин го намалило интересот за музиката на Станко и тој постепено почнува да се повлекува, но продолжил да им свири на повозрасните, додека тие си пиеле ракија, за што го наградувале парично. Како и да е, тој не го оставил свирењето и пеењето до денес.⁸

Инструмент

Станко вели дека во Кратовско во минатото имало мајстори кои изработувале гусли, а денес гусли изработува

⁶ Елица и братот Гоце Џемо многу одамна се отселиле во Германија, каде живеат и ден-денес.

⁷ Годината ја памети по земјотресот во Скопје, во 1963 година.

⁸ Од друга страна, Станко вели дека многу од песните кои и денес ги свири, ги научил токму слушајќи ги на радиото, но често му забележувале дека смета додека гусла со радиото.

мајстор Стоје Динев од с. Железница.⁹ За изработување на гусла, вели дека најмногу се користеле дрвата орев и круша, дрва кои ги има во големи количини во Кратовско. Андријана Гојковиќ забележува дека во поглед на дрвото за изработување на одреден инструмент, најмногу зависело од материјалот кој преовладува во тој регион (Gojković, 1989: 14). Генерално, ова важи за сите народни инструменти кои се изработуваат од дрво, кое се наоѓа во непосредна близина на изработувачот на инструменти. До 1969 год. Станко свири на гуслата што ја купил од Сандре.¹⁰ Втората гусла ја купува во споменатава година од Благоевград, во Бугарија.¹¹

Оваа гусла е нешто поразлична од гуслите кои се користеле во Македонија, но тоа не му пречело да свири на неа. Во Бугарија овој инструмент се именува како г'дулка. Бугарскиот етномузиколог Николај Кауфман вели дека овој инструмент се употребува во некои делови на Бугарија и најчесто е познат како г'дулка, а се именува и како кемене, цигулка, кеменче, копанка и др. (Кауфман, 1970: 77). Гуслата која ја купил Станко била со 5 жици и 2 дополнителни резонаторни (аликвотни жици), поставени под мелодиските жици. Николај Кауфман вели освен основните, мелодиски жици, многу често г'дуларите додаваат резонаторни-аликвотни жици, кои се поставени под мелодиските. Ги нарекуваат подгласници (Кауфман, 1970: 79). На Станко не му пречело што гуслата има 5 жици, бидејќи тој свирел само на три.¹² Со текот на времето му се скинале оние две коишто

⁹ Од овој мајстор гусла купила и жената Елица, којашто свирела на гусла, а денес живее во Германија.

¹⁰ Ниту Сандре, ниту Станко не знаеле кој ја има изработено оваа гусла.

¹¹ Истата година Станко со жена му Станинка, родена во селото Каврак, заминува во Германија, каде останува до 1982 год.

¹² Ние немавме можност да го провериме штимот на останатите две жици, бидејќи тие одамна ги исфрлил од употреба, а во неговото свирење тие немале посебна функција која би се одразила на мелодијата.

ГУСЛАТА ВО КРАТОВСКО - ГУСЛАРОТ СТАНКО СТОЈАНОВ

не ги користел и гуслата останува со три жици и две резонаторни жици на кои што тој свири и ден-денес (Фотографија 1).

Фотографија 1. Гуслата во сопственост на Станко (предна и задна страна) и гудало

„Г’дулките се три и четирижични. Ретко се среќаваат и петожични. Во минатото имало и двојични. Освен основните, мелодиски жици, г’дуларите често употребуваат и резонаторни (аликвотни жици), кои се поставени под мелодиските жици, а кои Станко ги нарекува “слагалки“.¹³

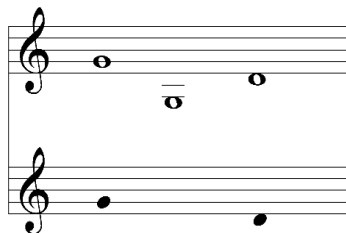
¹³ Идентична гусла (г’дулка) како на Станко се наоѓа во сопственост на Музејот на Македонија во Скопје, која е донирана од извесен Ѓорѓи Млахов од поречкото село Брезница. Информацијата за донаторот на овој инструмент ни ја даде етнологот д-р Владимир Боцев, кустос-советник одговорен за Збирката на народни музички инструменти во Етнолошкиот оддел при Музејот на Македонија.

Како што споменавме претходно, гуслата на Станко останала со три жици на кои сеуште свири и вели дека тие се главните жици како кај гуслата што ја имал претходно која немала аликвотни жици. Жиците на гуслата ги штима според внатрешниот слух, а висината на интонацијата ја прилагодува на неговиот глас, според негово изградено чувство. За ова Станко вели: „Имам си јас своја меморија“, мислејќи на внатрешниот слух, кој му е фиксиран на одредена тонска висина. Првата жица ја штима на **g** во првата октава, втората жица за октава пониско **g** од малата октава, а третата за кварта пониско од првата, односно за квинта повисоко од втората жица на тонот **d** од првата октава. „Штимањето на подгласните жици е најчесто во унисон, на интервал октава квинта или кварта под некоја од мелодиските жици“ (Кауфман, 1970: 79). Аликвотните (резонаторни) жици Станко ги штима во унисон со првата и третата жица (Нотен пример 1 и 2).¹⁴

Нотен пример 1. Штимот на гуслата на Станко според финскиот метод на финалис **G**.

- I. Жица на тон **g**¹
- II. Жица на тон **g**
- III. Жица на тон **d**¹

- I. Аликвотна жица на тон **g**¹
- II. Аликвотна жица на тон **d**¹

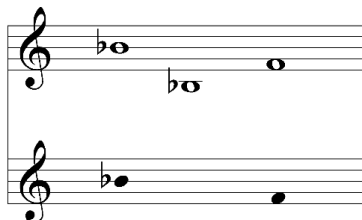

¹⁴ Поради конкретна претстава за штимот на гуслата приложуваме два нотни примери, од кои, едниот според финскиот метод на финалис **G**, и вториот, во апсолутна висина во која звучеше гуслата.

ГУСЛАТА ВО КРАТОВСКО - ГУСЛАРОТ СТАНКО СТОЈАНОВ

Нотен пример 2. Штимот на гуслата на Станко во реална звучност.

- I. Жица на тон g^1
- II. Жица на тон g
- III. Жица на тон d^1

- I. Аликвотна жица g^1
- II. Аликвотна жица d^1

Кога гуслата требало да свира во придружба на гајда, поедноставно е гуслата да се наштима според гајдата.

Тонот и ритмичките фигури кај гуслата се добиваат со стругање на гудало по жиците. Различните тонски висини на првата жица, Станко ги постигнува со допирање на жицата со ноктите, а на третата жица висините ги постигнува со допирање со врвовите на прстите.¹⁵ Мелодијата на кѐменето ја свира на првата и третата жица, додека втората бордунира. Многу често, кога свира мелодија само на првата жица, во истата ритмика му бордунираат и втората и третата жица, кои формираат одредени акорди во зависност од движењето на мелодијата што допринесува за карактеристичната звучна боја и тембар на гуслата. Гудалото го подмачкува со калафониум којшто се користи и кај фабричките гудачки инструменти.

Свадбата во неговото сеќавање

Свадбата како настан во животот на човекот опфаќа лепежа од обичаи кои се неизоставни од народната традиција на македонскиот народ. Овие обичаи градени со векови наназад, народот ги зачувал во неговата колективна свест и истите ги пренесувал и ги надоградувал, со цел да се обележи

¹⁵ Некои кѐманци (гуслаци) свират со ноктите на првата жица и со палецот на третата жица, а некои само со мекиот дел на прстите, без употреба на ноктите. На овој вториот начин свира кѐманцијата Ставре Павловски од Пробиштип, роден во с. Опила, Кратовско.

овој настан како почеток на нов живот којшто започнува за младоженците по нивниот завет за заеднички живот и градење нова фамилија. Свадбениот обреден комплекс опфаќа точно одредени обичаи кои се практикуваат во деновите пред, за време и по завршувањето на свадбениот обред. Сите овие обичаи имаат своја симболика непосредно поврзана со младите, нивните фамилии и останатите кои се дел од овој обред. Нашиот информатор бил дел од свадбениот обред и кај него сè уште свежи се сеќавањата на тоа време кога со својата гусла музички ја збогатувал свадбата. Од она што ни го пренесе, најповеќе се задржа на обичајот познат како “блага ракија”.

Станко се сеќава дека во тоа време свадбите траеле по три дена.¹⁶ На првиот ден од свадбата, во петокот, се замесувала погача, а месариите за време на замесувањето на погачата пееле, додека тој свирел и ги придружувал со гуслата. Во сабота наутро додека гостите се собираат биле пречекувани со музика на гусла. Гуслата била погодна за свирење внатре во куќата, а за надвор имало друга музика. По собирањето на гостите, тие излегувале надвор, каде што имало друга музика, најчесто две зурли и тапан. Овие свирачи свиреле до понеделникот наутро, по што си заминувале. Свирачите на зурли и тапан биле од кратовското село Вакуф. Зурлациите се викале Тодос и Дане, а тапанџијата Гроздан.¹⁷ Кога свиреле зурлите, гуслаџијата почнувал да свири кога тие одмарале.¹⁸ Кога немало зурли и тапан, на свадба главен инструмент била гајдата. И во тој случај гуслата ја имала истата функција, да свири додека гајдаџијата одмара. За време на свадбата, доколку младоженците живееле близу, Станко свирел и кај

¹⁶ Периодот за кој ни забораваше беше од 1958 до 1969 година.

¹⁷ Станко вели дека зурлациите и тапанџиите и покрај тоа што имале христијански имиња, тие биле Цигани, кои го зборувале само македонскиот јазик и ја прифатиле христијанската религија.

¹⁸ Подоцна, зурлите биле заменети со кларинет (г'рнета) во придружба на тапан.

ГУСЛАТА ВО КРАТОВСКО - ГУСЛАРОТ СТАНКО СТОЈАНОВ

младоженецот и кај невестата. Кога завршувал на едното место, одел кај сватовите и додека главната музика се одмара тој свира со гуслата. И во недела текот на музиката бил ист, односно гуслацијата свирел додека другата музика се одмара и сè така до одењето по невеста. По невеста се одело со гајда или зурли и тапан, но никогаш не се одело со гусла, бидејќи нејзинот звук бил тивок.¹⁹

На последниот ден од свадбата, во понеделникот, се правел обичајот блага ракија и Станко со својата гусла повторно е главниот свирач. Тој се сеќава на многу ситуации поврзани со овој обичај, кога на симболичен начин се прикажувало дали невестата била невина (чесна), или не. Во понеделникот кога доаѓаат деверите, носат блага ракија со прегорен црвен шеќер, што ја симболизира невиноста на невестата. Кога невестата била невина, се дава црвената блага ракија, а потоа пеат во групи, првин деверите, а потоа домаќините. На овој ден се пееле и сеуште се пеат т.н. “мрсни песни“ со изразена еротска содржина. Станко не пеел такви песни, бидејќи му било срам, но другите ги пееле овие песни. Деверите ги палеле и гаќите на свекрвата. Во нашето истражување поврзано со песните кои се пеат на овој ден, дојдовме до заклучок дека се пеат песни со непристојна содржина, кои опејуваат срамни моменти поврзани со свекорот, свекрвата, бабата, дедото, како и за другите кои се вклучени во свадбениот обред (Ангелов, 2009: 203-214).

Станко вели дека имало случаеви кога невестата не била невина. Тогаш деверите носеле погача која била продупчена на средината и во неа ставале жив праз, а невестата ја качувале на магаре, свртена наопаку со лицето кон опашот. Ова го правеле само во непосредна близина на местото на живеење на невестата, со намера родителите да знаат дека ќерка им не била чесна, а Станко се сеќава на неколку такви случки додека свирел по свадбите.

¹⁹ Не се практикувало гусла да свира и со тапан, бидејќи била пригушувана од силниот звук на тапанот.

Репертоарот на Станко е разновиден во зависност од тоа во каква прилика свири. Кога свирел на собори и домашни слави, свирел ора и песни коишто ги порачувале оние што се на орото. Најпрвин запејувале оние талентираниите, а тој почнувал да свири по нив. Како што вели Станко, тоа му било управување и ја нагласува комуникацијата на свирачот со оние кои се на орото. Во тоа време луѓето биле многу друштвени и чекале ред кај Станко на кого попрво да му свири. Тој во своето гудало на врвот ставил остра игла и кога се буткале во него, ги боцкал за да му направат простор како би можел непречано да свири. Ни запеа и една хумористична песна која не беше со мелодија, туку ни ги отпеа само зборовите:

„Пред куќа ти свињи грдат, а у куќа снаи прдат,
пред куќа ти сува врба, за мене ти дупе мрда“.

Кога ги пеел овие песни, присутните го наградувале со пари. Станко никогаш не учествувал на некој фестивал за изворна музика, што е можеби една од причините за неговата анонимност. Додека Станко свиреше и пееше, со песна му се придружи и неговиот син Роберт, кој знаеше поголем дел од песните што ги свиреше татко му. Нашето истражување го завршивме со заедничка музика на гајда и гусла (Фотографија 2 и 3).

Фотографија 2. Станко со синот Роберт

ГУСЛАТА ВО КРАТОВСКО - ГУСЛАРОТ СТАНКО СТОЈАНОВ

Фот. 3. Авторот на трудот на гајда и Станко со својата гусла

Како заклучок од претходно изнесеното можеме да констатираме дека е голем бројот на инструменталисти на народни музички инструменти кои од одредени причини не дошле до израз во својата средина, поради што нивното музичко делување останало незабележано од јавноста. Трудовите како овој, на некој начин ќе останат да сведочат за постоењето на овие народни уметници преку кои е продолжен векот на инструментот и на песните што тие ги пееле некогаш и сеуште се во состојба да ги пренесат на оние кои ја сакаат оваа музика. За гуслата можеме да кажеме, дека ова е единствениот инструмент којшто не нашол примена во современото музичко творештво, кое се базира на музичката фолклорна традиција, а интересот од страна на помладата популација е максимално отсутен. Можеби и ова е една од причините за замирање на овој исконски инструмент. Како и да е, овие свирачи ќе ја чуваат музичката традиција и некои обичаи кои повеќе не се практикуваат во онаа форма како пред многу години, а нивната музика ќе биде присутна сè додека тие се способни да свират.

На крајот сакаме да изразиме голема благодарност за гостопримството кое ни го укажа сопругата на Станко,

Станинка и нивниот син Роберт, кој со задоволство ни испеа неколку песни од кои ќе приложиме само две мелографии.

Нотни прилози:

Снимено во с. Туралево 2014 год. Снимил и мелографирал авторот на трудот

Свири на гусла Станко Стојанов, пее Роберт Стојанов.²⁰

$\text{♩} = 328$

Гусла

Вокал

Пад - на ми кит - че _____ бре Ве - ли - че,

пад - на ми кит - че _____ да - до.

The musical score consists of four systems. Each system has two staves: the top staff is for the Gusla (Gusle) and the bottom staff is for the Voice (Вокал). The Gusla part is written in 7/16 time and features a complex rhythmic pattern with many eighth and sixteenth notes. The vocal part is written in the same time signature and follows the lyrics. The lyrics are: 'Падна ми китче, бре Величе, падна ми китче дадо.' The first system shows the beginning of the piece, and the subsequent systems show the continuation of the melody and lyrics. The score ends with a double bar line and repeat dots.

Падна ми китче, бре Величе, падна ми китче дадо.
Од врв шамиче, бре Величе, од врв шамиче дадо.

²⁰ Песните се произнесени како што беа испеани.

ГУСЛАТА ВО КРАТОВСКО - ГУСЛАРОТ СТАНКО СТОЈАНОВ

Момче го најде, бре Величе, момче го најде дадо,
Па го не дава, бре Величе, па го не дава дадо.
Тражи кирија, бре Величе, тој бело лице дадо
Скупа кирија, бре Величе, скупа кирија дадо.

♩ = 232

Гусла

Вокал

Теш - ка је би - ла бор-ба за сло - бо - да,
бор-ба за сло - бо - да за Ма - ке - до - ни - ја.

Тешка је била борба за слобода, борба за слобода,
за Македонија. /2x
Го нападнаја градот Кратово, градот Кратово,
село Шлегово.
Тешка је била борба за слобода, борба за слобода,
за Македонија. /2x
Од Сакулица цела единица, а од Туралево само чика Стево.

Библиографија:

- Ангелов Горанчо (2009), Обичајот “погазејќи” како составен дел на свадбениот обред и обредните песни што се пеат при овој обичај, Скопје, Македонски фолклор бр. 68, Институт за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје, стр. 203-2014.
- Кауфман Николай (1970), Българска народна музика, Наука и искуство, Софија.
- Линин Александар (1986), Народните музички инструменти во Македонија, Македонска книга, Скопје.

- Gojković Andrijana (1989), Narodni muzički instrumenti, Vuk Karadžić, Beograd.
- Dević Dragoslav (1977), Etnomuzikologija III deo (skripta), Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd.

Gorancho Angelov

KEMENCHE (GUSLE, GADULKA) IN KRATOVO REGION - THE GUSLAR STANKO STOJANOV FROM VILLAGE TURALEVO

(Summary)

Tracing for the developers and instrumentalists of the older folk instruments in Macedonia, raised the issue of the situation in Kratovo. This town and villages that gravitate around it has preserved part of the old musical tradition presented of individuals who still cherish the playing of folk musical instruments. Although few, these musicians are perhaps the last bearers of the instrumental tradition which undoubtedly is slowly disappearing due to the reluctance of the younger learners playing the bagpipes, flute, kema and other folk instruments. However, individuals who have saved the playing of folk musical instruments are to be respected because of their role in maintaining the musical tradition that was built with centuries. Although the time when their music was nurtured and demanded by the population is past, it does not reflect the nurturing of their old traditional instruments. Our search focused on the kjemandzhian tradition in Kratovo, which we will state the actual situation with this instrument in the 21st century. In this paper we look at the musical life of the instrumentalist of harp (kema, kjemene) Stanko Stojanov from the village near Kratovo, Turalevo who managed to keep playing this rare folk music instrument.

М-р Драган Георгиевски*

АЈДУЧКАТА ЧАРШИЈА ВО КРАТОВО

Апстракт: Ајдучката чаршија во Кратово претставува споменичка урбанистичка целина со сите карактеристики кои ги има секоја чаршија. Била изградена во турското средновековие како стопански и општествен градски центар, при што својот полн капацитет го достигнува во 17 век. Таа не била голема, туку била одмерена според капацитетот на градот Кратово. Во XX век доаѓа до постепено пропаѓање на чаршијата и нејзина трансформација во трговско-административен центар на градот. Бидејќи чаршијата егзистирала во рамките на градот, ќе се осврнеме на условите во кои таа настанувала, се развивала и пропаѓала, во зависност од историските, општествените и другите околности. Споменичкото наследство од областа на народното градителство е незаменлив дел на општото културно наследство на секоја држава. Поради тоа и се чува, а колку повеќе во тоа се успева, толку повеќе Кратово ќе биде на картата на градовите со богато културно наследство.

Клучни зборови: Ајдучка чаршија, Кратово, дуќани, занаетчиство, архитектура, мост, кула, џамија, простор.

Местоположба на Ајдучката чаршија

Ајдучката чаршија како средишно јадро на градот Кратово, се појавува како централен функционален простор на сите економски, трговски и социјални активности. Зазема поголем простор, во кој, во неправилни парцели и неправилна улична мрежа се лоцирани голем број објекти од трговско-занаетчиски карактер. Таа била центарот каде што се одвивал целокупниот јавен живот. Преставувала деловен

* Авторот е м-р по културолошки студии и кустос советник - етнолог, Музеј на град Кратово.

центар каде што имало трговски и занаетчиски дуќани, пре-ноќишта и други установи. Во чаршијата се собираат сите комуникативни правци, почнати од мрежата на тесни улички – сокаци, кои радијално се ширеле до последната куќа на градот. Населението било групирано по станбени целини – маала. Тие се седум. Територијално се различни по големина. Границите на маалата одат по уличните правци и реките. Нивната форма е неправилна. На северниот дел од градот е Царина маало, западно од чаршијата, долж Кратовска Река е Долно маало, источниот дел на градот го зафаќа Табачко маало, а на југоисток е Чаир маало. Средниот дел на градот содржи две маала – Средно и Скопско. Сосема јужно е маалото Аргулица. Сите овие особености влијаеле на обликувањето и градењето, не само на станбените објекти, туку и на градењето и на останатите содржини во градот и чаршијата.

Ајдучката чаршија се простира од Сарајскиот до Јокчискиот мост, претежно на левата страна од Табачка Река, опфаќајќи неколку сокаци и улиците “Питу Гули”, “Партизанска”, а делумно се простира по околните улици, кои се изградени во 80-те години и кои се мали и слични една на друга и се директно надвиснати над десната страна на Табачка Река. Чаршијата се простира делумно и по улиците “Гоце Делчев”, “Јосиф Даскалов” и “Планинска” (поранешна “Генерал Темпо”), а го опфаќа и плоштадот “Павел Шатев” (порано “Маршал Тито”).

Завршувањето на Втората светска војна Ајдучката чаршија во Кратово го дочекува со пад во стопанскиот живот. На местото од старата општинска зграда и блок од дуќани, изграден е нов општински објект. Во 1965 год. се врши конзервација и реставрација, која трае три години, при што се реновирани поголем број на дуќани, воглавно на главната чаршиска улица “Питу Гули” и на дуќаните свртени кон плоштадот “Павел Шатев” (“Маршал Тито”). Повторно се вршат конзерваторско-реставраторски работи во 1980 год. на дел од комплексот на дуќани, при што се преземаат поради-кални интервенции со менување на дрвената конструкција со

армирано-бетонска и исполнета со шупла тула. Покривната конструкција се задржува, но се менува материјалот за покривање, односно турската керамида се заменува со фалцована и медитеранска керамида. Во оваа година е срушен и блокот на дуќани лево од Чаршискиот мост и Султан-Муратовата џамија, а на нивно место е изградена стоковната куќа “Силекс”. Во 2014 год. целосно се изврши конзервација и реставрација на комплексот од 6 дуќани на улицата “Партизанска”. Со сите овие градежно-архитектонски интервенции Ајдучката чаршија го добива својот денешен лик.

Историски развој на занаетството во Ајдучката чаршија

Занаетството во Кратово во минатото било мошне развиено, благодареејќи на експлоатацијата на рудните богатства, а кои имале одраз врз развојот на занаетчиската дејност. Првите податоци за големината и бројот на занаетчиите во чаршијата ни даваат турските пописни дефтери од XVI век. Во пописот од 1519 год. во Кратово се запишани двајца ковачи, еден златар и чевлар, во следниот попис од 1550 год. се појавуваат 4 златари, 3 ковачи и 2 калајдии (Стојановски, Ерен, 1989: 454-455), а во пописот од 1570 год. се запишани 79 лица, кои се занимавале со 31 занает, од кои, 15 биле кројачи, 7 казанџии, 5 папуџии, по 4 месари, самарџии, кујунџии, свилари и копчари, по 3 бакали, налбати, и табаци, по 2 златари, кујунџии, ножари, терзии и ковачи и по 1 свеќар, сарач, дрндар, пушкар, бербер, ќурчија и други занаетчии (ТДИМН, Опширни пописни дефтери, 1980: 27-38).

Голем број од кратовските занаетчии како сировински материјал за своите производи ги користеле токму металите добиени од кратовската топилница (Стојановски, 1971: 454). За оваа нешто ни зборува и турскиот патеписец Евлија Челебија, кој во 1660 год. поминал низ Кратово и дава опширен опис на чаршијата: *Сè на сè има 350 дуќани, во кои се застапени сите еснафи. Особено убаво е казанџиската*

чаршија.¹ Бидејќи во овој град се наоѓа рудник за бакар, тоа е причината што бакарните садови што овде се изработуваат не се прават ниту во Сараево, ниту во Кастомон.² Тука се прават со жица изработени свеќници, кадилници, фенери, легени и ибрици, толку убаво прелиени со чисто злато, што е невозможно да се опише (Čelebi, 1967: 293).

Освен оние што изработувале метални производи, во градот Кратово во XVI век имало и други занаетчии: платнар (bezci), кројач (haуyat, terzi), свеќар (mumcu),³ кожар (tabak), чевлар (parussu), свилар (kazzaz), касап⁴ и други, а кои биле својствени за муслиманите, додека христијаните воглавно биле: дрндар (hallac), кројач, маслар (уagci), чевлар, самрација, керамитчија, грнчар, бербер, потковичар, касап.

Во 1876 год. во Кратово работеле 177 дуќани, 2 магази, 3 анови и 16 меани (Соколов, 1957: 12). Состојбата не се изменила и во 1879 год., кога во чаршијата функционираше 171 дуќан и магази и 11 анови, за во 1888 год. да останат само 70-80 дуќани и магази (Документи од виенската архива за Македонија, 1955: 127).

Иако скромни, интересни се и податоците што ги даваат нашите пописни дефтери за кратовското занаетчиство.

*Ајдучката чаршија за споменичка целина е прогласена со Решение бр. 04-18/3 од 16.07.1964 година и е заштитена во Централниот регистер под број 970.

¹ Зборот *чаршија* потекнува од турскиот збор *çarşı* што означува крстопат или плоштад со приод од четири страни. Чаршијата се развивала во центарот на градот каде што се соединуваат патиштата од сите страни, а пак, маалата се развивале на посебен простор подалеку од чаршијата, каде се подигале куќи за живеење, затворени кон улицата и со богат внатрешен амбиент.

² Кастомону е град во Мала Азија, Турција, близу пристаништето Синопа.

³ Во градот имало и специјална работилница за свеќи (semhane). Во 1570 год. приходот од нејзиниот годишен закуп изнесувал 2283 акчи (Tapu defteri, No 85, 306).

⁴ Добитокот се колел во градската кланица (serhane), чијшто годишен закуп во 1570 г. изнесувал 1000 акчи (Tapu defter, No 85, 306).

Едно од кратовските маала го носело името *Златарско маало*,⁵ но постои и Табачко маало (Томовски К, Волиџец Р, Токарев М, Хаџиева Алексијевска Ј, 1980: 15). И реката и маалото носат назив што означува – кожа. Тука во оваа маало било развиено дејноста во врска со обработката на кожи - табаци. Постоеле околу седум табани – кожари, во кои се изработувале сафтијан и мешин. Занаетчиите во градот Кратово биле концентрирани во Ајдучката чаршија.⁶

По 1912 год. речиси сите занаетчии биле христијани. Од 152 занаетчија, 141 се христијани, а само 5 муслимани и 6 Цигани. Најмногу биле занаетите за изработка на облека (терзии) и обувки (кондурации), потоа доѓаат занаетите кои ги подмируваат потребите за исхрана (фурнации, касапи, кафеции), на крајот се занаетите поврзани со поправка и изработка на собаќајните и земјоделските алатки.

Поголем број на занаетчиите се занимавале и со друга дејност. Така, касапите во исто време биле и трговци со жива стока. Тие купувале жив добиток од околните села и ги продавале на сточниот пазар во Куманово. Но, често пати во месец мај купувале јалови кози од Винаца, Крива Паланка и Кочани, правеле стадо (савати) од по 100-500 брава и ги напасувале по околните села, особено во Близанци, Луково, Горна Крива Јабука и др. Таму ги гоеле и во септември ги продавале на трговци од Грција (Ђорђевиќ, 1931: 32-33). Но,

⁵ ТДИМН, ОПД од XVI век за Кустендилкиот санџак, стр. 36 е регистрирано како Mahalle-i Zerkeran, што значи маало на златарите. Zerker - златар, со наставка за множина -an, zerkeran - златари. Зборот zerker е од персиско потекло, со значење на турскиот збор кујунџија (kuymcu) - златар.

⁶ *Ајдучка чаршија* е наречена според начинот на купување. Бидејќи просторот бил тесен за задржување подолго, купувачите (*муштерчи*) требало да купуваат на брзина (ајдучки), за да се отстапи простор на наредните купувачи. Но, има и друга варијанта за името. Имено, во околните планини имало ајдуци, кои често пати се симнувале во чаршијата и се снабдувале со занаетчиски производи, по што и чаршијата го добила името.

многу занаетчии во месец мај ги затварале своите работилници и заминувале „на афион”, т.е. оделе да режат афион и да собираат смола. Добивале по 0,50 до 0,65 динари за еден грам собрана смола. Но и многу занаетчии ги посетувале соборите по околните села на кои ја продаваат својата стока. Особено ги посетувале околните градови, како Куманово, Крива Паланка, Злетово, Кочани, Винаца Бујановац. Некои занаетчии носеле овошје по околните села, каде го трампале за жито. Кратовските трговци мануфактурната стока ја набавувале од Куманово и Скопје. Два пати неделно оделе кирациите од Кратово и Шлегово за да ја донесат набавената стока. Таа се транспортирала со коњи и волови.

На почетокот на XX век се вовел и превозот со автомобили. Имало два автомобили за превоз на патници и еден за превоз на стоката. Најпознат возач (шофер) бил Ѓорѓи, кој со својот автобус (рејс) “Прага” вршел превоз на патници од Кратово за Куманово и Скопје преку стариот пат познат како Вучки Ан. Прв автомобил “Варбург” имал Стојан шнајдерот, а прво “фичо” Саво Голубов – Претседателот на Собранието, додека нешто подоцна, автомобили купуваат и Владо аптекерот и Мише Тошев - Зринк.

Пазарот во Кратово се одржувал еднаш во седмицата и тоа во сабота. Некогаш пазарен ден бил недела, а Турците овој некогашен пазарен ден го нарекувале *ески* (стар) *пазар*. Пазарот се држел во чаршијата и по околните сокаци (Ђорђевиќ, 1931: 33).

Во почетокот на втората половина на XX век имало над 12 фурниции (Јакимова фурна – кај Радин мост), Ицова фурна (до куќата на Бугаријски), Грозданова фурна, Алиманска (во сред чаршијата, каде што работел познат фурниција Кузе, кој свирел на една стара мандолина и пеел во слободните часови), Богатинова, Јакимова, Манасова (Цветан Манасов роден 1923 г., а работел во период 1966-1977), Пембина, Зафирова, фурниата на Спиро Голица, Тодорова, Луларска – Параскина фурна, стара градска фурна, Боре Јаниќева и Табачка фурна. Тоа биле троделни објекти со правоаголна

димензија, во коишто биле комбинирани трите основни дела на фурната: просторија за складирање на брашното и подготвување на лебот, дел за печење на лебот – фурната и просторија за продавање на испечените производи и примање на нарачки. Фурните секогаш биле лоцирани на почетокот од чаршијата, од било кој правец да се влегува. Последната фурна на плоштадот е пренаменета во 1967 г. во буреќилница, додека фурните по улица “Ј. Даскалов” се срушени, за на нивно место да се изгради нова пекара, објект без архитектонски вредности, нескладна со амбиентот на чаршијата.

Постоеле и два хотела - “Београд” и “Србија”, а од 1964 /65 г. функционира хотелот “Кратис”, изграден во времето на управниците Гане Ефремов – Шандартачки и Аце Калинчев. Имало и две чајџилници, десет бакалски работилници, две слаткари, пет ковача, четири казанџии, три лимари (тенекеџии), пет текстилни работника, три фотографи (Павле и син му Ванче Андонов, Митко Чавдар), два опинчара, три кебаџилници, двајца терџии, осум чевлари, кои изработувале обувки по нарачка и по најнова мода од лак, шевра, бокса и др. Во чаршијата имало и тројца мутавџии, четири касапи, со две кланици под градот, четири потковувачи (налбати), неколку самарџии,⁷ потоа пет кројачи, кои биле врвни мајстори и кои изработувале одеа по мерка, дури и за гости од Скопје и Белград (најпопознат од нив бил Скендер шнајдер).

Посебно значење за посетителите на чаршијата, кои сакале да се освежат имале двете бозаџилници и двете кракерџилници за производство на кракер и лимонада. Кракерот се полнел со специјална машина во посебни стаклени шишиња, на кои отворот се затварал со стаклени топчиња, кои при отварањето остануваат внатре во шишето, а кракерот шуштел како газирани пијалок. Тој бил доста освежителен пи-

⁷ Во периодот од 1965–1980 год. работеле следниве самарџии: Страхил Јованов, роден 1906, Ѓорѓи Митев роден 1905 г., Манојло Арсов, роден 1886 г., Коле Ацев, роден 1903 год. и Јаким Доневиќ, роден 1939 год.

јалок, кој останал во трајно сеќавање на сите генерации што го пиеле. Најпознат кракер бил Митко Шејтан, а неговиот дуќан се наоѓал во центарот на Ајдучката чаршија. За Митко кракерџијата имало повеќе анегдоти, но најпознати негови зборови при продажбата на овој кратовски освежителен пијалок било: “Ајде повелете на лимунада и кракер, ваша вода - моја маја“. Интересно е за кратовската Ајдучка чаршија да се спомене дека имало и ледара, која произведувала мраз (лед) во летниот период за секакви потреби. Имало и преку осум меани - градски кафеани, во кои, покрај пијалоци се служеле и познати кратовски специјалитети – пастрамајки, кисели чорби, чкембе чорба, мезел’к и др. Познати кафеани биле: Дед’цовата, “Балкан”, подоцна именувана како “Коњопој”, Тасева, Мара Лопка, Дупка, кафеана “Македонија”, “Гурман”, “Базик”, “Кристал”, “Солун”, Манчевата и др. Една од попознатите, била кафеаната на Димче Бидик, кој ја отворил во 1920 год. и во која на празнични денови се организирале забави и матинеа, на кои се свиреле и играле народни ора, но и валцери, танга и др. Сопственикот на кафеаната, Димче Бидик, бил капелник на градскиот оркестар и се грижел за репертоарот на забавите (Џимревски, 2001: 147).

Според податоците од 1984 год., 23 од старите дуќани се продавници, еден дуќан е на саатчија, два дуќани се за фотографии,⁸ а два дуќани се бербери.⁹ Еден од најпознатите

⁸ Тоа се Трајче Дрнев со фотоработилницата „Аква“, роден 1931 г., а работел во периодот 1967-1984, Павле Андонов, роден 1911 год., и кој работел во периодот 1946-1974 г., а кој потоа го наследил син му Иванчо, роден 1948 год. (работел во периодот 1974-99 г.).

⁹ Берберницата „Дамски“, на Стојан Гаџев (роден 1916 г., работел во периодот 1966-74 г.), која подоцна се нарекува „Два брата“, бидејќи во неа работеле браќата Милчо и Милош Младенови (вториот подоцна заминува за Скопје, каде што работел како берберин во Воената болница). Мурачевата берберницата, пак, во која работел и неговиот син Сабри Јашаров (роден 1923 г., а работел 1966-68 год.), во неа подоцна работел Цане Трајчев (роден 1943 г., работел од

бербери биле Ване Алиманац и Јован Минчев - Цуце, роден 1938 г., а кој работел во периодот 1969-85 г. Имало и три кројачки дуќани во кои работеле: Никола Апостолов, роден 1909 г., Методи Чукчуков, роден 1911 г., Михајло Митев, роден 1923 г., Стојан Димитров, роден 1934 г., Славко Ристов, роден 1940 г., Мато Васиљков, роден 1955 г. и др. Три дуќани се кондурации, еден дуќан е адвокатска канцеларија, а пет дуќани се лимарски (тенекеџии), во кои работеле: Митруш Сенев роден 1919 г., Миле Петрушев, роден 1934 г., Дончо Михајлов роден 1945 г. (работел во периодот 1969-73 г.), потоа Борис Шлеговац и едни од најпознатите лимари во Кратово, Владо Кузманов - Карло и Љубе Младеновски. Еден дуќан бил брашнара во која работел Шукри, а три дуќани се столари, во кои работеле: Гане Лулар, Душан Газдев, Љубе Тодосовски со неговиот дуќан „Бучка“, Благојче Коцевски - Р'са, Борче Ристовски. Некои од овие дуќани денес се затворени или се користат како магацини.

Познат грнчар бил Драгољуб Стефановиќ, кој се доселил од село Ново Село кај Трговиште, а работел во периодот 1952-2008 г. Налбатите, кои работеле од 1964 до 1985 г., биле: Цветан Петров, роден 1919 г., Харалампие (Ампе) Тонев, роден 1912 г., Димитрија Митев, роден 1903 г., Викентие Миладинов, роден 1903 г., Страхил Павлов, роден 1900 г. и Раде Јакимов роден 1921 г. Познати леблебиџии биле Живко Досев, роден 1919 г., кој работел во период 1967-79, Арифџи Мухедин - Малишан, роден 1928 г., кој работел во период 1965-68 г. и продавал леблебија, семки и лижавки (неговиот дуќан се наоѓал на сегашното место каде што е плоштадот), потоа Станојко Алексов (роден 1935 г., работел во 1969-82 г.), Фадил Садикџи (роден 1929 г., работел 1969-70 г.). Слаткари биле Стоиман Анчевски (роден 1901 г.), Крста Симонов (роден 1938 г.), Фариз Алитџи (роден 1917 г.), Цветан Алексов (роден 1943 г.) и Рефик Халитџи (роден 1937 г.). Алва се произведу-

1969-85 г.), а во истиот дуќан работел и Благоја Данаиловски, роден 1952 г., кој работел во периодот 1970-90 год.

вала во дрвени корита и се продавала во дуќанот на Ѓорѓи Миташев, позната како таан-алва (бела и жолта, со ореви).

сл.1 Ајдучката чаршија 60-те год.

сл.2. Ајдучката чаршија денес

Бојацискиот занает бил доста развиен. Со овој занает се занимавале Манаил Крстев (роден 1888 г.), Коле Коцев (роден 1907 г.), а еден од најпознатите бојациски дуќани бил оној во Табачко маало, кој припаѓал на бојациската Сара, која работеле од 1966 до 1976 год.

Кон крајот на XX век во чаршијата постоеле еден слаткар, еден фотограф, еден саатчија - Момчило Додевски (Моме Гаго), кој работел од 1960-70 год., а подоцна работеле и Драган Димитровски (роден 1948 г., работел од 1971-87 г.), Љубомир Николовски (роден 1958 г., работел 1988- 99 г.) и последниот, кој и сега опстојува, Момчило Николовски - Моме. Во овој период егзистирал и еден кондурациски дуќан, во кој работеле Борче Топук, Мите Топук и Милче Топук. и во кој се продавале и готови чевли, а познат дуќан бил "Борово" на Коле Бата. Имало и еден лимар, двајца бербери, едно биро за проектирање и книговодство, пет угостителски објекти, простории на ловното друштво "Буковец" и Црвениот крст, една адвокатска канцеларија, додека останатите дуќани се продавници на разновидна стока. Имало и продавница за

текстил, чевли, бижутерија, козметика и книжарница, а 14 објекти биле празни, без никаква намена, или се користеле како помошни магацини.

Во 2005 год. чаршијата броела 84 објекти, кои се протегале долж улиците “Питу Гули”, “Партизанска”, на плоштадот “Павел Шатев” (“Маршал Тито”), како и делумно долж улиците “Гоце Делчев” и “Јосиф Даскалов”. Од нив, 10 се станбени објекти, 5 јавни објекти, а останатите 69 се дуќани со различна намена (Герасимова-Матевска, 2005: 127).

Денес (2014 год.), дуќаните егзистираат со продажба на текстил, кафанчиња и со единствен занает - поправка на обувки. Еден дуќан е на ловечкото друштво “Буковец”.

Архитектонски својства на Ајдучката чаршија

Ајдучката чаршија е составена од неправилни низи на дуќани, најчесто нанижани покрај стрмниот брег на Табачка Река, изградени од лесен материјал и најчесто во духот на локалната градителска традиција. Таа се состои од потполно изградени блокови со најразлична форма, без внатрешен двор. Парцелите на кои се изградени објектите се мали, со различна широчина и длабочина. Дуќаните се изградени во низа и ја зафаќаат целокупната површина на парцелата. Градени се од бондручна конструкција, т.е. со вертикални дрвени столбови, зајакнати со хоризонтални греди и косници со полнеж од плет од прачки, врз кои доаѓа кал, варосан однадвор и одвнатре, поставена врз цокле од камен, сидано со кал како врзивен материјал. Сидовите се со дебелина од 15-20 см. Кај објектите на приземје и кат приземните сидови се од камен сидан со кал (поретко се употребува варовиот малтер), со дебелина од 30-60 см. На катот сидовите се од дрвена бондручна конструкција со полнеж од плет од прачки. Кај поновите објекти тој е од керпич, а дебелината му изнесува од 10-15 см. Крајните соседни сидови помеѓу дуќаните се заеднички, било да се градени едновремено, како еден блок, или да се доградувани сукцесивно, еден до друг. Меѓукатните конструкции се од дрвени греди, со подови од

штици и малтерисани таваници. Подовите во подрумските простории се од земја, а таваниците се со видливи тавански греди. Нивото на подот на приземјето во однос на надворешната улица е подигнато со 20 см., што овозможува директно влегување во дуќанот, или пак на поголема висина, која се совладува со еден скалник од камен.

Дуќаните, најчесто се едноделни и без посебен простор за работа, односно просторот служел и за работа на занаетчијата и како простор за продавање на изработените артикли. Честопати се среќаваат дводелни дуќани кои имаат посебен работен простор во кој занаетчијата ги произведува своите занаетчиски производи и простор каде што комуницира со купувачот преку продажба. Но може да се сретне и комбинација на еден простор за изработка и продажба и посебен простор за складирање на материјалот за производство и готовите производи. Се среќаваат и дуќани со посложена внатрешна содржина, односно имаат посебен простор за производство, продажба и магацин.

Дуќаните преставуваат основен елемент на ајдучката чаршија и нивната главна карактеристика е функционалноста. Тука занаетчиите ги создавале и продавале своите производи. Фасадата на дуќаните е отворена кон сокакот, а оваа отвореност се должи на минимални ѕидни, затворени површини, мали димензии на дрвен растер на излогот и вратата. Осветлувањето и комуникацијата помеѓу занаетчијата и купувачот биле преку големите прозорски отвори - ќепенците на уличната фасада, иако постоеле и дуќани со двострано осветлување, со прозори поставени и на задната страна од дуќанот. Овој тип на дуќани е најброен во низот по улицата “Питу Гули”, ориентиран кон Табачка Река. Затворањето на дуќаните е со дрвени ќепенци. Се употребувале два типа, и тоа, од типот на хармоника. Тие се изработени од вертикално поставени штици споени со метални окови, така што при отварањето можат да се склопат и закачат на крајот од излогот, а при затварањето се расклопуваат и фиксираат со хоризонтална дрвена греда. Вториот тип на ќепенци кои се употребу-

вале се од типот на фиксни дрвени капацы, изработени од вертикални штици фиксирани со хоризонтални гредички и прицврстени за излогот со метални шарки на едната страна на капакот. При затварањето се фиксираат со хоризонтална греда, како и ќепенците од претходниот тип (Герасимова-Матевска, 2005:127).

сл. 3 самарџиски дуќан

сл. 4. дуќани на ул. “Јосиф Даскалов”

Подоцна, на почетокот на XX век, се појавуваат понов тип на излози кои се изработени заедно со парапетот, кој е од дрво. Тој е поделен на сличен начин како и стаклената преграда над него, најчесто на вертикални полиња до висина на вратата, а над нив се појавува низа на помали застаклени полиња по целата површина на фасадата. Осигурувањето на овој тип на излог, доколку постои, е со метални ролетни со кои се затвара и вратата и излогот.

Фасадата е отворена кон сокакот, а отвореноста се должи на минимални ѕидни, затворени површини, мали димензии на дрвен растер на излогот и вратата. Главно преовладуваат дрво и стакло. Во XIX век дуќаните биле покривани со слама, за да подоцна се покријат со турски ќерамиди. На про-

зорите од турските дуќани имале стакло, додека на христијанските - хартија, која била донесувана од Скадар. Во 70-ите години на XIX век, Хаџи Поп ја донел првата петролејска ламба во Кратово, која ја купил од Белград.

Пред Балканските војни во градот биле приредувани големи веселби - свадби и сунети од страна на кратовските бегови, кои траеле повеќе од 15 дена. На нив биле поканувани и христијанските чорбаџии, кои на беговите им подарувале подароци во жива стока и штофови. На овие свечености многу се јадело и пиело, дневно се колело 30-40 јагниња. Но и христијанското население знаело да се весели со организирање на богати вечери, теферичи и свадби, на кои се поканувале цели маали.

Урбана содржина на Ајдучката чаршија

Во просторната организација на чаршијата, покрај дуќаните, главниот акцент бил на монументалните јавни профани и сакрални објекти. Профаните објекти ги опфаќало управните објекти во кои биле сместени градската или нахијската управа. Подоцнежната Општина функционирала на самиот крај од чаршијата во која биле сместени сите управни одделенија потребни за занаетчиите.

Амами (бањи), кои често пати се среќаваат изградени во комбинација со џамија и ан, имало и во Кратово. Во чаршијата, по течението на Табачка Река се наоѓале два амами, и тоа, горниот, наречен Ѓул-амам и долниот, познат како Голем амам. Денеска вториот не постои, додека од Ѓул-амам се сочувани само остатоци.

Во состав на Ајдучката чаршија била и Чаршиската или Султан-муратова џамија, која се спомнува уште во патописите од XVII век. Во основа била правоаголна со отворен трем на влезната фасада, покриена со рамна дрвена таваница и четвороводен кров, вклопена во јадрото на чаршијата, непосредно до низата од дуќани кои продолжувале до Јокчискиот мост. Во 1980 г. овој споменик на културата почнал да се руши, за да се изгради стоковната куќа "Силекс". Од 1962 г.

во неа била сместена галеријата за детски ликовни творби и цртежи, создадена од познатиот ликовен уметник и педагог Лазар Софијанов (роден во Велес 1927 г., а умира во Кратово 1971 г.). Децата од кратовската школа учествувале со свои ликовни творби на повеќе републички и меѓународни ликовни изложби, меѓу кои во Индија, Швајцарија, Франција, САД, Јапонија и др.

Во Ајдучката чаршија, до Грофчанскиот мост, како составен дел на чаршијата се наоѓал и Шешперовиот ан.¹⁰ Овој ан имал голем двор, а во средината на дворот имало шадрван со широка дрвена тераса, а под неа имало над 15 коњоврзи за кои се врзувале коњите. Тука најчесто доаѓале и одседнувале трговците на ориз, кои доаѓале од Кочанско, а нивното доаѓање било во петоките за саботниот пазар. Во овој ан начесто се служело со домашна храна, но гостите имале право да носат и храна од дома. Во тој случај плаќале само за престојот во анот.¹¹ На излезот од чаршијата по улица “Јосиф Дасакалов”, до 40-ите години од XX век се наоѓал Црковниот ан.

На десниот брег на Табачка Река, до Чаршискиот мост се наоѓа Саат-кулата, објект, кој во османлискиот период се градел во состав на чаршијата, како функционална потреба за означување на отварањето и затварањето на чаршијата. Таа е приспособена за вградување на градски часовник во 1924 г., кога е вградена часовничката камбана (своно). На своното има натпис: „Vox mea inavribvs tvis – гласот мој во ушите твои свони”. Но во 60-ите години на минатиот век, со

¹⁰ *Шешпер* на турски значи *скржавец*, а *ан* (*хан*) е персиски збор и значи *куќа за одмор*. Служеле за пренокување на патниците.

¹¹ Во 2006 г. е реновиран дел од овој споменик на културата, но само подрумските простории. Постојат 6 простории и новодосидани јазли. Санацијата и конзервацијата ја финасирал Министерството за култура на Р. Македонија, преку проектот “Развој на општините низ културата”, со финансиска помош на Светската банка. Но, овој објект сè уште нема никаква намена и не е ставен во функција на туризмот.

замирањето на чаршијата, часовникот на кулата заради неодржување, престанал да работи (Коцевски, 2005: 87).

Ајдучката чаршија била поврзана со станбените маала од двата брега на реката, со пет камени мостови. Најпрво се среќава Сарајскиот мост, кој го поврзувал Јашар-беговиот сарај со десниот брег на реката. Од овој мост денес постои само темелот на десниот брег од реката. Потоа, се Грофчанскиот, Чаршискиот, Горниот или Планински мост и Јокчискиот мост, чии распони се мали, па реката ја совладуваат со еден лак, освен Грофчанскиот мост, кој е изграден со два лака. Фундирани се на карпеста почва, а како градежен материјал е користен полуобработен и делкан камен од локлани извори, поврзан со малтер. Нивелетата на сите мостови е хоризонтална, а коловозот е калдрмиран со коцка.

Чешмите и шадрваните биле составен дел на ајдучката чаршија, кои имале функционални елементи.

сл. 5. реновирани дуќани 2014 год.

сл. 6. калфенско писмо

Развојот на занаетчиската пракса во Ајдучката чаршија

За успешно одвивање на занаетчиството се формирале еснафски организации, кои го регулирале производството, квалитетот на стоките, цените, работното време, условите да се постане калфа или мајстор, како и бројот на работници кај еден мајстор, а истовремено ги штителе своите интереси од

надвор. Членови на еснафот биле мајсторите, калфите и чираците од соодветниот занает. Односите во еснафите биле уредени, не само според законите и обичаите, туку и преку еснафските уредби и статути, во кои, меѓу останатото, била содржана и организационата структура на еснафот. Таа се состоела од: еснафски собир, еснафска управа, еснафски суд, надзор на еснафот, заеднички имот (каса, печат, тефтер, знаме) и еснафски празник.

Ученикот што го изучува занаетот се нарекува *чирак*.¹² Тој за да стане чирак треба да има 10-12 години, да не краде, да не лаже, да има чиста рака, да е послушен и покорен т.е. да слуша сè што ќе му се каже. Таткото го води кај самиот мајстор, говорејќи му: „Учи, карај, тепај - само да го научи занаетот, да не биде слеп“, бидејќи, според народните поговорки: „Занајато е златна белезика“ и „Занајат, канајат (благодет)“ (Китановски, 1990: 44).

Почетокот на учењето на занаетот го следеле одредени обичаи, кои имаат изразито жртвен карактер. Така, кога се доведува ученикот кај мајсторот, мајка му носи подарок - погача и вино со цвеќе. Предавајќи го детето, таткото велел: „Ти предавам мајсторе, кожата твоја - коските мои“ (со што сакал да каже дека тој може да го тепа детето по своја волја, под услов да не го осакати), а детето му бакнувало рака на мајсторот. Изучувањето на занаетот траело шест години, и тоа, три години како чирак и три години како калфа. За сета работа што ја вршел чиракот, на поголемите празници (Божик, Велигден), добивал одреден *авал'к* - подарок. Мајсторот имал голема власт над чираците. Тој можел за непослушност да ги казни со глад, ќотек и друго. Чиракот бил должен да слуша секого постар од себе, да им прави чест, па макар тоа било и постар чирак. По завршување на занаетот, мајсторот ги поканувал родителите да го примат синот. И тогаш мајката донесувала погача и вино, како и подарќирок на мајсторот.

¹² *Чирак* доаѓа од турскиот збор *çirak* што значи *светлост, факел, свеќник* или *дете кое учи занает* кај некој мајстор.

Но мајсторот можел да го избрка чиракот кога сака, а тоа обично се случувало само доколку востановел дека детето не е за тој занает, и избрканиот чирак никој не смеел да го прими во тој еснаф. Исто така, мајсторот никако не се менувал, односно изучувањето на занаетот се вршело кај еден мајстор.

Доколку се оспособи за работа во период од 1,5-2 години, ќе го прогласат за *мал калфа*, и во тоа звање ќе помине две години, па ќе стане *голем калфа*. Пред пет години во занаетот не може да биде прогласен за мајстор и мора да е постар од 19 години. По завршувањето на стажот за калфа мајсторот му издава *Уверение* за времетраењето на учењето на занаетот, со кое уверение има право на полагање на испит за квалификуван работник – *мајстор*.

При полагањето за мајстор се води записник на испитната комисија за полагање на стручен испит, за која цел се формира комисија од претседател и двајца членови. Еден од членовите е и неговиот мајстор, кај кого го учел занаетот. Стручниот испит се состои од практичен и теоретски дел. Практичниот испит се состои од изработка на предмет од соодветниот занает. По изработката на предметот, мајсторот изработува записник до испитната комисија при околинскиот народен одбор, во кој ги дава податоците за практичниот дел, за тоа каков предмет изработил и за колку часови, на кој датум и во која работилница. Изработениот предмет се поднесува на комисијата за оценка на истиот. Теоретскиот испит се состои од познавање на рачун (математика), географија и историја. По покажаниот успех на практичниот и теоретскиот дел на стручниот испит, испитната комисија донесува *Решение* за положен стручен испит и го прогласуваат за *мајстор* во соодветната струка. По оваа му се издава *Свидетелство* за положен испит за квалификуван работник – мајстор. На новиот мајстор дуќан му наоѓа еснафот, а тој сам ќе се договори за киријата. Секој млад мајстор морал да го почитува секој постар мајстор, од својот, но и од другите еснафи. Секој познат занаетчија морал да обучи еден од синовите, и тоа при-

донело одделни занаети по традиција да се пренесуваат од колено на колено.

Во Кратово опстојувале голем број на занаети, но со развојот на индустријата, тие ги губат своите позиции и започнуваат да исчезнуваат еден по еден. Во овој труд ќе спомнеме само дел од занаетите кои егзистирале во Кратово.

Кираџството било едно од најстарите занаети во Кратовскиот регион, за кое нешто ни сведочи еден турски документ од 1582 год. (Кондев, 1966: 67). Во овој запис се бара *кираџиски добиток* за пренесување на олово од Скопје до Солун. Во обратен правец пренесувале сол. Тие биле организирани во каравани, а еден караван броел околу 30 товарни коњи. Секој караван имал старешина, кој ја примал и предавал стоката што се транспортирала. Кираџството егзистирало сè до 1955 год. Најпознати кираџии во Кратовско биле Јаким и Строил Арсови и Диме, Јаким и Ѓоше Аневи, сите од село Шлегово. Тие вршеле транспорт на ориз од Кочанско со коњи и мулиња.

Јагленичарството било развиено посебно во планинските села Кнежево, Каврак и Нежилово, каде се произведувало кумур и се продавал на топилниците и ковачите (Кондев, 1966: 68). Подоцна помеѓу двете светски војни се продавал по околните градови, од каде што со размена донесувале жито.

Опинчарството било доста застапено, а мајсторите што се занимавале со овој занает, изработувале и лепеле опинци. Ги изработувале од штавена и нештавена кожа. Опинците од нештавена кожа биле поеластични и поудобни за носење, но тие биле понежни, послаби и многу брзо се кинеле. Свинските опинци биле полоши од говедските, особено во врнежливо време, кога тие се накиснувале и се растегнувале. Најпознати опинчари во Кратово, во минатиот век биле Мијалче Топуков, Фердинанд Младенов (роден 1942 г.), и Јордан Велковски (роден 1937 г.). Покрај опинчарството, се развило и **чевларството**. Вкупно егзистирале 44 чевлари

(кондурации), а најпознати биле семејството Топукови, Бацо Кондев, Љубен Цурков, Ангел Тонев и др.

Ковачкиот занает бил еден од најстарите занаети во Кратовскиот регион. Алатот бил примитивен, а изработката рачна. Основен алат биле наковалната, чеканите, клештите, кожениот мев што го вжарува кумурот, близната со елакот со вода и др. Во Кратово биле познати следниве ковачи: Суљо и Коце ковач, Никола Арсов, роден 1903 г., Костадин Донев, роден 1912 г., Михајло Николов, роден 1940 г., Стево Нушев, роден 1932 г., кој работел сè до 2006 г., по што занаетот го продолжил неговиот син Мијалче Нушев (Стројмановски, 2007: 12).

Кацарскиот занает бил доста развиен и ценет, бидејќи скоро сите предмети за домаќинствата биле од дрво. За изработка на овие предмети занаетчиите користеле штици од даб - благун, бела бука, багрем и црница (дудинка). Најпогодно време за сечење на трупците се месеците октомври и ноември. По режењето на штиците се сушат во посебна просторија со проветрување. Нивната дебелина изнесува 3 см, а сушењето трае три години, за секој сантиметар по една година. Има калап (чап), во која се поставува и оформува штицата, потоа при составувањето се загреваат и виткаат со оган. Порано, обрачите се правеле од дрво, а од втората половина на XIX век, почнале да се изработуваат и железни обрачи. Едната со другата страна се прицврстуваат со нитни. Алати што се употребувале се: секира, шестари, чап, ренде, пили, тесли, чекани и друго. Познати кацари во Кратовско биле Харалампие Иванов, роден 1900 г., Борис Зарков, роден 1906 г., Стојан Ивановски, роден 1920 г. и Златко Ивановски, роден 1920 г.

Корпарскиот занает се негувал во селото Шлегово, каде што се изработувале разновидни корпи и кошеви (П. М. 1963: 6). Основна суровна за изработка на корпите биле лескови, дренови и јасенови прачки. Прачките се берат, а потоа се плетат. Најпрво се изработува основата, односно конструкцијата во облик и големина на потребниот сад, а

потоа се плетат страните. Тие се изработувале во висина од 40 см. Се употребуале за носење на овошје. За изработка на една корпа било потребно еден ден. Рачките биле со овален облик во вид на плетенка, се зацврстувале со додавање на метална жица, за да можат да издржат поголема тежина и подолго да трајат. Кошевите се длабоки садови со кружна форма и големи димензии. Исплетени се од појаки прачки, на ист принцип како и корпите. Последен корпар кој плетел бил Цветко Јаковски од Кратово (Стројмановски, 2007: 7).

Терзискиот, абаџискиот, мугавџискиот и ќурчискиот занает биле доста застапени, како во градот Кратово, така и во селата. Биле блиски по услугите што ги давале, и се однесуваат на преработка на ткаените материјали (клашна, шајак) или од кожа. Алати кои ги употребувале биле: ножици, аршин, игли, сапунче, напрсток, шила, пегла на жар и машина за шиене, која почнала да се користи во почетокот на XX век, а кои биле на ножен погон. Абаџиите се занаетчији коишто изработувале облека од волнен материјал - аба (клашна). Најпознати биле Љубе Павловски (роден 1925 г.), Добринка Алексова (родена 1935 г.), Павле Велин Поцев, Заре Ѓорѓиев, Никола Голубов и Петре Коцев. Мугавџиите произведувале мугави - ткаеници изработени од козји влакна, а ќурччиите произведувале облека изработена од животински кожи (ќуркови, кожуви, гуњи).

При продажба на занаетчиските производи, обичај е занаетчијата и купувачот да се *ценкаат* (спогодуваат) за цената на производот. Кога се врши спогодбата, занаетчијата благословува: „*Аирлија*“! (тур. hayırlı - среќно). Ако се купува прв производ, занаетчијата ќе ја спушти цената - „за среќа“, а примените пари ќе ги помине низ брадата, за да оди пазарот. Често пати, при купувањето се кажува поговорката: *Домдешнио и чаршијскио есџн не са исти* (Алексовски, 1980: 32).

Занаетчиските производи, освен практична, во дадени случаи имаат и обредно-магиска намена. На пример, ако умираат овците, се продава една и со парите се купува бакарен сад, за останатата стока да *фирее* (останува, трае).

Сите овие занаетчии работеле и се организирале во *еснафи* (тур. *esnaf* - врсник, односно арапски *sinif* - класа), кои имале свои патрони празници, коишто имале и одредено симболичко значење во врска со нивниот занает. На патрониот празник, кој еснафите го избирале за свој заштитник, односно покровител, не се работело. Така самарциите, ќуркчиите и терзиите го празнувале празникот Св. Атанас (31 јануари), ковачите и налбатите - Св. Антоние Велики (30 јануари), чевларите, грнчарите и мутавциите - Св. Спиридон Чудотворец (25 декември), кујунциите, калајциите, казанциите и златарите - Св. Ѓорѓи Кратовски (24 февруари), а воденичарите и валавичарите - Св. Никола - летен (22 мај).

Библиографија:

1. Алексовски Душко, *Странските зборови во Кратовскиот говор*, Осоговски глас, Скопје, 1985
2. Ђорђевиќ Тихомир, *Прилози за познавање градова у нашиј земљи*, Посебно издање географског друштва, свеска 11, Београд, 1931
3. Герасимова–Матеска Снежана, *Архитектонско-урбанистичката структура на Ајдучката чаршија во Кратово - нејзин развој и карактеристики*, Музејски Гласник на Музеј на град Кратово, бр. 2, Кратово, 2005
4. Стојановски Александар, Исмаил Ерен, *Кратовската нахија во XVI век, Македонија во турското средновековие (од крајот на XIV и почетокот на XVIII век)*, Скопје, 1989
5. Стојановски Александар, *Македонија во Турското средновековие (XIV-XVII век)*, Скопје, 1971
6. Стројмановски Трајче, *Стариот ковачки кожен мев сведок на традицијата*, Дневник, 6.10.2007
7. Соколов Л., *Стопанството на Куманово во втората половина на XIX век со одделен поглед врз абаџискиот занает и еснаф*, Гласник на ИНИ, год 1, бр.1, Скопје, 1957

8. Томовски К, Волињец Р, Токарев М, Хаџиева Алексијевска Ј, *Кратово - стара архитектонско урбанистичка содржина*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 1980
9. Китановски Илија, *Изгрев од минатото*, I дел, Кратово, 1997
10. Кондев Тодор, *Осоговијата како сточарско-шумска и рударска област*, ГЗБПМФ, кн. 15, г-г, св. 3, Скопје, 1966
11. Коцевски Стефан, *Кратово – древен град*, Скопје, 2005
12. Цимревски Боривоје, *Градска инструментална музичка традиција во Македонија 1900-1941*, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, кн. 7, Скопје, 2001
13. Ćelebi Evlija, *Putopis, Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Svjetlost, II, Sarajevo, 1967
14. П. М., *Плетени кџупови од Шлегово на странски пазари*, Нова Македонија, 22.10.1963
15. *Турски документи за историјата на македонскиот народ, Опширни пописни дефтери за XVI век на Кустендилскиот санџак, том V, книга II*, превод, редакција и коментар: М. Соколоски), Скопје, 1980

Dragan Georgievski

THE AJDUK DOWNTOWN IN KRATOVO (Summary)

Kratovo is a town of old traditional crafts. Once the traditional craft were the landmark of this ancient town. There used to be 300 craftsmen stores in Kratovo. There were various crafts like: blacksmith, tinsmith, tailors, packsaddle makers, shoe makers and many others.

In the middle of the town is the downtown also known as Ajduk downtown. It's also known for the craftsmen stores and the guilds. All the narrow and tight streets, all the interesting venues lead to Ajduk downtown.

Through centuries the downtown was famous for its beauty, liveliness and wealthy lifestyle. In it there are many craftsmen and merchant stores. There are blacksmith and tinsmith stores, tailors shop, craftsmen's like packsaddle makers, shoe makers and many others. These stores and the interesting and typical windows are the most picturesque part of Kratovo. The downtown is the main center for the events in the town.

М-р Александра Кузман*

ЕЛИЦА ИЛИЕВА - ЧУВАР НА ВОКАЛНО- ИНСТРУМЕНТАЛНАТА ТРАДИЦИЈА НА С. КАВРАК, КРАТОВСКО

Апстракт: Во трудот се презентирани податоци за песни од пределот Кратовско, а акцентот е ставен на информаторот Елица Илиева, по потекло од селото Каврак, која претставува жив сведок за тоа дека сè уште се негува овој вид на македонско нематеријално културно наследство. Некои од песните беа испеани во придружба на нејзиниот брат Павле Ангелов кој свири на кемане. Елица тропа и на тапан, што е доста необично и претставува вистинска реткост, жена да држи тапан во рака. Покрај песните, беа снимени и неколку ора и сето тоа како изворна вокално-инструментална традиција на Кратовско. Презентирани се мелограми на дел од песните, а дадени се и податоци за тапанот и кемането.

Клучни зборови: нематеријално културно наследство, фолклор, вокална традиција, инструментална традиција, с. Каврак, Кратовско, тапан, кемане.

Селото Каврак е на оддалеченост 17 км североисточно од градот Кратово. Пределот Кратовско, како дел од Македонскиот Шоплук, спаѓа во т.н. Шопска област, Шопско или Шопл'к, која се протега и на териториите на Бугарија и Србија и е населена со припадниците на етнографската група Шопи (Малинов, 2006: 24-28; Георгиевски, 2012: 21-33). Според лингвистот Олга Иванова, името на селото можеби потекнува од турскиот збор „кавак“, кој пак кај Абдулах Шкаљик се преведува како топола – бот.: *populus* (Иванова, 1982: 74; Škaljić,

* Авторката е етномузиколог и асистент-истражувач во Институтот за фолклор „Марко Цепенков“ во Скопје.

1973: 402). Според етнологот Драган Георгиевски, пак, името на селото може да потекнува и од турскиот збор *kavtak* – вид шамија (Георгиевски, 2012: 33), која е составен дел на женската традиционална носија во соседниот предел Овче Поле (Здравев, 1996: 136).

Планинскиот карактер на ова село од разбиен тип, придонесувал населението да опстојува затворено, без да има влијание од другите заедници, што на некој начин влијаело и на зачувувањето на автентичноста на самите обичаи и музичката традиција. Секое село имало своја *селска слава*, која била посветена на некој светец патрон – заштитник, а во некои селски населби се одржувале и собори во кои учествувало целото село. Славата која се празнува во селото Каврак е на денот на летна Св. Петка, а покрај останатите активности што се правеле на овие собори, се пееле песни и се играле ора (Георгиевски, 2012: 370-371).

Во обичаите кои сè уште се негуваат во овој крај, присутна е и народната песна. Според етномузикологот Родна Величковска, жената е *чувар на традицијата* и главната улога која се состои во организирањето, раководењето и исполнувањето на традиционалните обреди, како и во пеењето, ја има токму таа (Величковска, 2008: 24). Авторот во истата оваа книга зборува за македонските музички дијалекти, каде е направена поделба по региони: западна, југоисточна и северна група музички дијалекти. Традиционалното народно пеење во Кратовскиот крај, кое е зачувано и до денес, припаѓа на кумановско-кратовската група, која спаѓа во македонските северни музички дијалекти (Ibid, 2008: 98-103).

Како доказ дека живата традиција е сè уште присутна во селото Каврак, е и пеењето на Елица Илиева, која претставува една од алките во синцирот на оние, кои верно го чуваат она што е наследено од нашите предци. Таа е родена во 1943 год. во ова кратовско село, мажена во истото, а денес живее

ЕЛИЦА ИЛИЕВА - ЧУВАР НА ВОКАЛНО-ИНСТРУМЕНТ...

во Кратово.¹ Потекнува од семејството Ангелови, на кое главната дејност била земјоделството. Основното образование го стекнува во родното село. Од малечка заедно со нејзиниот брат ги учеле ората, учеле да свират и пеат. Нејзиниот сопруг е Славе пекарот, роден во 1943 год., со кого имаат три ќерки. Таа од него ја стекнала умешноста за правење пити, буреци, разни видови на печива кои ги подготвуваат на традиционален начин.

Покрај сите секојдневни обврски и грижи околу домот и семејството, Елица наоѓа време и за нешто што се вика храна за душата, а всушност негување на она традиционалното, на она што претставува идентитет за Македонецот – македонската традиционална песна. Станува збор за песни од селската вокална традиција во Кратовско. Застапени се жетварски песни (Елица активно учествувала во жетварските работи и оттаму ги знае жетварските песни кои го проследувале целиот процес на жнеењето), како и службарски (трпезарски), љубовни, ѓурѓовденски итн. Некои од песните имаат повеќе варијанти - различно село, различни адети, различни варијанти. Како што кажа чичко Славе,² песната нема свое „јас“. Песните ги научиле уште како деца, слушајќи ги нивните родители и роднини. Гласот на Елица се слуша на разните слави кои се повод за да се соберат поблиските роднини и пријателите, да разговараат и да испеат по некоја песна, а и да се заигра по некое оро. Во секоја селска населба има домашен празник т.н. *служба*, која во овој крај е позната како *слава*. Секогаш *службата* е посветена на некој светец кој

¹ При теренското истражување во Кратово, за пружената помош му должам благодарност на м-р Драган Георгиевски, директор на Музејот на град Кратово. На 12.12.2013 бевме во домот на Елица Илиева, каде што бевме љубезно пречекани, за што навистина сме благодарни.

² Чичко Славе пее и свира на двојанка (овчарски инструмент на кој се пробиени два паралелни канали, од кои на едниот се свира мелодијата, а другиот служи како бордун), но неговото свирење не беше предмет на ова истражување.

има улога да ги чува и штити куќата и семејството, но истовремено и да придонесе за здравјето, плодноста и берикетот. На ваквите слави се пеат т.н. *трпезариски* или *службарски* песни (Георгиевски, 2012: 365).

Освен тоа што Елица пее и знае многу песни, тапанот (види прилог бр. 1) е инструментот со кој самата се придружува во пеењето. Во овој крај, а и воопшто, било доста необично жените да тропаат на тапан, но сепак, Елица научила да „тупа“ (локалниот термин е „тупа на тупан“), потпирајќи се на своето природно чувство за ритам. А и тие што свиреле на кемане, гусла, тапан, биле нарекувани „недомаќини“ и „цигани“. *Тупанот* на Елица го изработил нејзиниот брат Павле. На горната страна од лубот е поставен *саан* (мала чинела) и наместо по кожата, со левата рака „тупа“ на саанот.

сл. 1: Елица Илиева и Павле Ангелов (снимила: А. Кузман)

И покрај тоа што во ова семејство домаќинката свира и пее, домот никогаш не бил запоставен. Елица, покрај свирењето, пеењето и домаќинл'кот, сама изработува и опинци. Не се срами од свирењето „тупан“, не се поштедува од женските, но и од машките работи и не се чувствува како да има 70 години. Нејзиниот начин на живот е исполнет со многуте обичаи кои се негуваат и практикуваат како дел од нивната

традиција и кои се вистинско културно богатство. Нејзината дарба за пеење и свирење не останала незабележана и побудила желба и интерес кај нејзиниот внук Дарко да научи да „тупа на тупан“, што претставува пример каде љубовта кон фолклорот и народното творење е пренесена од постарите и продолжува да се негува и кај помладите.

На ова теренско истражување регистриравме 12 песни и 4 ора. При интерпретацијата на некои песни учествуваше и братот на Елица, Павле Ангелов и Илинка, сосетка која често ги придружува во пеењето. Едниот од нив ја извикува, односно ја пее водечката мелодија, а другите двајца „слагаат“, односно ја пеат придружната мелодија. Оној што ја извикува, застанува на средината, а другите двајца кои „слагаат“, застануваат покрај него.

Освен гласот на Павле, зазвучи и неговото кѐмане (види прилог бр. 2), кој самиот го изработил. Исто како и Елица, нејзиниот брат Павле, освен што свири на кѐмане, пее и игра, а тоа го пренесува и на помладите во Кратово и околните села. Нивното пеење и свирење е присутно на разни фестивали низ земјата на кои се негува македонскиот фолклор. Така тие настапувале на фестивалот во Долнени, потоа во Скопје, Охрид, Битола, Прилеп, Куманово, Струга и на други места низ Македонија. Се облекуваат во народна носија само кога учествуваат на фолклорни манифестации, додека во секојдневието носијата не е дел од нивниот изглед.

Преку негување на обичаите, пеењето, свирењето и играњето, учеството на разните слави, веселби, како и фестивали, традицијата продолжува да живее преку ова семејство. Она што може да се каже е дека сè уште постојат луѓе кои се столбови на богатата македонска традиција, ја негуваат на повеќе начини и сè уште се во можност тоа да го пренесат на помладите генерации. Она што не смее да се дозволи е да се забораваат корените и да се запоставува нивното постоење. Овој краток текст нека биде поттик, како за авторот на овие редови, така и за другите кај кои постои желбата за неуморно

трагање, откривање, а воедно и зачувување на македонскиот идентитет, втиснат во нашата традиционална култура.

сл. 2: „Ревизија на народни носии во Струга – 2008 година“ – Елица, Павле, Илинка (од личната архива на Драган Георгиевски)

Прилог бр. 1:

Тапанот се состои од празен валјак, преку чии отворени страни е распната штавена козја или овча кожа. Обвивката (лубот) на валјакот се изработува од ореово или костеново дрво. Двете кожи што ја затвораат валјаковата шуплина, се затегнуваат со дрвени обрачи. На лубот се прицврстени две алки наменети за кожен каиш кој служи за држење на тапанот за време на удирањето. Тонот на тапанот се реализира со удирање по распнатата кожа, со специјално изработени дрвени направи за таа цел: *кукуда* (изработена од ореово дрво во форма на луле), со која се удира на десната распната кожа и *прачка* (изработена од дреново или врбово дрво) со која се удира на левата распната кожа (Линин, 1986: 30).

Прилог бр. 2:

Според истражувачот на народни инструменти Александар Линин, зборот *кемене*, веројатно потекнува од зборот

ќаменце, познатиот под тој назив, триструн гудачки инструмент со иста конструкција како и ќеменето, во Иран, Сирија, Арабија, Турција, потоа во земјите од северниот дел од африканскиот континент, како и во земјите околу Средоземно Море (Линин, 1986: 51).³ Називот на овој инструмент се среќава во различни варијанти, како на пример: кемане, ќемане, ќемене, ќеменче, ќаменце, гусла итн. Локалниот термин во Кратовско е „гусла“ или „кемане“. Во речникот на турцизми на А. Шкаљик³ се наведени два термини: *ćetáne* и *ćimáne*, коишто укажуваат на инструментот виолина. Во некои македонски предели виолината се нарекува кемане, а кемането, пак, се нарекува гусла. Но во секој случај, станува збор за три различни инструменти: виолина, кемане, гусла. Кемането како инструмент е најзастапено во источниот дел на Македонија. Има крушковидна форма со два кружни отвори на предниот дел, односно на капакот од резонантното тело. Составено е од три конструкциони делови: корпусно тело, врат и глава. Се држи со левата рака во вертикална положба поставено врз левото колено.

Кемането може да се изработи од разни видови дрва: орев, скоруша (вид на дива круша), круша, јавор (клен), црница за корпусот, а чам и бор за изработување на капакот (Ангелов, 2010: 28). Може да има три, четири или пет жици (челични), но во Македонија најзастапено е трижиченото кемане. Според Линин, најчесто употребуван штим кај кемането е a1, а, e1, а кемането на нашиот информатор Павле беше наштимано a1, a1, e1. На крајната жица (a1) се свири водечката мелодија со четирите прсти од левата рака, на другата крајна жица (e1) се свири со палецот, а на онаа жица што е во средина (a) се држи бордунската линија како придружба на водечката мелодија. Тоновите се произведуваат со допирање на жицата со ноктите (а не со притискање на прстите,

³ Линин Александар, *Народните музички инструменти во Македонија*. Скопје, 1986. Цитирано според Kurt Sachs: "Reallexicon der Musikinstrumente", Leipzig - 1913. str. 207.

како кај другите жичани инструменти) и со влечење на гудалото по жиците. Не се оди над првата позиција. Гудалото или „трљачка“ со која се влече по жиците е исто така од дрво, а струните се од коњски влакна. Нема штраф со кој се затегнуваат струните како кај гудалата од гудачките инструменти, туку трљачката се држи така што струните се затегнуваат со помош на прстите. За да може да се свири со неа, струните мора да се премачкаат со калафониум, кој се прави од смола, а според нашиот информатор Павле, може да се премачкаат и со темјан.

Во светската енциклопедија за музички инструменти се спомнува сличен гудачки инструмент со три жици, кој се нарекува *fiddle*, за кој се вели дека постојат различни регионални варијанти во однос на неговата форма. До 13 век овие инструменти биле изработувани со 3 жици, а потоа со 5 жици. Според авторот на оваа енциклопедија, во пределите каде што се чувствувало влијанието на исламот, овој инструмент се држи во вертикална положба потпрен на коленото на изведувачот или потпрен на подот (Wade-Matthews, 2009: 122).

Прилог бр. 3:

Во овој прилог ќе бидат презентирани само дел од песните со нивните мелограми, во кои е мелографирана само основната водечка мелодија. Мелограмите се изработени по финската метода (со ист финалис, финалис G), а наведен е и оригиналниот финалис:

1. Синоќ минав, мамо мори, горното мало

сса $\text{♩} = 252$

Си-ноќ ми-нав ма-мо мо-ри, гор-но-то ма-ло. o.f.

Синоќ минав, мамо мори, горното мало,
тамо видов мамо мори, момче црнооко,
момче црнооко, мамо, на чардаци седи,

ЕЛИЦА ИЛИЕВА - ЧУВАР НА ВОКАЛНО-ИНСТРУМЕНТ...

на чардаци седи мамо, руса коса чешла,
руса коса чешла мамо, нога преко нога,
а на колено мамо, голуб му гука,
а на пазува мамо, саат му чука,
а на постела мамо, видра му игра.
Ја ме давај, мамо мори, ја ми право кажај, и!

2. Откако се, Донке мори, засакамо

сса ♩ = 104

От - ка - ко се Дон - ке мо - ри за - са - ка - мо,
8 от - ка - ко се доб - - - ро мо - ри
13 за - са - ка - мо. o.f.

Никако се не видномо, 2х
Само еднаш таму доле, 2х
таму доле, у ливаде, 2х
У ливаде, на кладенче, 2х
нешто малко постојамо, 2х
Од огревак, до заодак. 2х

Оваа песна ја среќаваме во две различни варијанти во книгата „Жетварското пеење во Македонија“ (Величковска, 2002: 177), каде се наведува дека е жетварска песна со припадност на Кривопаланечкиот крај (тоа го потврдија и нашите информатори)и дека се пее попладне, пред да зајде сонцето. Ќе наведеме само една од варијантите:

Откако се, Донке мори, засакамо,
откако се добро мори, засакамо,
никако се не видномо,

с'л едн'ш се сосретнавме,
тамо доле испод село,
испод село у ливаде,
у ливаде до кладенче.
Нешто малко постојамо,
од огревак до заодак.
стомните се раскиснаја,
лејките ни ластар пуштија!

3. Прошета се Стана низ чаршија

сса ♩=252

Про-ше-та се Ста - на, низ чар - ши - ја, ле - ле

6 ле - ле, низ кра - тов - ска - та чар - ши - ја.

11 За - гу - би - ла Ста - на,

14 њој - ни ша - рен ѓер - дан од ши - ја,

18 за - гу - би - ла Ста - на,

21 њој - ни ѓер - дан од ши - ја. o.f.

The musical score is written in 7/8 time with a key signature of two flats (B-flat and E-flat). It consists of six staves of music. The first staff starts with a tempo marking of 'сса ♩=252'. The lyrics are written below the notes. There are four-measure rests (marked with a '4') in the first, second, and fourth staves. The piece ends with a double bar line and a 'o.f.' (fine) marking.

Па се врати Стана,
ѓердан да тражи чаршија. 2x
Одоздола идет
едно лудо младо бекарче. 2x
А бре ле момче, ти младо момче,
нели најде моји ѓердан? 2x

Мори Стано, ашик Стано,
не сум нашол твоји ѓердан.
А бре момче Македонче,
немој да ми криеш ѓердан.
Мори Стано, ашик Стано,
ако сам га ја земаше,
да се сторам како него.

Оваа песна ја пеат на службите (славите) и ја нарекуваат службарска песна.

4. Што ми река матна тече

The musical score is written in treble clef with a key signature of one flat (B-flat) and a 2/4 time signature. The tempo is marked 'сса' (Allegretto) with a quarter note equal to 110 beats per minute. The melody consists of three lines of music. The lyrics are written below the notes, with hyphens indicating syllables that span across multiple notes. The first line starts with a measure rest of 4 measures, followed by the lyrics 'Што ми ре - ка, што ми ре - ка'. The second line continues with 'мат - на те - че, што ми ре - ка'. The third line ends with 'мат - - на те - - че.' and a final double bar line with a fermata and the marking 'o.f.'.

Дали коњи, дали коњи река газат,
дали коњи река газат,
ел девојки, ел девојки платно белат,
ел девојки платно белат.

Ниту коњи, ниту коњи река газат,
ниту коњи река газат,
ни девојки, ни девојки платно белат,
ни девојки платно белат.

Две девојки, две девојки река газат,
две девојки река газат,
едната је, едната је Рим Тодора,
едната је Рим Тодора,

другата је, другата је Арифета,
другата је Арифета.

Загазила, загазила Рим Тодора,
загазила, прегазила,
загазила, загазила Арифета,
загазила, удави се.

Е Тодоро, е Тодоро, Рим Тодоро,
е Тодоро, Рим Тодоро.
Кад ќе ојдеш, кад ќе ојдеш наше село,
кад ќе ојдеш наше село,
наше село, наше село, наша куќа,
наше село, наша куќа.

Ќе те праша, ќе те праша мојта мајка,
ќе те праша мојта мајка,
како наша, како наша Арифета,
како наша Арифета.

.....

Тажната содржина на песната, не ѝ дозволи на информаторката да ја доврши интерпретацијата на песната и заврши со следните зборови:

„Ожени се с’едно момче, момче долно-земче“.

И оваа песна се пее на седенки, односно исто така е „службарска“. Друга варијанта се наоѓа во „Кратовски зборник“ (Каранов, 2000: 71):

Што ми Дунав матен тече, де,
Дали паша коња пое, де,
Или везир брод бродуе, де?
Ни ми паша коња пое,
Ни па везир брод бродуе,
Туку газат до три моми:
Една мома Каранфилка,

Друга мома Трендафилка,
А треќата Марица - момица.
Удави се Марица - момица.
Изговарја Марица - момица:
- Мори дружки, мили дружки,
к'т идете наша дома,
к'т ви питат наша дома:
„А камо ја Марица?“,
не викајте: „Удави се Марица“,
тук речете: „Ожени се Марица -
м'тен Дунав младожења,
Еловина кумовинја,
два камена, два девера,
сит'н пес'к сви сватове;
ожени се Марица.“

5. Стојан је болен легнаја, мамо де

сца $\text{♩} = 119$

Сто - јан је бо - лен лег - на - ја ма - мо де,
5 Сто - јан је бо - лен лег - на - ло.
8 И - ди га пра - шај Сто - ја - на ма - мо де,
12 и - ди га пра - шај Сто - ја - на. o.f.

Зошто је болно легнало, мамо де,
девет години легало,
девет години легало, мамо де,
девет постели скинало.
Нели ми викаш ќе прашам, снао де,
нели ми викаш ќе прашам:

Стојане сине, Стојане бре,
што си ми болно легнало? 2x
Кажи ми сине греови, де,
кажи ми сине греови!
Мамо ле стара, мајчице де,
нели ме прашаш ќе кажам: 2x
кога си бемо малени, мамо де,
ојдомо горе планина.
Ојдомо горе планина, мамо де,
земамо трло палимо.
Земамо трло палимо, мамо де,
во трло полно јаганца. 2x
Кога дојдоа мајките, мамо де,
они си жално блееја,
од уста пена фрлаа, мамо де,
од уста пена фрлаа.

Варијанта на оваа песна се наоѓа во книгата „Фолклорот во Куманово и Кумановско“ во текстот „Рецепција на македонската народна балада“ (Стојановиќ-Лафазановска, 2000: 144):

Стојан си болан лега
девет године, лега, леле
девет постеле скапа.
Стојана мајка прашува:
- Сине ле сине, Стојане,
какви греови ти патиш?
- Мајче ле мила, мајчицо!
Закла си сина на мајку
оно је било јединче
Накара татка да дере
Накара брата да сече, леле
Накара снау да готви
Накара мајку да једе.
Тија греови ја пату, мајко.

6. Садила мома тај зелен пипер

сса $\text{♩} = 252$

Са - ди - ла мо - ма тај зе - лен пи - пер,
5 по го - ра мо - ме по во - да,
9 по зе - ле - на ка - ме - на,
13 ка - мен мос - тот не ми па - га,
17 мал - ка мо - ме мо - ри не се фр - ла,
21 ти на - ша мо - ме, па на - ша. o.f.

Садила мома тај зелен пипер,
по гора моме, по вода,
по зелена камена,
камен мостот не ми пага,
малка моме мори, не се фрла,
ти наша моме, па наша.
Ја доведете тај шута коза,
да ми опаса тај зелен пипер,
што нејке пипер цвет да ми цвета,
цвет да ми цвета, род да ми роди,
по гора моме, по вода,
по зелена камена,
камен мостот не ми пага,
малка моме мори, не се фрла,

ти наша моме, па наша.
Ја доведете тај сива вука,
да ми зеде тај шута коза,
што нејќе коза пипер да пасе,
што нејќе пипер цвет да ми цвета,
цвет да ми цвета, род да ми роди,
по гора моме, по вода,
по зелена камена,
камен мостот не ми паѓа,
малка моме мори, ти си наша,
па наша моме, па наша.

7. Прошега се, Донка кратовчанка

сса $\text{♩} = 224$

Про - ше - та се Дон - ка кра - тов - чан - ка, ај - де од Ра - дин
6 мост, Дон - ка, до чар - ши - ја,
10 од Ра - дин мост, Дон - ка, до чар - ши - ја. o.f.

Да наполни, Донка, ладна вода,
ајде ладна вода, Донка, злетовица,
ладна вода, Донка, злетовица.

Застанало лудо на чешмата,
ајде да наполни, Донка, ладна вода,
ладна вода, Донка, злетовица.

Подај ми моме ладна вода,
ќе ти дам ладна вода,
ќе ти дам бело лице за љубење.

Библиографија:

1. Ангелов, Горанчо. 2010. *Музичкиот инструмент кемење во Македонија* (магистерски труд одбранет на Факултетот за уметности при Државниот универзитет во Тетово)
2. Величковска, Родна. 2002. *Жетварското пеење во Македонија*. Институт за фолклор „Марко Цепенков“, посебни изданија, кн. 45, Скопје
3. Величковска, Родна. 2008. *Музичките дијалекти во македонското традиционално народно пеење - обредно пеење* (Македонско народно творештво, народни песни). Институт за фолклор „Марко Цепенков“, кн. 17, Скопје
4. Георгиевски, Драган. 2012. *Традиционалната народна култура во Кратовскиот регион*. Општинска установа, Музеј на град Кратово. Кратово
5. Здравев, Горѓи. 1996. *Македонски народни носии, I*. Матица Македонска, Скопје
6. Иванова, Олга. 1982. *Месните имиња на областа по сливот на Брегалница*. Институт за македонски јазик „К. Мисирков“, посебни изданија, кн. 13, Скопје
7. Каранов, Ефрем. 2000. *Кратовски зборник* (редакција: д-р Блаже Петровски), Институт за фолклор „Марко Цепенков“ Скопје и НИПД „Патрија“ Скопје
8. Линин, Александар. 1986. *Народните музички инструменти во Македонија*. Македонска книга - Скопје
9. Малинов, Зоранчо. 2006. *Традицискиот народен календар на Шопско-брегалничката етнографска целина*. Институт за фолклор „Марко Цепенков“, посебни изданија, кн. 68, Скопје
10. Стојановиќ-Лафазановска, Лидија. 2000. *Рецепција на македонската народна балада*, во: *Фолклорот во Куманово и Кумановско* (редакција: д-р Боривоје Џимревски), Институт за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје и Центар за култура „Трајко Прокопиев“ - Куманово

11. Škaljić, Abdulah. 1973. *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku* (uređivački odbor: d-r Branko Milovanović, Husein Tahmišćić i Risto Trifković). “Svjetlost” izdavačko preduzeće, treće izdanje, Sarajevo
12. Wade-Matthews, Max. [2000], 2009. *The world Encyclopedia of Musical Instruments*. Hermes House, Anness Publishing Limited. London

Aleksandra Kuzman

ELICA ILIEVA - A GUARDIAN OF THE VOCAL - INSTRUMENTAL TRADITION OF THE VILLAGE OF KAVRAK, KRATOVO REGION

(Summary)

One may say that in Republic of Macedonia there are still some people who, by cherishing and transmitting of the Macedonian tradition to the younger generation, represents the pillars of the Macedonian traditional heritage. One example of this conclusion is the live of our informer, Elica Ilieva from the village of Kavrak, Kratovo region. Together with her brother, Pavle Angelov, they still practice the traditional singing, playing and dancing, they participate on the different festive events, holidays and celebrations and festivals and they still respect and practice all customs that are representative for the region of Kratovo. Through this dedicated and yet natural attitude toward the Macedonian tradition, this family give a huge contribution in preserving and transferring the Kratovo region traditional culture. The case of this study confirms that there is still an urge and a will for tracing, discovering and preserving the roots of the Macedonian cultural identity, still recognized in the Macedonian music and dance tradition.

Стојанче Костов*

ОРСКАТА ТРАДИЦИЈА ВО СЕЛО КУКЛИЦА

Апстракт: Овој труд ги обработува народните ора во село Куклица. Со овој труд е направен обид да се презентираат народните ора кои најмногу се играат во ова село, односно направен е обид методски да се анализираат најзастапените играорни образци. Освен деталната методска анализа, изнесени се и податоци за стилските карактеристики на ората, инструменталната придружба, како и приликите и местата за играње. Поголем дел од материјалите презентирани во трудот се врз основа на теренски истражувања.

Клучни зборови: народни ора, ороводни песни, играорен образец, стилски карактеристики, инструментална придружба

Народните ора, приликите и местата за играње во градот Кратово и во неговата околина, а особено во селото Куклица се многу малку истражувани, па оттаму се јави потребата за истражување на орската традиција во ова село. Според истражувањата на етнографските материјали за ова село и за околината на градот Кратово може да се потвдори дека етнокорееолошки податоци има многу малку. Авторите кои досега пишувале за Кратовско се задржувале повеќе на материјалната култура, дел од духовната култура, културните карактеристики на населението, но многу ретко се среќаваат податоци за орската традиција. Етнокорееологот Владимир Јаневски има истражувано во околината на градот Кратово, а

* Авторот е етнокорееолог и помлад асистент во Институтот за фолклор „Марко Цепенков“ во Скопје.

во неговиот труд *Етнокорееолошките карактеристики на македонските народни ора (по избрани примери)*, посветува еден дел на ората од овој предел. Исто така, етнокорееологот Михајло Димовски истражувал во селата околу Кратово, но неговите материјали не се издадени.

Според досегашните издадени научни трудови, може да се констатира дека пределот Кратовско припаѓа на Шопско-брегалничката етнографска целина. Пошироката област Шоплук, која опфаќа делови од Југоисточна Србија, Западна Бугарија и Североисточна Македонија, некогаш се развивала како единствена целост, со карактеристични белези во материјалната и духовната култура на нејзиното население (Крстева, 1998: 98). Во класификацијата на македонскиот етнички простор од страна на Паликрушева, во македонската шопска етничка група живеат македонските *Шопи*. Оваа група ги опфаќа следните пределски целини: Горноцумајско, Малешево, Пијанец, Осоговија, Кратовско, Средорек, Славиште, Дурачка Река и Радовишки Шоплук (Паликрушева, 1996: 12).

Еден од првите автори, кој во еден мал дел од неговиот труд има пишувано за Кратово и неговата околина е српскиот учен Јован Хаџивасиљевиќ. Тој во неговиот труд ја објаснува местоположбата на Кумановската област, а како граничен предел ја споменува Кратовската област. Додека пак, конкретно, за селото Куклица тој вели дека ова село во 1880 год., заедно со селата Страцин, Пендаќ, Коњух, Шопско Рударе, Татомир, Горно и Долно Ѓуѓанце и Орел, припаѓале на Кратовската Каза (Хаџивасиљевиќ, 1909: 89).

Српскиот етнолог Миленко Филиповиќ ја направил првата класификација на шопските краишта во Македонија, со следните етнографски предели: Средорек со неговиот дел Страцин, Славиште (по средниот тек на Крива Река), Кратовска Котлина, Осоговија, Кочанска Котлина, Пијанец и Малеш (Филиповиќ, 1937: 434-438).

Етнологот Анета Светиева во својот труд посветен на класификацијата на североисточниот дел на македонскиот етнографски простор, каде што живее шопско население,

овој етнографски регион го класифицира во една проширена етнографска целина, наречена Шопско-брегалничка, составена од македонско-шопски, шопско-брегалнички и брегалнички предели, во која спаѓаат: Пчиња, Козјачија/Поткозјачија, Средорек, Кривоаланечко, Дурачка Река, Кратовско, Злетовско, Пијанец, Горноџумајско, Малеш, Радовишки Шоплук, Виничко, Кочанско, Штипско, Лаковица и Овче Поле (Светиева, 2001: 68).

Етнологот Зоранчо Малинов во својот труд, *Традицискиот народен календар на Шопско-брегалничката етнографска целина*, пределот Кратовско го класифицира во спомената етнографска целина. Тој објаснува дека овој предел ги зафаќа западните падини на Осоговските Планини со средниот дел од Криворечието. Исто така, Малинов посочува дека за шопски предели во Шопско-брегалничката етнографска целина се сметаат: Пчиња, Козјачија, Средорек, Кривоаланечко, Кратовско, Осоговија, Пијанец, Малешево, Горноџумајско, Радовишки Шоплук, како и повисоките планински делови од Злетовско и Виничко (Малинов, 2006: 20-28).

Горѓи Петковски, пак, во својот труд *Кратовското Криворечје низ вековите*, конкретно селото Куклица го вбројува во селата кои припаѓаат на пределот Славиште, односно пишува дека според пописот направен во 1573 год., селото припаѓало на нахијата Славиште, која во тој период припаѓала на турски земјопоседници (Петковски, 2007: 62).

Вредно е да се спомене и податокот од Ефрем Каранов, кој селото Куклица го вбројува во средоречките села. Според него, селата кои административно се однесуваат кон Кумановската каза, а духовно кон Кратовската и се познати под името средноречки, бидејќи се наоѓаат меѓу реките Пчиња и Крива Река се: Карпино, Дренак, Осича, Дејловци, Желувино, Брешка, Халинци, Цвиланци, Бајловци, Драгоманци, Канарево, Доброча, Врачевци, Степанци, Жегњане, Цветишенци, Буковљане, Пузајка, Арбанашко, Враготурци, Пелинци, Макриш, Војник, Облавце, Стрезовци, Орах, Страцин, Пендак, Куклица, Бељановци, Рутинци (Каранов, 2000: 5).

Во околината на Кратово гравитираат 30 населени места, меѓу кои и селото Куклица. Селото се простира северозападно од Кратово на десната страна од Крива Река (Петковски, 2007: 61). Името на селото потекнува од терминот *cucullus*, што значи врв (Георгиевски, 2012: 34). Во ова село дервенциска служба¹ имало уште во XVI век (Петковски, 2007: 62). Најстариот податок за дервенциската служба го добиваме од пописот во 1519 год., кога имало 41 христијанско домаќинство, а селото тогаш влегувало во нахијата *Нагорич* (Петковски, 2007: 62). Денес, според податоците од локалните жители и од соговорниците на истражувањата, селото брои околу четириесеттина жители.

Според познатиот српски антропогеограф Јован Цвијќ, населението во Осоговијата, па според тоа и во околината на градот Кратово, припаѓа кон етничката група *Шопи*, а територијата што ја населуваат е позната како *Шопска област* или *Шоплук*. Од етничката историја на оваа етничка група е познато дека таа се развивала во релативно долг историски период во рамките на една административна целина, што секако имала влијание на зачувувањето на своите етнички карактеристики (Цвијќ, 1991: 199). Со поставувањето на новите балкански граници, оваа етничка група останала разделена на три дела (Георгиевски, 2012: 21). Денес повеќе може да се зборува за промените на оваа етничка група во целина, бидејќи постепено со текот на времето блеееле и се губеле нејзините карактеристики, како на пример посебностите на говорот и посебностите на традиционалната култура (Георгиевски, 2012: 21). Припадниците на шопската заедница имаат некои свои етнички етно-културни специфичности, според кои се разликуваат од соседните етнички заедници. Посебната шопска носија, во која преовладуваат дебели волнени

¹ Дервенци се полувојнички одред во Османлиската империја кој настанал поради вооружените отпори на окупираните народи против турските власти. Турците во XVI век за да ги обезбедат загрозените патишта и шумските превои, го употребувале локалното население, кое го нарекувале *дервенци*.

делови, некои специфики во говорот, раштрканите селски населби, сточарството и стопанисувањето во планински услови, се само дел од тие специфичности (Малинов, 2006: 27).

Покрај специфичностите со кои Шопите се разликуваат од останатото население во пониските полски села, дури и помеѓу шопската етничка заедница се чувствуваат извесни разлики во говорот, вариететот на шопската носија, збиен тип на селата во некои делови од Шоплукот, разлики во менталитетот и слично. Оттаму имаме и регионални називи за припадниците на шопската етничка заедница, како што се: Малешевци, Пијанчани, Осоговци, Кратовчани/Кратовци, Паланчани, Козјачани, Пчињани (Малинов, 2006: 28). Шопското население од Кратовско и Кумановските Пољци што се граничат со Овчеполците, како и шопските доселеници во Овче Поле и Штипско, за населението кое живее во етничкиот предел Овче Поле го користи називот Которци. Овој термин како егзоним што го употребуваат Шопите за староседелското население од Овчеполско се должи на фактот што слична таква носија има и населението од потпределот Которија што спаѓа во рамките на Скопската Котлина, на левата страна од Пчиња (Малинов, 2006: 30). Етнонимите Планинци и Пољци се етноними карактеристични за Кратовско, како и пошироко во Осоговијата, како класичен шопски етнографски простор (Светиева, 2001; 74). Авторот Фима Атанасовска пишува дека населението што се нарекува Шопје или Полско (се мисли на населението што живее во селата во околината на Кратово) ги опфаќа селата: Талашманце, Крилатица, Живалево, Трновац, Страцин, Кетеново, Тополовиќ, Вакав, Куклица, Пендаќ, Димонце и Шопско Рударе (Атанасовска, 1995: 112). Но, според податоците на терен населението во Куклица не се декларира како *Шопи*. Информаторот Владе Павловски вели: *Тука нема Шопје, Шопје горе у пла-*

нину. Они нас нè викав Шопови, али не смо ми Шопови, ми ги па њима викамо Шопови, горе у планину.²

Народните ора имаат своја историја и традиција која покажува дека периодот на најинтензивно создавање на народните игри се совпаѓа со времето на петвековното отоманско владеење. Тогаш народот наоѓал утеха во своите песни и ора, осознавајќи ја сè повеќе силата и значењето на ова богатство во постојаната борба за опстанок и слобода (Пајтонџиев, 1973: 49).

Податоци за орската традиција во селото Куклица или во Кратовско, воопшто, како што беше спомнато и претходно, ретко може да се сретнат. Етнографот Јован Хаџивасиљевиќ, во неговиот труд *Кумановска област*, во еден дел пишува и за народната игра, каде што *кумановското играње*, како тој што го нарекува, се простирало на исток до градот Кратово (Хаџивасиљевиќ, 1909: 392).

Еден од ретките автори кои истражувале во околината на градот Кратово и кои пишувале за народните ора е етнокореологот Владимир Јаневски. Според неговите истражувања, тој укажува на податокот дека на големите манастирски собори во околината на Кратово, се собирало населението од околината на Страцин, од селата Дренак, Б'с, Дурачка Река, како и населението од Овче Поле. На овие собори никогаш не се мешале ората, односно секој си изведувал свои ора во засебен простор и територија околу манастирскиот комплекс (Јаневски, 2013: 39). Ако се има предвид дека селата околу с. Страцин припаѓаат на етничките предели Средорек и Славиште, селата Дренак, Б'с и Дурачка Река припаѓаат на пределот Дурачка Река, а исто така и Овче Поле е засебна целина, може да се донесе заклучок, дека во минатото кога етничките групи и предели сè уште здраво опстојувале и не се мешале, традиционалната игра била препознатлив идентификационен белег за секој етнички предел (Јаневски, 2013: 39).

² Информатор Владе Павловски, роден 1943 год. во с. Куклица (лични теренски сознанија).

Авторот Драган Георгиевски, пак, во својот труд ги споменува обредните игри во околината на Кратово. Тој врши поделба на овие игри по пол - машки и женски (Георгиевски, 2007: 346). Машките игри, како што пишува тој, со својата драмска и кореографска содржина од една страна, и со своето магиско значење од друга страна, претставуваат мистична врска помеѓу човековиот живот и целокупната природа (Георгиевски, 2007: 346). За женските обредни игри, *лазарките* и *додолките*, објаснува дека во нив се воочуваат долги рефлексии што се зачувани и денес, мистични и поврзани со плодноста на природата со женските божества, познати во аграрните обичаи кај многу културно неразвиени човечки општества (Георгиевски, 2007: 346).

Според етнокорелошките карактеристики, ората од с. Куклица припаѓаат на Источното играорно подрачје. Михајло Димовски истакнува дека ората од ова играорно подрачје спаѓаат во шопскиот етнопоен и се одликуваат со брзи движења и тропливи чекори (Димовски, 1996: 281-286). Источното играорно подрачје зафаќа еден поголем дел од Македонија и во него влегуваат делови од Горновардарската етнографска целина, но и значителен дел од, Шопско-брегалничката етнографска целина. Кога станува збор за играорниот репертоар и за етнографските карактеристики, овие етнички предели имаат заеднички особини. Како обединувачки етноним во источното играорно подрачје се сретнува етнонимот *Шоп*, а најчесто во некои предели преминува во егзоним. Според репертоарската застапеност и играчката база, во источното играорно подрачје влегуваат пределите: Пијанец, Малешево, Источен дел на Славиште, Дурачка Река, Радовишки Шоплук, Радовишко Поле, Струмичко Поле, Лаковица, Азот, Овче Поле, Кочанско Поле, Кратово, Средорек, Жеглигово и Славиште (Јаневски, 2010: 58).

Ората кои се играле во селото Куклица се: *Тешкото*, *Рамното*, *Ситното*, *Чачак*, *У шес*, *Елено моме*, *Жикица* или *Жикино*, *Заврзана*. Сите овие ора се соборски и се играле на големите празници и на свадбите. Ората кои ги играат само

мажи се *Тешкото* и *Рамното*, каде што играорците се држат за рамо. Останатите ора: *Чачак*, *Ситното*, *Ушес*, *Жикица* и *Заврзана*, се мешани ора, односно ги играат и мажите и жените заедно. Држењето на овие ора е најчесто за раце, освен на *Ситното*, каде играорците се држат за колан односно за појас.

Кога станува збор за патријархалниот начин на изведување на ората, во постаро време ретко се случувало мажи и жени да се држат за рака. Ова го потврдува Стојан Јанковски, кој вели: *Тогај, стари обичаи, многу тешко да фатиш девојка за рака и да играш.*³ Но, во подоцнежниот период, патријархалниот начинот на изведба станал пофлексибилен, односно почнале да се мешаат мажи и жени во оро. Што се однесува, пак, до ороводецот, информаторите објаснуваат, дека, освен мажите кои во повеќето ора биле ороводци, неретко се случувало и жена да игра прва, односно да го води орот.⁴

Во селото Куклица порано се правеле собори на три места. Луѓето од селото на овие места се собирале на различни празници. На местото кое го викале *На крст*, правеле собор на празникот Свети Илија, кој воедно бил и слава на целото село. На Ѓурѓовден соборите ги правеле на местото викано *Спас*. Според соговорникот Стојан Јанковски, на ова место порано се собирале многу арамии и ги напаѓале селаните. Третото место на кое играле, се нарекува *Кај чешмата*, а најчесто овде се собирале на Велигден. Информаторот Стојан Јанковски кажува дека на сред село не се случувало да играат, туку дека овде се собирале само на седенки, каде што жените пееле, а мажите свиреле на гајда и на *гусла - кемане*.

На сите овие собори формата на ората била во отворен круг, но во текот на орот се случувало ороводецот и последниот да го затворат полукругот во форма на полжав, така што

³ Информатор: Стојан Јанковски, роден 1933 год. во с. Куклица, (сопствени теренски истражувања).

⁴ Информатори: Стојан Јанковски, роден во 1933 г. и Владе Павловски, роден 1943 г., и двајцата родени во с. Куклица (сопствени теренски истражувања).

во даден момент ороводецот, најчесто кога се забрзува оро то го затвара оро то и влегува на средина, а потоа повторно го отвара оро то и продолжува да се движи во отворен круг. Интересна изјава за ова дава Стојан Јанковски, кој вели: *Играв, играв, улезев унатре, па искочив позади.*

Инструменталната придружба на ората, според кажувањата на Владе Павловски и на Стојан Јанковски била со *гусла*, локален назив за кемење, а многу поретко се сретнувало да свират и со гајди. Јанковски наведува: *Тогај немаше многу инструменти, имаше гусла, гусла ја викаа. Па, имаше гајди, заедно свиреа. Ако немаше некој инструмент, ондак свиреа на по еден.*⁵ Исто така, соговорникот Павловски споменува дека имало и тапани, кои свиреле заедно со гајдите на соборите. Најчесто на соборите свиреле една *гусла* - кемење, една гајда во придружба на тапан, а додека за свадбите се викале Роми свирачи од селото Димонце, кои свиреле на зурли и на тапани.⁶

Ороводните песни во ова село се исто така застапени, а најдобар показател за тоа е исказот на Владе Павловски. Тој вели дека на големите собори се пееле песни кои биле придружувани со оро. Најзастапени ороводни песни се: *Алтано Кадано, Ајде ред се редат мале, Заврзлама*. Играорниот образец на овие песни е од типот на оро то *Лесното*, чија што форма е три чекорења во десно и едно чекорење во лево. Метроритмичката структура на песните *Алтано кадано* и *Ајде ред се редат мале*, е 7/8 (3,2,2), додека метроритмичката структура на ороводната песна *Заврзлама* е 4/4 (2+2).

Обредните игри исто така опстојувале во ова село, а за нив добиваме информации од Чедо Павловски, син на Владе Павловски, кој бил диреткен учесник во обредните маскирни поворки *сировари*. Според неговите кажувања, сироварите се маскирале за празникот Василица, односно ноќта на 13-ти спрема 14-ти јануари: *Вечерта кад се смрачи ќе се соберемо*

⁵ Информатор: Стојан Јанковски, роден 1933 г. во с. Куклица.

⁶ Информатор: Владе Павловски, роден 1943 г. во с. Куклица.

*пет-шес души, маскирамо се со тропатала, капе стаимо, кожив... и од куќу на куќу идемо. Сирово, сирово, викамо.*⁷ Интересен податок кој го посочува истиот информатор е дека пред да влезат во куќата на домаќините и пред да почнат да пеат, прво играат на гусла и на дудуче, а во поново време се сретнувала и тарабуката: *Прво играмо с'с гусле, после човеко отвори ни. Па и тарабука имаше, гајди не смо имале т'к, гусла имаше, и тарабука имамо, и дудуче.*

Во овој случај се играат соборски ора кои ги играат мажи, од типот на *Рамното* и *Тешкото*, кои во оваа прилика добиваат обредна функција. Сироварите во ова село се изведувале од многу одамна, а тоа го потврдува Чедо Павловски, кој вели дека уште дедо му кога бил жив сироварите оделе низ селото. Маскираните поворки се одржуваат и денес, но во посовремена форма.

Ората од селото Куклица, според истражувањата и методските анализи може да се поделат на ора со едноставна форма и ора со сложена форма на играорниот образец. Едноставни форма имаат ората *Рамното* и *Тешкото*, додека ора со посложена форма се *Ситното*, *Елено моме*, *Жижица* или *Жижино*, *У шес*, *Чачак*, *Заврзана*. За детален методски приказ на едно оро од ова село потребно е да споменеме неколку методски елементи: *цело стапало*, *полу стапало*, *преплети*, *преден преплет заден преплет*, *тричекор*, *горен потскок*, *долен потскок*. Според овие методски елементи во продолжение се анализирани две соборски ора *Ситното* и *Елено моме*, каде е направена детална методска анализа на играорните образци. Ората се презентирани од информаторот Владе Павловски, роден во 1943 год. во Куклица.

Во прилог следуваат кинеторафските записи на ората како и детална методска анализа.

⁷ Информатор: Чедо Павловски, роден 1964 г. во с. Куклица.

1. Назив на орото: Ситното

Играорно подрачје: Источно

Етнички предел: Кратовско

Извори: Пајтонциев, Ганчо (1973) *Македонски народни ора*, Институт за фолклор, Скопје; Чичаковски, Тимко (2011) *Македонски традиционални музички инструменти*, Институт за фолклор, Скопје.

Опис на орото: се игра на полустапало, изобилува со потскоци и тричекори.

Играчи: мажи и жени

Облик и форма: отворен круг

Држење на играчите: за појас

Карактер: соборско

Потекло: според истражувањата и стручната литература која ни е достапна, ова оро е автентично за овој предел, но ора со ист назив се сретнуваат и во етничките предели Источен дел на Славиште (Кривопаланечко) и Пијанец.

Инструментална придружба: орото најчесто се играло со придружба на кемане.

Метроритмичка структура: 4/4 (2+2)

Мелографски запис:

Кинетографски запис: прикажана е основната варијанта

Методски приказ на играорниот образец: Играорците се свртени кон полу десно. Тежината е на левата нога, а десната е подготвена за движење. Следува тричекор, кој почнува со десната нога, па лева и на крај повторно десна. Потоа следува потскок на десната нога, па префрлување на тежината на лева, па потоа на десна нога. Понатаму следи свртување на телото кон центарот на кругот и тричекор во место со редослед лева, десна, лева. На крај следат уште два тричекори - десна, лева, десна - лева, десна, лева.

2. Назив на орото: Елено моме

Играорно подрачје: Источно

Етнички предел: Кратовско

Извори: Чичаковски, Тимко (2011) *Македонски традиционални музички инструменти*, Институт за фолклор, Скопје.

Опис на орото орото: се игра на полустапало, изобилува со потскоци и доскоци, прифатливо е за целата популација.

Играчи: мажи и жени

Облик и форма: отворен круг

Држење на играчите: за раце

Карактер: соборско

Потекло: според истражувањата и стручната литература која ни е достапна, ороото се игра во ова село како и во околината на градот Кратово. Но, исто така, се игра и во повеќе етнички предели во Македонија. Називот на ороото е речиси секаде идентичен, а различна е инструменталната придружба, во зависност од тоа за кој етнички предел се работи.

Инструментална придружба: ороото најчесто се играло со придружба на кѐмане, но некогаш се сретнувало кѐмане и гајда да свират заедно.

Метроритмичка структура: 7/8 (2,2,3)

Мелографски запис:

Кинетографски запис: прикажана е основната варијанта

Методски приказ на играорниот образец: Играорците се свртени полудесно. Тежината е на левата нога, додека десната е подготвена за движење. Еден основен потскок, почнувајќи со десната нога. Потоа следува најизменично префрлување на тежината од десната, па на левата нога. Потоа телото се врти кон центарот на кругот, па следува двоен потскок на десната нога, додека левата е подигната и свиткана во колелото. Повторно префрлување на тежината од левата на десната нога. Понатаму следува двоен потскок на левата нога и на крајот повторно префрлување на тежината од десна на лева нога.

Од досега изнесените податоци можеме да заклучиме дека ората во селото Куклица се интересни за истражување поради фактот што ова село се наоѓа во една лимитрофна зона каде се преплетуваат различни влијанија од шопските етнички предели и од пределите кои припаѓаат на Горновардарската етнографска целина. Дел од ората кои се сретнуваат во ова село имаат едноставна форма, но поголемиот дел од ората има сложена форма на играорниот образец. Кога станува збор за патријархалниот начин на изведување на ората, според теренските истражувања и според литературните податоци, може да се заклучи дека во ова село во почетокот на XX век сè уште се практикувал, но подоцна, кон средината на минатиот век, овој начин на изведување на ората станал пофлексибилен. Во селото ретко се среќаваат играорци кои можат да ги изиграат ората кои им ги пренесувале нивните претходници. Ова се должи на фактот што многу луѓе што живееле во ова село се преселуваат во места каде што има подобри услови за живеење, најчесто во најблискиот градски центар Кратово. Заради тоа орската традиција во селото Куклица, па и воопшто во останатите села во околината на градот Кратово треба да биде предмет на подетално истражување.

Користена литература

Анастасовска Фима, *Народните ткаеници во Кратовско*, Етнолог бр. 6, Скопје, 1995
Георгиевски Драган, *Традиционалната народна култура во Кратовскиот регион*, Музеј на град Кратово, Кратово, 2012
Димоски Михаило, *Народните ора и орската традиција*, во: *Етнологија на Македонците*, МАНУ, Скопје, 1996
Јаневски Владимир, *Главни карактеристики на играорните подрачја*, Зборник на трудови II, Семинар за традиционална музика и игра, Илинденски денови, Битола, 2010

- Јаневски Владимир, *Етнокоролошки карактеристики на македонските народни ора (по избрани примери)*, Институт за фолклор, Скопје, 2013
- Каранов Ефрем, *Кратовски Зборник*, редакција: Б. Петровски, Институт за фолклор, Скопје, 2000
- Малинов Зоранчо, *Традицискиот народен календар на Шопско-брегалничката етнографска целина*, Институт за фолклор, Скопје, 2006
- Пајтонџиев Ганчо, *Македонски народни ора*, Институт за фолклор, Скопје, 1973
- Паликрушева, Галаба, *Етносите и етничките групи во Македонија*, во: *Етнологија на Македонците*, Скопје, 1996
- Петковски, Ѓорѓи, *Кратовското Криворечје низ вековите*, НУБ Св. Климент Охридски, Скопје, 2007
- Светиева Анета, *Шопско-брегалничката етнографска целина (Прилог кон класификацијата на македонскиот етнички простор)*, *Balkanoslavica* 28-29, Прилеп, 2001
- Филиповиќ С. Миленко, *Етничке прилике у Јужној Србији*, Споменаца двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937, Скопје, 1937
- Хађивасиљевиќ Јован, *Кумановска област*, Јужна Стара Србија, књ I, Београд, 1909
- Цвијиќ Јован, *Балканско Полуострво*, Сабрана дела, књ.2, Београд, 1991
- Чичаковски, Тимко, *Македонски традиционални музички инструменти*, Институт за фолклор, Скопје, 2011

Информатори

- Јанковски Стојан, роден во 1933 година во село Куклица
- Павловски Владе, роден во 1943 година во село Куклица
- Павловски Чедо, роден во 1964 година во село Куклица
- Павловска Савка, родена во 1933 година во село Трновац

Stojanche Kostov

**THE DANCING TRADITION
OF THE VILLAGE KUKLICA, KRATOVO REGION**
(Summary)

The folk dances in the village Kuklica are subject of this research paper. According to the gathered information we can draw the conclusion that the folk dancing tradition in this village is quite interesting to research due to the fact that the village is situated on a borderland, where various cultural influences from the neighboring regions with a population of Shopi and from the regions that belong to the Upper-Vardar region weave together. This village is situated near the town of Kratovo, or more precisely approximately 19 kilometers west of Kratovo. The authors, Jovan Hadzivasiljevic, Aneta Svetieva, Angelina Krsteva, Zorancho Malinov, Dragan Georgievski, who wrote about the Kratovo region, placed the village of Kuklica into the Shopi-Bregalnica ethnographic region and described the village's population as Shopi, although the people of the village do not declare themselves as Shops.

According to the field research and the information from the specialized literature, the patriarchal character of the folk dancing was still practiced at the beginning of the 20th century, whereas towards the end of the previous century it became more flexible. The only folk dances in the village of Kuklica danced by men are *Ramnoto* and *Teshkoto*. These two folk dances consist of simple movements and the form of the folk dance pattern is simple as well. The remaining folk dances, i.e. *Sitnoto*, *Eleno Mome*, *U Shes*, *Zhikica* and *Chachak* are folk dances which are danced by both men and women together and they all have more complex movements and a more complex form of the folk dance pattern. The men mostly hold one another by the arms during the men folk dances, whereas while dancing the folk dances danced by both women and men together, the participants hold one another by the hand or the belt. As for the instrumental support

of the folk dances, one can draw the conclusion that they were accompanied by a Gusla (a local term for Kjemane) and Gajda, as well as by a Shupelka.

In addition to the folk dances, the songs accompanied by a folk dance were a common occurrence in the village of Kuklica as well. According to research, the most common folk dancing songs in this village were *Altano Kadano*, *Ajde red se redat*, *Zavrzlam*, which are accompanied by a folk dancing pattern similar to the folk dance Lesnoto. One can barely meet folk dancers who can dance the folk dances in the manner their ancestors used to dance them. This is due to the fact that a great portion of the population that used to live there moved to places with better living conditions, most often the nearest town centre Kratovo. It is due to this situation that the folk dancing tradition in the village of Kuklica, as well as in the remaining villages around Kratovo should become subject to research in order to discover more segments of the traditional dance.

Славица Крстик*

ЦРКВАТА СВ. ЃОРЃИ КРАТОВСКИ ВО КРАТОВО

Апстракт: Црквата Св. Ѓорѓи Кратовски е изградена во 1925 год. во периодот меѓу двете светски војни и се вбројува во редот на цркви од т.н. Преоден период. Таа е еднокорабна градба со правоаголна основа и полукружна апсида на исток. Во 1976/78 год. е дограден нартекс од западната страна со камбанарија над истурената влезна партија. Сè до денес, ентериерот на црквата го красел само високиот дрвен иконостас, чии икони ги изработиле последните македонски зографи од велешкото село Папрадиште, Димитар Андонов и Ѓорѓи Зографски во 1925 год. Новите фрески во наосот се од почетокот на 2014 год.

Клучни зборови: црква, св. Ѓорѓи Кратовски, патрон, фасада, монофора, пиластри, контрафори, иконостас, олтар, фреска, наос, нартекс, камбанарија, апсида, лунета, транзена, тамбур, царски двери, Димитар Андонов, Ѓорѓи Зографски, мафорион, омофор, митра, сакос, химатион, хитон, тамашни.

За разлика од претходните периоди, особено за време на Османлискиот период, кога не смееле да се градат монументални цркви со пошироки размери, туку напротив, мали, на лик на обични христијански куќи, со сосема тесни отвори (засеци) или без нив, речиси, целосно вкопани в земја, во периодот на Преродбата (19 век) и Меѓу двете светски војни (1919-41), започнале да се градат цркви со поголеми размери и пошироки отвори, за поголема осветленост во ентериерот.

* Авторката е историчар на уметноста и кустос-совететник во Н. У. Музеј - Куманово.

По завршувањето на Првата светска војна, во новонастанатите услови во Македонија се чувствува огромна разлика и деградација на архитектурата и градежништвото и нагло опаѓање на квалитетот на изградените објекти. За разлика од 19 век, кога интензивно се гради, во 20 век, кога Македонија е во границите на Кралството СХС (1918-29), се создаваат сосема поинакви услови произлезени од новонастанатата состојба. Тоа се традиционално организирани еснафи, во времето кога во Солун постоела трговска комора уредена со европски модели, со широки права. Овие општествени промени директно влијаат на архитектонската струка и се одразуваат врз целокупната архитектонска состојба во овој период. Еден од позначајните општествени фактори кој влијаел на таквата ситуација, особено по 1918 год., е недостатокот од стручни кадри за градежна дејност, недостатокот од подмладок, градежните материјали и отежнатите контакти со западните земји. Првите градежни кадри од Македонија, се школувале во Белград, во Заводот за унапредување на занаетчиството, а најпосетено било Сидарско-каменоделското училиште во Струга, кое започнало да работи од 1 декември 1922 год.¹

Токму во овој временски период, помеѓу двете светски војни, во 1925 год., е изградена црквата посветена на македонскиот новомаченик св. Ѓорѓи Кратовски, во Кратово, чиј култ бил многу почитуван од 16 век наваму, сè до ден-денес, речиси на целиот Балкан - во Грција (Света Гора), Бугарија, Србија, Косово, Македонија и Црна Гора, како и во Русија. Во иконографијата, овој култ се сретнува под разни имиња, како Георгиј Нови, Георгие Нови Софијски, Георгиј Софијскиј, Георгиј Сердацкиј (Софиски), Георгиј Новиј Кратовскиј, Ѓорѓе Кратовац и Ѓорѓи Кратовски. Кратовчаните после толку години, решиле да изградат црква и да ја посветат на нивниот сограѓанин Ѓорѓи (Богдановиќ), кој се родил 1497 год. во Кратово, во некогашното маало Балакалак или Аргулица, и живеел тука сè до неговата 12-годишна возраст, кога по смрт-

¹ Грчев К., 1998, 61.

та на татко му Димитар, заминал заедно со мајка му Сара, да живее во Софија (Средец).² Таму, бил прогонуван од Турците да ја прими исламската вера, но младиот кратовчанец давал отпор, бранејќи ја својата христијанска вера. Заради тоа завршил кобно, и по наредба на тоганиот султан Селим, за време на митрополитот Панкратиј, бил запален жив на плоштадот во Софија, кога имал само 18 години. Бил погребан во дворот на црквата Св. Марина, на 11 февруари 1515 год.³

Првите сочувани фрески со ликот на Ѓорѓи Кратовски, надвор од Македонија, се сретнуват во 1541 год. во Кареја (црква Успение на Богородица) во Хилендарската Моливо-кисија (оловна ќелија), во 1564/65 год. во манастир Савина (Мала црква Успение на Богородица) во Херцег Нови, Црна Гора, во 1565 год. во Пекската патријаршија, во 1568 год. во манастир Студеница (Богородичина црква), во 1570 год. во Св. Димитрија во Палатиција кај Верија (Грција), во 1572 год. во Смедерево (Успение Богородичино), во 1576 год. во Св. Ѓорѓи во Пирот, во 1577 год. во Св. Никола во Бобошевци кај Призрен, во 1588 год. во Св. Петка (Петковица) на Фрушка Гора (Војводина), во 1597 год. на минијатурните руски икони - таблети, најчесто насликан во цел раст, помеѓу светиот апостол Карпо и св. Мелхиседек итн. Кај нас во Македонија, прв пат го сретнуваме во трите демирхисарски цркви: во Топличкиот манастир Св. Никола во Жван, во 1536 г., во низата со медалјони во наосот на јужниот ѕид на манастирот Журче (Св. Атанасиј) во 1616 год., во Св. Димитрија во Жван во 1624 г. и во Св. Никола во Ижиште, Кичевско, во 1624 год.⁴

Архитектура: Иницијативата за изградба на црква во Кратово посветена на св. Ѓорѓи Кратовски, потекнала од тогашниот свештеник, прота Никола Јовичевиќ, за што биле собирани парични средства од граѓаните од страна на кратовчаните Васил Бидиков и неговиот сват Богдан. Местопо-

² Николовски Б., 2011, 23, 35.

³ Николовски Б., 2011, 29.

⁴ Ibid, 63-78.

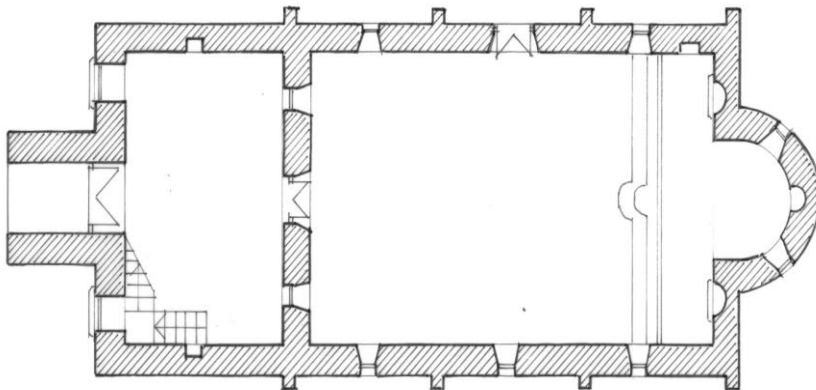
ложбата на црквата била избрана до “турските“ гробишта, веднаш до мостот на Кратовска Река, кој води кон патот за Пробиштип. Бидејќи кратовчаните немале црква блиску до гробиштата и умрените ги опејувале во другите кратовски цркви (Св. Јован, Св. Никола), решиле токму тука, на тоа место, на влезот во гробиштата, да изградат црква. Така, со помош на свештените лица и локалното население, црквата започнала да се гради на 10-ти август 1921 год., од камен и песок донесени од долината на Кратовска Река, а ќерамидите биле донесени од Куманово. Главните мајстори - сидари биле од околните кривоपालанечки села. Конечно била изградена и осветена на 28 август 1925 год., на денот на големиот христијански празник *Голема Богородица*.⁵

Црквата Св. Ѓорѓи Кратовски е еднокорабна градба со правоаголна основа (11,5 x 7,5 м.) и полукружна апсида на исток. Градена е од фуѓирани камења, подоцна малтерисана. Покриена е со двосливен покрив од ќерамиди, однатре засведена со благо извиен полукружен свод. Главниот влез се наоѓа на западната, а споредниот, на северната фасада. Невообичаено за западната фасада е што на дното се наоѓаат две пошироки монофори, по една од двете страни на влезот. Во горните зони, фасадата е разбиена со три слепи лунети, насликани со фрески. Јужниот сид е разбиен со три полукружни отвори (монофори), а северниот со два отвори, по еден, од двете страни на влезот. На источната фасада, полукружната апсида е покриена со четворосливен покрив од нови ќерамиди, која на дното има два полукружни отвори симетрично распоредени, по еден на двата краја, а над неа, под забатот, се наоѓа транзена со четири мали кружни отвори, една од главните одлики за црквите од Преродбата. Однатре, апсидата е разиграна со слепа полукружна ниша на дното, помеѓу двата отвори. Слични такви ниши, симетрично поставени, една наспроти друга, се наоѓаат на јужниот и северниот сид, во олтарскиот простор. Дебелината на сидовите изнесува

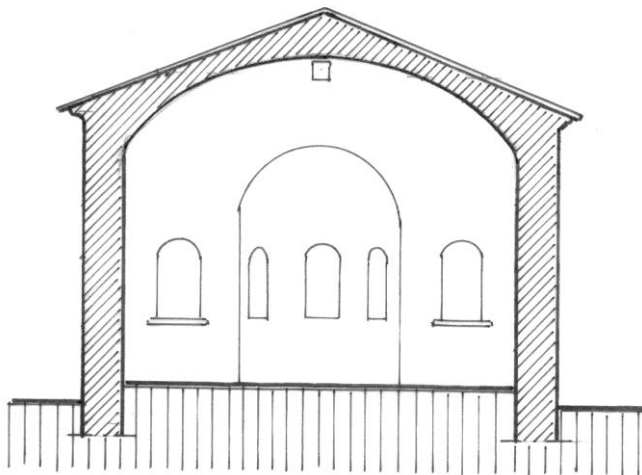
⁵ Ibid, 47 - 51.

Славица Крстиќ

65 см. Подот на црквата е покриен со правоаголни и квадратни камени плочи со средна големина.

Основа

Попречен пресек кон исток

Цртал: Славица Цветановска, д.и.а. во Н.У. Музеј - Куманово

ЦРКВАТА СВ. ЃОРЃИ КРАТОВСКИ ВО КРАТОВО

Југозападна фасада

Североисточна фасада

Св. Ѓорѓи Кратовски,
мозаик, камбанарија

Од западната страна, над забатот се наоѓал вертикално изсидан ѕид со камбанарија, кој денес не постои. Имено, во текот на Втората светска војна, од експлозија, била оштетена покривната конструкција со камбанаријата и патот за

Пробиштип, покрај црквата. Повеќе години, црквата била препуштена на забот на времето, а граѓаните покривајќи ги иконите од иконостасот, успеале да ги сочуваат. Единствено, фреската во централната лунета над западниот влез не била сочувана, била уништена, каде бил насликан патронот на црквата, св. Ѓорѓи Кратовски, најверојатно во цел раст. Во 2006 год., во лунетата е изработена нова икона на патронот, во темпера техника на медијанпан (90 x 205 см.), од Илија Николовски, ликовен уметник од Скопје, со кратовско потекло (копија од подвижната празнична икона од истата црква, која се наоѓа на северниот влез, каде св. Ѓорѓи Кратовец е облечен во кратовска народона носија, изработена 1924 год. од велешкиот зограф Ѓорѓи Зографски). Појавата на вградени камбанарии, над забатот од западната страна, е типично за црквите градени во Преродбата, и од т.н. Преоден период, какви што се кумановските цркви: Св. Петка во Бедиње (1925 год.) и Св. Троица во Четирице (1936 год.).

Во 1976/78 г., црквата била обновена, кога бил изграден новиот мост на реката, до неа, од западната страна бил дограден нартекс, со истурена влезна партија покриена со двосливен трем од ќерамиди, над кој се издига камбанарија.⁶ Нартексот е со правоаголна основа (4,5 x 7,5 м.), покриен со двосливен покрив од ќерамиди, однатре се гледа конструкцијата од греди, а подот е поплочен, исто како и во наосот, со правоаголни и квадратни камени плочи. Од западната страна на нартексот се наоѓа главниот влез во црквата. На северниот и јужниот ѕид се наоѓа по една висока и длабока полукружна ниша, на иста висина со отворите на западната фасада од првобитната црква (денес, источен ѕид на нартексот). Во југозападниот агол има дрвени скали кои водат до камбанаријата. Камбанаријата е изсидана со жолти камени блокови, донесени од месноста Лискавица од с. Железница.⁷

⁶ Анастасовски О., 1995, 47.

⁷ Информатор: Димко Пицанов, црковен одборник во црквите Св. Јован и Св. Ѓорѓи Кратовски во Кратово.

Првобитната западна фасада, источен сид, нартекс

Врз октогоналниот тамбур на камбанаријата, високо горе, лежат осум ниски дрвени столбчиња наредени во аркаден систем, покриен одозгора со осмостран лимен покрив, под кој се наоѓа камбаната. Камбаната била донесена од Велес, од Стеван Симиќ од Кратово. На челната страна од камбанаријата, во мозаична техника, во 2007 год., е изработено допојасието на патронот на црквата (копија од иконата на Димитар Андонов - Папрадишки од 1936 год. од кратовската црква Св. Јован) од Зоран Николовски, синот на Илија Николовски од Скопје.⁸ Денес, целата црква, заедно со додадениот нартекс е со димензии: 16 x 7,5 м., малтерисана со бела боја, а на северната и јужната фасада се изградени по четири истурени пиластри, во улогписа на контрафори за зајакнување на сидовите, помеѓу кои се наоѓаат отворите.

Живопис: За разлика од градежните мајстори, кои работеле во тајфи, главната работа на зографите повеќе се сведувала на иконостасите, отколку на фреско-живописот.

⁸ Николовски Б., 2011, 51.

Една од главните причини за тоа било осиромашеното население, кое немало доволно средства да ги исплати скапите, сликарски ангажмани. Така, и овде во црквата Св. Ѓорѓи Кратовски во Кратово, главниот декоративен објект во ентериерот, бил иконостасот, а сè до денес (2014 год.), единствените фрески во црквата се наоѓале во лунетите на западната фасада, под забатот, и тоа доподпојасијата на двајцата пустоножители: св. Јоаким Осоговски, лево, и св. Гаврил Лесновски, десно од влезот, а во средината, сега веќе уништената фреска, најверојатно, патронот на црквата, младиот новомаченик, св. Ѓорѓи Кратовски. Иконите за иконостасот и фреските се изработени во 1925 год., од двајцата последни македонски велешки зографи, кои твореле и во периодот на Преродбата, Димитар Андонов - Папрадишки (1859-1954) и Ѓорѓи Зографски (1871-1945).⁹ Двете фрески со ликот на св. Јоаким Осогов-

⁹ Василиев А., 1965, 152, 206; Николовски А, 1984, 39, 167-168; Крстиќ С, 2012, 145-146.

Димитар Андонов е роден во с. Папрадиште, Велешко, 1859 год., а умрел во Скопје, 1954 год. Потекнува од зографска фамилија која се населила од с. Тресонче (Дебарско), кон крај на 17 век. Иконописот, најпрвин го учел кај татко му Андон Китанов, а потоа се надградува во Москва, Киев и Дрезден (1898 год.), што е пресудно за неговото сликарство. Внесува нови традиционални елементи во црковното сликарство, што значи дека покрај сакралното, се занимавал и со профаното сликарство. Тој е последниот македонски зограф од Преродбата и Преодниот период, и првиот основоположник на македонското современо сликарство.

Ѓорѓи Зографски е роден 1871 год. во с. Папрадиште, Велешко, од татко Јаков Дамјанов, мајстор-градител, резбар и живописец, од Рензовскиот род на Дамјанови, кои се доселиле во Велес во 1884 год., внук на Ѓорѓи Дамјанов, еден од четворицата браќа мајстори-градители, резбари и живописци. Повремено престојувал и живеел во Македонија, Србија, Русија и Бугарија. Ја создал генеалогичјата на папрадишко-зографскиот род. Творел во Србија, по нарачка на српските црковни власти и едно време живеел во Ниш (1907-1912). Се вратил во Велес и таму живеел до крајот на својот живот. Втората фаза на творештвото (1912-1929) му е нај-

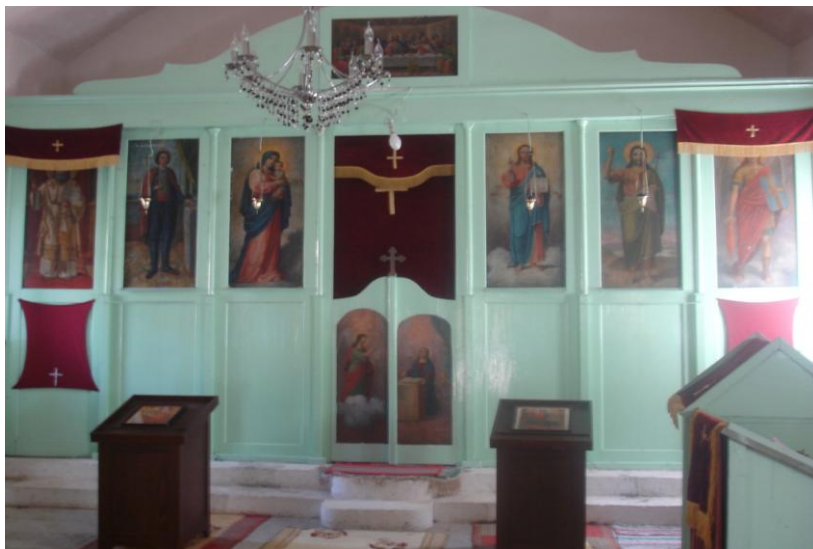
Иконопис: Во ентериерот на црквата, паѓа в очи високиот дрвен иконостас, кој го дели наосот од олтарот. Сè до 2014 год., сидовите во наосот биле без сликана декорација, односно без фреско-живопис, а до ден-денес, олтарската апсида сè уште не е живописана. Иконостасот во црквата е висок до сводот (4,70 м.), кој е подигнат на платформа од две хоризонтални камени скали, 30 см. над нивото на земјата, широки колку самата црква (6 м.), кои на средината, пред царските двери, завршуваат полукружно. Иако е едноставен, обоен со пастелна зеленкаста боја, одозгора лакиран, иконостасот плени со убавината на фигурите од престолните икони, во првата зона, кои се насликани во натприродна големина (172 x 88 см.), врз еднобојни табли во подножјето. На средината од иконостасот, на дното, се наоѓаат царските двери, а над нив, во втората зона се наоѓа единствената празнична икона со *Тајна вечера* (31,5 x 92 см.) и дрвен крст на врвот. Крстот (70x50 см.) е насликан со *Распятие Христово*, во чии тролистни краци се насликани четирите евангелисти со нивните атрибути (Јован со орел, Марко со лав, Лука со теле и Матеј со ангел). Во подножјето, крстот се потпира на сфера окружена со змија, симбол на гревот и смртта. Во првата зона, од север кон југ, се насликани: св. Сава, на проскомидијалната врата, св. Ѓорѓи Кратовски, патрон на црквата, Богородица со Христос, потоа, следат царските двери насликани со *Благовести*, Исус Христос Вседржител, св. Јован Претеча и св. архангел Михаил, на ѓакониконската врата, до јужниот сид. Сите икони се насликани во темпера техника, гипсен грунд врз даска.¹¹

На Димитар Андонов му припаѓаат иконите: св. Богородица со Христос, Јован Претеча и св. архангел Михаил, крстот со *Распятие* и дверите со *Благовести* (сигнирани со Д. А.), а на Ѓорѓи Зографски: св. Сава, св. Ѓорѓи Кратовски, Исус Христос Вседржител и *Тајна вечера* (сигнирани со Ѓ. Зографски). Овие зографи, веќе пред две децении, работеле

¹¹ *Евидентирани икони...*, 1987, 161-162.

ЦРКВАТА СВ. ЃОРЃИ КРАТОВСКИ ВО КРАТОВО

заедно во српските цркви: Св. Троица во Куршумлија (1902) и Св. Никола во Горња Драгуша (1903), а малку подоцна и за велешката црква Вознесение Христово во Рлевци (1927). Андонов ги изработил иконите, а Зографски, живописот.¹²

Иконостас, 1925 година

Ликот на српскиот архиепископ и просветител св. Сава е насликан во цел раст со неговите одличја: набедреникот, крстот и панагијата. Облечен во архиепископска облека и митра (круна од затворен тип со крст на врвот), богато украсена со скапоцени камења и медалјони со бисти на светители, ликот доминира на светлосивата позадина, малку исенчана. Раскошната облека со светла окер и бела боја, поточно сакосот, е богато декориран на долниот крај, со фриз од флорална орнаментика во златна боја. Од неговата десна страна, до колковите, виси набедреник со ромбовидна форма, дијагонално поставен, порабен со златни траки, и три снопчиња од

¹² Николовски А, 1984, 378; Крстиќ С., 2012, 203-204.

кратки свилени реси со окер боја на аглите, кои висат надолу, а внатре, во набедреникот е насликан светител седнат на трон, најверојатно, великиот жупан Стефан Немања, подоцна замонашен како Симеон (?), родоначалникот на Немањичката лоза, таткото на св. Сава (Растко Немања).¹³ Врз сакосот носи богато орнаментиран омофор (долга платнена лента околу вратот), украсен со крстови, а на дното е испишано неговото име и скратено презиме од Немања “САВА НЕМА.“, со бели букви во правоаголно поле со црвена основа, врамено со палметна окер рамка. Долниот раб на омофорот е порабен со кратки свилени реси во жолта боја. Св. Сава, во десната рака, малку крената нагоре држи кус дрвен крст, а во левата, врз малку набраниот омофор држи отворено евангелие, испишан со текст од црни букви, на српски јазик: “**ЗНАЊЕ ЈЕ СВЕТЛОСТ, ЗНАЊЕ ЈЕ МОЋ**“ (“Знаењето е светлост, знаењето е моќ“).

Инаку, во други цркви, св. Сава се слика со лорос (жезло) во едната, и крст во другата рака, што овде не е случај, и со панагија (ланец со мала икона во медалјон со Христос или Богородица, што архиерејот ја носи на градите). Овде, лоросот е заменет со отвореното евангелие, кое ја покрива панагијата, од која се гледа само детал од ланецот околу вратот и дел од медалјонот во вид на крст. Се чувствува една нехармоничност помеѓу тврдо насликаната митра и дрвениот крст, што значи дека зографот го менува начинот на користење на ликовните средства и фактурата. Оваа икона е идентична со фреската, насликана од истиот зограф во црквата Вознесение Христово во Рлевци, Велешко (1927), при што е очигледно, дека во создавањето на одликите на св. Сава, се служел од литографијата на Анастас Јовановиќ, еден од најпознатите литографи во Србија, од истата композиција, и од Стематографијата на Христифор Жефаровиќ. Зографски, по нарачки од тогашната српска власт, многу често го слика

¹³ Благојевиќ М., Петковиќ С, 1989, 55-59.

ЦРКВАТА СВ. ЃОРЃИ КРАТОВСКИ ВО КРАТОВО

ликот на св. Сава, како што се иконите во црквите: Св. Теодор Тирон во Азбресница, во околината на Ниш (1904), во Св. Пантелејмон во Сурдулица (1925), во Св. Никола во Штип (1932), Св. Петка во Орљане, Нишко, Србија (1936/37) и др.¹⁴

Св. Сава (лево) и св. Ѓорѓи Кратовски (десно),
престолни икони, иконостас

Во иконата на св. Ѓорѓи Кратовски, има некои иновации, кои порано не се сртнувале во творештвото на Зографски. Се чувствува едно збогатување, кое нема многу допирни точки со чисто иконографските содржини. Не пренебрегнувајќи ги цртачките пропусти, св. Ѓорѓи Кратовец е претставен во натприродна големина, облечен во кратовска народна носија карактеристична за тоа време и заедно со аранжманот и

¹⁴ Николовски А., 1984, 179-182; Тимотијевиќ М., Макуљевиќ Н., 2005, 34-35.

дополнителните, маргинални елементи, ги содржи особеностите на мотив со профана содржина. Насликан е со разубавено лице, со “модерно“ уредена кадрава коса на патец, со ореол околу главата. Над ореолот, во левиот агол е сигнирано неговото име со црковнословенски букви: Св. В. М8ч. Гергій Кратовскій. Св. Ѓорѓи, со десната рака крената нагоре, држи дрвен крст, а со левата, спуштена надолу, палмово (врбово) гранче над затвореното евангелие, врз постаментот. Палмовото гранче симболизира победа, воздигнување и бесмртност (во овој случај, победата на христијанството). Ова е директно поврзано со култот на младиот новомаченик св. Ѓорѓи Кратовски (1497-1515), кој не сакал да ја прими исламската вера, односно да биде потурчен, а за својата, христијанска вера го дал својот живот. Карактеристичните црти на младото момче и убаво насликаните раце, се највредностите ликовни компоненти во однос на тврдо и несмасно предадената облека (елек, минтан, појас околу половината, горната наметка опточена со крзно, особено панталоните “чакшири“ со тамашни, и кондурите).

Пулсот на современите движења во уметноста, постепено дејствува, новите разбирања започнуваат да се интегрираат во црквното сликарство, кое сè повеќе губи од формалните белези. Просторот во кој се наоѓа св. Ѓорѓи Кратовски е композиран од елементи што потсетуваат на различни временски периоди, подот е покриен со ќилим, исткаен со геометриски народни шари и мотиви со двоглав бел орел (српскиот симбол), современ постамент (од десната страна) и парапет во заднината, како дел од “современ мебел“, со барокно столбче, на горниот крај малку прекриено со темнозелено плишано перде, порабено со златна трака украсена со мотив од низа на меандри, а низ прозорецот (од левата страна) се гледа дел од панорамата со градска населба (најверојатно Кратово или Софија).¹⁵

¹⁵ Ibid, 189.

Св. Ѓорѓи Кратовски, празнична икона, наос, детал

Доаѓа до мешање на барокните и домашните традиционални, со современите елементи. Првиот македонски зограф кој внесува традиционални елементи од народната носија во црквното сликарство е токму неговиот современик и соработник, Димитар Андонов (во сцената “Проповедта на св. Петар“ на јужниот ѕид во наосот во манастирот Св. Јоаким Осоговски кај Крива Паланка (1885), и во двете сцени: “Исповедање кај духовникот“, на јужниот ѕид во наосот, и “Чародание“, на западниот ѕид во нартексот, во црквата Св. Атанасиј во Кокошиње, Кумановско (1886). Слична подвижна, празнична икона Зографски изработил за истата црква, во 1924 год., во темпера техника на платно (150 x 80 см.), која се наоѓа потпрена на северниот влез на наосот. Неговото име е сигнирано на горниот крај, на левата страна, на српски јазик: “Св. В. Мџч. Ѓорђе Кратовац“, а по својот стилско-ликовен израз има најблиски аналогии со иконата изработена за црквата Св. Богородица во Скопје (1932), опожарена во 1944 год. и подоцна сосема урната, со таа разлика што таму Зографски, го насликал без палмово гранче, како прелистува отворена книга. Зографски го насликал св. Ѓорѓи Кратовски на еден диптих во северниот простор од црквата, во низа со

св. Недела и св. Параскева во црквата Св. Петка во Скопје, во 1934 год.¹⁶

Иконата на св. Богородица со Христос е малку невообичаена за оние од типот на св. Богородица Одигитрија. Нијансираната светлосива позадина збогатена со неколку херувими во просирна окер и сива боја, го исфрла во преден план доминантниот лик на Богородица во цел раст, босонога, која лебди врз облак (на дното), со разубавено лице свртено малку во профил на лево, припиено до малиот Христос кого го држи во рацете, на градите, насликани со зрачни златни ореоли, облечена во црвен мафорион, одозгора прекриена со сина богато наберена наметка, која дијагонално се спушта од нејзиното лево раме до под десниот колк, а ја придржува со левата рака, со која го држи синот. Очигледно е дека Андонов го менува својот сликарски израз, а се инспирирал од италијанското сликарство, поточно од високата ренесанса, која потсетува на “Мадона“ (Богордица) од Сикстинската капела во Ватикан (1515), изработена од Рафаело Санти, но не е исклучена и можноста за влијанието од руското сликарство и сликарството на Урош Предик во Србија. Оваа икона е аналогна со иконата во црквата Св. Петар и Павле во неговото родно село Папрадиште, Велешко (1934) и Св. Димитрија во Скопје (1897).¹⁷

Покрај иконата на св. Богородица со Христос и иконата на Исус Христос Вседржител, прикажана во цел раст, Зографски ја насликал под влијание на италијанското ренесансно сликарство. На светлосива позадина е насликана фронтална фигура на босоногиот Христос, млад со убаво лице, со долга костенлива коса на патец, која се спушта до рамената, облечен во црвен химатион, на долниот крај порабен со златен фриз од меандри, прекриен одозгора со долга сина наметка порабена со жолта низа од цветна орнаментика, како лебди врз облак (на дното). Со десната рака, крената нагоре,

¹⁶ Николовски А., 1984, 188; Николовски Б., 2011, 124.

¹⁷ Николовски А., 1984, 85, 93-98, 182; Крстиќ С., 2012, 138-139, 189.

Св. Богородица со Христос (лево) и св. архангел Михаил (десно), престолни икони, иконостас

благословува, а во левата, држи отворено евангелие. Зад него, во позадината лебдат херувими, исто како кај иконата на Богородица со Христос. Тоа значи, дека двајцата зографи имале одлична соработка во координирање на нивната заедничка работа. Иконата со Исус Христос Вседржител е аналогна со иконите во црквите: Св. Пантелејмон во Сурдулица, Србија (1925), Успение Богородичино во Немањци, Светиниколско (1925), Св. Недела во Ранчинци, Светиниколско (1927) и Вознесение Христово во Рлевци (1927).¹⁸

¹⁸ Ibidem.

Останатите две икони со св. Јован Претеча и св. архангел Михаил, прикажани во фронтална поза, Андонов ги има насликано на повеќе иконостаси во Македонија, и тоа во четвртата (1920-1930) и петтата фаза (1930-1940) од неговото творештво. Босоногиот св. Јован Крстител е облечен во црвенкасто-кафеав химатион со кратки ракави, долг до под колена, одозгора прекриен со долга зелена наметка. Со десната рака, крената нагоре, благословува, а во левата, држи крст со долга дрвена мотка и отворен свиток. Во позадината се гледа пејзаж со реки, планини и облаци. Младиот архангел Михаил, пак, е прикажан како архистратиг со крилја, во светло и темносива боја, облечен со полна воена опрема, во зелен хитон, светлокафеава панцирна кошула, одозгора прекриен со долга темноцрвена наметка, која се спушта дијагонално од левото раме до неговата десна нога, а на нозете носи, напред отворени, светлокафеава чизми (му се гледаат прстите). Во десната рака, спуштена надолу, држи краток меч, со портакалово проширено сечило, а во левата, крената нагоре, мал правоаголен штит со сина боја, украсен преку целата површина со кафеав крст и кружен медалјон во средината каде што се сечат краците. Двете икони најблиски аналогии имаат со иконите во црквите: Св. Никола во Длабочица, Кривопапанечко (1922), Воведение Богородичино во Шлегово, (1927), Св. Јован Претеча во Туралево (1930), Св. Антоние во Кетеново (1930), Св. Ѓорѓи во Приковци (1930), Св. Харалампие во Секулица (1930), потоа во црквите во Кумановско: Св. Никола во Дренак (1936), Св. Ѓорѓи во Градиште (1937), Св. Троица во Четирце (1936), Св. Јован во Режановце (1949) итн.¹⁹

За единствената празнична икона на иконостасот во втората зона, *Тајна вечера*, Зографски се инспирирал од истоимената фреска на “Санта Марија дела Грација” во Милано, од 16 век, на фирентинскиот сликар Леонардо да Винчи, меѓутоа на ниво на сфаќањата на нашиот зограф-сликар, од претходните години. Зографски се инспирирал од концептот

¹⁹ Крстиќ С., 2012, 194.

ЦРКВАТА СВ. ЃОРЃИ КРАТОВСКИ ВО КРАТОВО

што го поставил Леонардо, а сè друго е плод на неговите разбирања и сликарски знаења. Во обидот да се доближи до оригиналниот мотив, внесува “домашен амбиент“ во просторијата, современи столчиња за седење, со што всушност го обележува своето време. Најблиски аналогии има со иконите во црквите: Собор на Апостолите (1905) во Турековац кај Лесковац и Св. Архангел Михаил во Балајинац кај Прокупље (1907) во Србија, потоа, кај нас во Св. Архангел Михаил во Штип (1923), Св. Недела во Ранчинци (1927), Вознесение Христово во Рлевци (1927) и Св. Спас во Велес (1929).²⁰

Тајна вечера, празнична икона, иконостас

Дводелната композиција *Благовести* на царските двери, на дното на иконостасот, ја насликал Димитар Андонов. На левото крило, е насликан св. архангел Гаврил со бели крилја, долга црна кадрова коса до рамењата, свртен во профил кон Богородица, кој лебди врз светлосив облак, облечен со светлозелен химатион и црвена наметка преку левото раме, десната рака крената високо нагоре, а во левата држи неколку цветни гранчиња од бел нарцис, во момент кога на Богородица ѝ ја кажува веста за зачнувањето на Божјиот син, во нејзината утроба. Св. Богородица е насликана на десното крило од дверите, зазема централно место во еден затворен

²⁰ Николовски А., 1984, 188.

простор (ентериер), облечена во црвен мафорион и темносивна наметка, главата поткрената малку нагоре, косата слободно пуштена, а рацете полукренати. Од десната страна на ентиериерот се назира зелено плишано перде, порабено со жолти кратки реси, црвенкаста клупа на која седи Богородица, а пред неа се наоѓа висок постамент со окер и кафеава боја, врз

Архангел Гаврил (лево) и св. Богородица (десно), од *Благовести*, царски двери, детаљ

кој има отворено евангелие. Над Богородица, одвај се забележуваат бели, просирни зраци, кои ја осветлуваат, што симболично го претставуваат гласот на архангелот, кој ѝ ја соопштува веста за зачнувањето на Божиот син. Целата композиција е предадена со совршен ликовен израз, типично за западноевропското барокно сликарство, кое кај нас доаѓа до израз во Преродбата. Андонов, вакви слични композиции насликал и во фреско-сликарството. Типичен пример за тоа е фреската на северниот ѕид во наосот, до иконостасот, во манастирот Св. Јоаким Осоговски (1886). Најблиски аналогии на вака сликани *Благовести* на царски двери се сретнуваат во црквите: Св. Никола во Длабочица, Кривопаланечко (1922), Св. Троица во Бардовци, Скопско (1925), Св. Антоние во Кетеново (1930), Св. Ѓорѓи во Приковци (1930), Св. Нико-

ла во Дренак, Кумановско (1936), Св. Троица во Четирице (1936), Св. Јован Отсечен во Режановце (1949) и др.²¹

Црквата поседува една нова (на горниот крај полу-кружна) икона, со допојасие на св. Ѓорѓи Кратовски, во темпера техника на даска (52 x 74 см.), сместена во северниот прозорец на западниот ѕид. Иконата е изработена во 1993 год. од Маргита Бече Какашевска, по углед на празничната икона изработена од Димитар Андонов, за црквата Св. Јован во Кратово, во 1936 год.²² И мозаикот на камбанаријата е работен според споменатава икона од Андонов. Освен двете подвижни икони и иконостасот во ентериерот, црквата поседува едноставен дрвен владички престол, фиксиран на јужниот ѕид, две ниски нафори и певница, малку повисока од нафорите, исто така едноставно изработена од дрво.

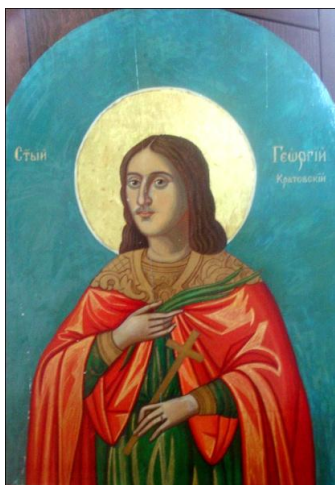
Нов живопис: Цели 90 години, ѕидовите на црквата биле без фреско-живопис. Од јануари годинава (2014), започнало живописувањето на храмот, кое сè уште не е целосно завршено. Останал недовршен северниот ѕид на наосот и олтарската апсида. Се работи за ново, современо сликарство, главно, фронтални фигури во стоечки став, со нагласен графицизам и пластично моделирање на ликовите, посебно нагласено кај рацете (дланките со прстите), насликани со светлаокер, а сенките со бела боја. За облеката на светителите најчесто ја користи црвената, темно-црвената, сината, кафеавата, светлосивата и виолетовата боја, украсена со детали (бордури) во светлокафеава и портокалова боја. Ореолите ги слика со темножолта боја. За позадината користи чисти површини со темнозелена (“тиркизна”), во горната половина, и светла зеленкастосива боја, во долната половина од композицијата. На јужниот ѕид, од исток кон запад се редат: св. Ѓорѓи Кратовски, патронот на црквата, насликан како маченик, како што обично се сликаат светите војни, со син химатион и црвена наметка однатре со светлокафеава боја, богато укра-

²¹ Николовски А., 1984, 328-329; Крстиќ С., 2012, 194.

²² Николовски Б., 2011, 129.

Славица Крстиќ

сена со флорални мотиви, со крст во десната рака, спуштена надолу, а во отсуство на копје во другата рака, која е поткрепаната нагоре со благословувачки гест, до него е св. Никола, потоа тројцата светители: св. Георгиј, св. Антониј и св. Атанасиј, и на крајот, св. Петка. На западниот ѕид, од југ кон север, се насликани: св. Недела, св. Јоаким (биста) над отворот, во средината, и св. архангел Михаил, до влезот, потоа, десно од влезот уште тројца свесветители: царската двојка, св. Константин и Елена со чесниот крст, помеѓу нив, и св. Ана (биста), над отворот. На северниот ѕид, од исток кон запад, е насликана единствената композиција *Деисис* (Богородица, лево, Исус Христос, во средина, и св. Јован Претеча, десно), и лево од влезот, недовршената фигура на св. Димитрија.

Св. Ѓорѓи Кратовски, празнична икона, наос (лево),
Св. Ѓорѓи Кратовски и св. Никола (десно), јужен ѕид, наос

Очигледно е дека за *Деисис*ната композиција се инспирирал од византиското сликарство. Овие фрески ги насликал ликовниот уметник Стојанче Андоновски - Дито од Кратово, по повод 500 години од смртта на новомаченикот св. Ѓорѓи Кратовски, кој бил прогласен за заштитник на гра-

дот Кратово, на 24 февруари 2002 год., од локалната самоуправа на градот.²³

Градот Кратово е единствениот кој изградил црква и ја посветил на новомаченикот св. Ѓорѓи Кратовски, а пред 10 години, во 2004 год. во манастирот Јован Бигорски е изграден параклис посветен на овој светител. Надвор од Македонија, кон крајот на 20 век се изградени цркви во Детроид, Мичиген (САД) и Хамбург, Германија.²⁴ Останува отворено прашањето, зошто досега не биле изградени храмови во негова чест, или пак, можеби, Турците не дозволувале да се слави овој култ, градејќи џамии наместо цркви. Сепак, во 19 и 20 век, овој наш македонски светител, најмногу се слика во црквите во Бугарија, Србија и Македонија. Во Кратово и Кратовско, ликот на Ѓорѓи Кратовски се сретнува и на иконите во други цркви: во Св. Никола во Кратово (1848), од непознат автор, две икони за иконостасот во Св. Јован во Кратово, едната од непознат автор (1869) и втората од Д. Андонов (1936), во Св. Јован во Туралево (1929) од Д. Андонов, и во параклисот на Лесновскиот манастир (1998) од Драган Ристевски.²⁵

Може да се забележи дека отсуствува неговиот лик во сидното сликарство. Меѓутоа, во непосредна околина на Кратово и Кратовско, се забележуваат фрески со ликот на св. Ѓорѓи Кратовски: во Св. Теодор Тирон во Конопница (1855), насликан во медалјон од Аврам Дичов, во Св. Троица во Куманово (1969/70) од Крсте Колоски, каде младиот маченик е прикажан во народна носија, опфатен од високи пламени јазици, на западниот сид на наосот, во Св. Петка во Бедиње, Кумановско (1994), на јужниот сид на наосот, од Среќко Андоновски - Челик, копија од подвижната празнична икона на Ѓорѓи Зографски од оваа црква (светителот е во цел раст, облечен во кратовска народна носија), и во Св. Ѓорѓи во Дељадровце (2004/05) од Синиша Стефановски - Кашавелски,

²³ Информациите се добиени од Музејот на град Кратово.

²⁴ Николовски Б., 2011, 31, 182.

²⁵ Ibid, 101-138.

прикажан до под појас, како маченик со крст во десната, поткрената рака, чии дарители се долу потпишаните, кум Ѓорѓи и Шенка Колозови со фамилијата (артисти од Скопје).²⁶

Црквата Св. Ѓорѓи Кратовски по својата архитектура и иконопис, припаѓа на групата споменици од периодот Меѓу двете светски војни, во т.н. Преоден период, и заслужува да излезе од анонимност, и како споменик на културата од областа на историјата на уметноста, да го добие своето место во науката, во Република Македонија и пошироко.

Библиографија:

1. Анастасовски Огњан, протојереј, 1995, *Житие и богослужба на светиот маченик Ѓорѓи Кратовски*, Матица Македонска, Скопје
2. Благојевиќ Милош, Петковиќ Сретен, 1989, *Србија у доба Немањића (Од кнежевине до царства: 1168-1371)*, ТРЗ “Вајат“, Београд
3. Василиев Асен, 1965, *Български вържденски майстори (живописци, майстори, строители)*, София
4. Грчев Кокан, 1998, *Црковно градителство во Македонија 1918 – 1940*, Скопје
5. *Евидентирани икони во СР Македонија*, 1987, том VIII, РЗЗСК, Скопје
6. Крстиќ Славица, 2012, *Црковни споменици во Кумановско*, Н. У. Музеј - Куманово, Штип
7. Николовски Антоние, 1984, *Македонските зографи од крајот на XIX и почетокот на XX век - Андонов, Зографски и Ванѓеловиќ*, Скопје
8. Николовски Благоја, 2011, *Свети новомаченик Ѓорѓи Кратовски (Фрески и икони, XVI - XXI век, 500 години од смртта)*, О. У. Музеј на град - Кратово, Кочани

²⁶ Од теренските истражувања на авторот, 2013/14 година.

9. Тимотијевић Мирослав, Макуљевић Ненад, 2005,
Иконопис Брањске епархије, Београд - Брање

Slavica Krstikj

THE CHURCH “ST. GEORGE KRATOVSKI” IN KRATOVO

(Summary)

The church “St. George Kratovski” is build in 1925, the period between World War One and World War Two, counted among churches from the “Transition rime“. It is a single arc construction with rectangular plan and semicircle apse from the east. The narthex was upgraded in 1976/78 from the west side, along with bell tower above beaked entrance party. Up until now, the interior of the church adorns only the high wooden iconostasis, whose icons were made by the last Macedonian zografs from Papradishte Veles area, Dimitar Andonov and George Zografski in 1925. Those icons are: St. Sabba, St. George Kratovski, patron of the church, Holy Mother of God, Jesus Christ Omnipotent, St. John Baptist, St. Archangel Michael, The Last Supper, as well as the cross on the top of iconostasis with painted Crucifixion and Royal doors, and at the bottom of iconostasis the Annunciation. The only frescoes from that period are painted on the west facade in upper zones in the lunette, left St. Joakim Osogovski, and right St. Gabriel Lesnovski, from the entrance, made by D. Andonov in 1925. The new frescoes in the nave are made in the early 2014 by the painter Stojanche Andonovski – Dito from Kratovo.

Валентина Илиевска*

ВЕРУВАЊА И ОБИЧАИ ОКОЛУ ПЧЕЛАРЕЊЕТО ВО КУМАНОВСКО

Апстракт: Истражувањето за верувањата и обичаите околу пчеларењето како сегмент од духовната култура е голем поттик за етнологите за да се покаже дека традиционалните верувања живеат и во денешната современост. Пчелата и нејзините производи се честа тема во секојдневието и во свеста на обичниот човек. Ненадминлива е симбиозата помеѓу највредниот инсект во природата и најсвесното суштество - човекот, и помеѓу нив постои нераскинлива врска. Дружејќи се со пчелите и користејќи ги нивните производи, тој станува поздрав, тие го поттикнуваат на постојана физичка активност во природата. Светот на пчелата е многу интересен и го задржува и привлекува вниманието на секого, а нејзините производи се неопходни за човековото функционирање и здраво живеење. Медот во животот на човекот има повеќекратно значење, служи за јадење, се користи како лек и има големо култно значење.

Клучни зборови: пчели, мед, пчеларство, традиционални народни верувања, пчеларник, бртви, обичаи.

Човекот од многу одамна ги познава пчелите, ловејќи животни и собирајќи плодови, тој го пронаоѓал медот и саќето и низ векови тие биле и остануваат еден од неговите најголеми лекови и извор на храна. На почетокот, се сметало дека пчелите се одгледуваат само за добивање на мед, прополис, матичен млеч и восок, додека подоцна се согледало дека тие

* Авторката е кустос-етнолог во Н. У. Музеј – Куманово.

се корисни и при опрашувањето на растенијата и земјоделското производство.

Според пишаните податоци од страна на познатиот српски етнограф Јован Хаџи-Васиљевиќ, во периодот од 1894-1900 година, се дознава дека речиси секое семејство одгледувало пчели во трмки во рамничарските и планинските предели на Кумановско. Местата каде се поставувани пчеларниците биле во близина на извор со вода, во “шарена сенка”, блага удолина, каде не поминуваат пешаци и добиток. И денеска продолжуваат да се користат истите места со оптимални услови за одгледување на пчелите. Кошниците биле плетени од бела лоза, врбови прачки и слама, а однадвор се лепеле со говедски измет - “лепешки“, пепел и глина. Покрај, заштитените и затворените простори - трмките, живеалиштата на пчелите се наоѓаат и во природата, во шуплините на дрвата, пукнатините во земјата, камењата и шупливите карпи. Во Кумановскиот крај има траги од природни живеалишта на пчели, во издлабени карпи наречени “бртви“, во селата: Стрновац, Стрезовце, Драгоманце, Канарево и на други места.

Бртви во карпа, с. Стрезовце, Кумановско

Значајни се и манастирските пчеларници со голем број на пчели, одгледувани првенствено за восок, при вршење на верските обичаи. Отсекогаш, кога наидувал на рој пчели во шумите, човекот настојувал да ги присвои, но и да го земе медот. За да ги истера од гнездата и да ги усмери кон својот пчеларник, тој во близината оставал кошница, а потоа палел оган во самите камења, користел дим од запалени “лепешки“, топла вода итн.

Дека навистина во нашите простори во карпите имало многу пчели говорат многу податоци и топоними како “медни карпи“, “пчелишта“, “бртви“, како и легенди каде се зборува дека од карпите тече мед и млеко.

За да воспостави добри односи со натприродниот свет, човекот отсекогаш имал одредено религиозно однесување, кое го применувал во сите сегменти на живеењето. Ова се однесува и на обичаите поврзани со пчеларењето, преку кои се настојува да се обезбеди саканиот успех и да се надмине сопствената моќ како одраз на стравот од необјасливи природни феномени. Народните верувања ги надминуваат приликите во кои првобитно настанале, се испреплетуваат со сегашните и новонастанатите, и иако се шири хоризонтот на познавањето, човекот никогаш не се откажува од нив.

Занимавањето со пчеларство воопшто не е едноставна работа, се верува дека започнувањето ќе биде успешно доколку една кошница се купи, другата се “најде“, а третата се “украде“, при што, сепак, се оставаат ситни пари на местото каде била поставена. Пчеларите многу тешко ги продаваат кошниците со пчели на другите, кои сакаат да се занимаваат со оваа дејност, бидејќи сметаат дека во тој случај ќе престанат да им се множат пчелите. Повеќето од обичаите се поврзани за одреден период од годината и одделни денови и допринесуваат за успешноста околу пчеларењето. На *Бадниковата вечер* во пчеларникот се носи едно парче од *бадниковото* лепче, кое при кршењето се “наречува“ за нив, за да се умилостват и ставаат под божја заштита. На *Божик*, рано наутро,

Примитивен пчелар, с. Студена Бара
(фото: Саве Данковски, 1978 година)

домаќинот донесува вода од најблискиот извор, се напива, ја задржува во устата и со истата ги попрскува кошниците - за да извира медот од нив како вода. Во зависност од временските услови, во овој ден се предвидуваат многу работи: ако времето е облачно - пчелите ќе “носат“ многу мед, ако паѓа снег - роењето ќе биде успешно и задоволувачко, во спротивно ќе биде лоша пчеларската година. За да биде медот квалитетен и цврст, во пчеларникот се носи првото парче мраз. На празникот *Благовештение (Благовец)*, ако пчелите многу зујат, се предвидува дека годината ќе биде медна, а доколку напаѓаат и касаат - годината ќе биде сушна. На овој ден месе-

ниот колач се премачкува со ланскиот мед, за да се предизвика истиот квалитет и кај овогодинашниот.

Традиционални правила на однесување се застапени и при роењето на пчелите. Иако, ројот не оди далеку од трмката, се додава и нова трмка, за да не најдат друго pogodно место во природата и да почнат да градат саќе на отворено. За да се намами ројот, се користи тревата *маторка*, со која се премачкува трмката, се повикуваат со зборовите: “кут-мат, кут-мат“, а потоа се покрива со дел од невестинска облека. “Белегот“ од облеката стои неколку дена, додека да се навикнат пчелите, како што се навикнува и невестата во куќата на младоженецот. Со цел, да се поттикне роењето, пчеларите се договараат со овчарот, кога ги пушта овците од трлото и ги потерува на паша, да помине кај трмките и да ги допре со овчарскиот стап *крљуг*, изговарајќи ги следните зборови: „Ја ги пуштам овце од трло, пуштете се и ви од трмке“.

Примитивно пчеларство со трмки, с. Облавце

На *Спасовден* пред зората, домќинот фрла восок и темјан во огништето, со верување дека пчелите ќе се ројат и

ќе собираат многу мед. Кога се задоцнува со роењето, често пати се повикува и свештено лице за да прочита молитва. Пчеларите покажуваат голема почит кон иконите. Секоја пролет оставаат икона во кошницата, а пчелите со восок ја извезуваат целата икона, освен делот каде што е прикажан ликот на светецот. Со самиот чин што го покажуваат пчелите, се верува дека и тие ја прифаќаат и почитуваат религијата, исто како и човекот. Во случај на смрт на некој пчелар, жената на пчеларот продолжува да ги гледа пчелите, откако претходно се известуваат од страна на друг пчелар дека имаат нов стопан, со што тие ја прифаќаат и остануваат покрај неа.

На некои места се верува дека св. Прокопије бил познат пчелар на кого една ноќ мачките му ги растуриле трмките, поради што тој се убил, а Господ го земал за светец. Затоа, овој ден, 21 јули, посебно го почитуваат и празнуваат пчеларите, и во негова чест се подигаат трмките, се подрежува саќето, а тој мед се чува за лек. Пчеларската година, наспроти календарската, започнува на празникот *Св. Илија* и завршува на истиот ден наредната година. Тогаш се служи мед во црквите. Покрај овие обичаи, кои обезбедуваат напредок, пчелите се заштитуваат од лоши влијанија “уроци” и “лоши очи”, бидејќи како што е познато, сè што е убаво и напредно, се крие од погледите на луѓето. Пчеларникот може да “се урочи”, дури и без да се видат пчелите, туку само да се знае нивниот број и количината што ја даваат. За таа цел, најчесто во пчеларниците се поставуваат плашила со човечки лик каде би се насочувале погледите. Животинските коски се многу моќни против уроци, а особено се користи животинскиот череп закачен на колец, за да им го привлече вниманието на луѓето со лоши намери. Пчелите се штитат и со амајлии и други предмети со апотропејска моќ. Затоа, пчеларите многу малку зборуваат за придонесот од пчелите. Сите овие верувања се распространети кај Македонците, а особено биле продабочени со посредство на Турците. кога ја донесуваат исламската култура на Балкански Полуостров.

На нашите простори пчелата се смета за свето и благословено суштество. Се верува дека Господ ја создал, за луѓето да се огледаат во нејзината работа, чистота и мудрост. Особено, се почитува заради восокот, од кој се прават свеќи за во црква и за секакви молитви.

Медот е најдолична храна на боговите, тој е најстарата и единствената храна која никогаш не се расипува и не е допрена од оган. Во македонскиот јазик, меѓу најстарите метафори се вбројуваат и оние кои се однесуваат на медот. Во Библијата, со мед и млеко изобилува “Ветената земја“, послатки од мед се зборовите на Господ. Сите изрази поврзани со зборот “мед“ се пофални, милозвучни, значат изобилие, луксуз, благонаклонетост, благосостојба и сл.

Медот има повеќекратно значење, служи за јадење, како лек, а има и култно значење. Има истакнато место во сите обреди, со цел, да се поттикне плодност и изобилие во наредниот период.

На денот на свадбата, при влегувањето на невестата во куќата на младоженецот, прагот се премачкувал со мед, кој младоженците го лижеле, а денес тие се послужуваат на вратата со мед, за да им биде сладок заедничкиот живот и невестата да биде блага во зборувањето. Исто така, погачата која се дава на родилката се премачкува со мед, за да има млеко за доење, како и обредните лепчиња “поступалке“, кои се месат кога ќе прооди детето, за полесно одење.

Според верувањето, медот го олеснува говорот кај малите деца, па затоа им се премачкува јазикот за да зборуваат течно. Во народната медицина медот се користи како најстар лек против сите болести кај човекот и животните. Кај молзна-та стока, вимето се премачкува со мед, за да не се распукнува, а и воедно, млекото да биде слатко и да го има во изобилство.

Медот има значајна улога во клучните моменти од човековиот живот, почнувајќи од раѓањето, при стапувањето во брак и смртта. Во култот на мртвите ниеден помен во текот на првата година од смртта и на *Задушница* не поминува без негова употреба. Сварената пченица која се дава на присут-

ните при овие обреди, се меша со мед, а погачата за покојниковата душа, се премачкува со мед, за обезбедување на добар задгробен живот.

Во баењето, како ирационален метод и архаичен остаток на народната медицина, жените-бајачки кои ја владеат оваа вештина, го користат медот за народното исцелителство. Тие прават “чаруван мед“, на кој му додаваат босилек и некои други билки, со што се постига особен успех во љубовта. На таквиот мед му се зголемува дејството, доколку скришно се намачка саканата личност, бидејќи се смета дека така ќе се врзе за себе. Сите верувања и обреди кои се поврзани со употребата на медот се поврзани со имитативната магија, при што се има за цел, својствата на медот да се пренесат и на луѓето. Секој човек, кој успеал да им се приближи на пчелите и да го користи нивниот производ - медот, се пронаоѓа во познатата поговорка: “Кој брка у мед, т’ј ќе си лиже прсти“, и е општо познато дека многу искористил во животот, бидејќи го има секогаш при рака најдобриот дар од природата.

Литература:

- Списание “Мелитагора”, бр 1-11, 1996, Скопје
- Списание “Нектар”, бр. 1, 2002, Куманово
- Стојановски В., 1999, *Современо пчеларење*, САК СТИЛ, Скопје
- *Слађе од меда*, 1991, Музеј на град Нови Сад, Галеб, Сремска Митровица (каталог)
- Фототека на Етнолошко одделение во Н. У. Музеј – Куманово

Информатори:

- Д-р Јордан Џимревски, пчелар од Куманово
- Бранко Тасевски, пчелар од Куманово
- Богица Саздевска од Куманово

Valentina Ilievska

**BELIEFS AND CUSTOMS AROUND THE APICULTURE
IN THE REGION OF KUMANOVO**

(Summary)

The apiculture in the region of Kumanovo is present for many centuries. The researches about beliefs and customs around apiculture as a segment of our spiritual culture is a motivation for the ethnologists to show that the traditional beliefs also live in the present modernity.

The traditional attitude towards bees as a social kind is based upon the old folk customs in the region of Kumanovo, but also in all of the regions in the Republic of Macedonia.

The effect and also the miraculous power of honey began to exist during the whole life of the human and it can certainly be claimed that in folk medicine honey represents a herbal pharmacy.

М-р Стефан Коцевски*

КАКО КРАТОВСКАТА ОБЛАСТ Е ПРЕИМЕНУВАНА ВО ЗЛЕТОВСКА ОБЛАСТ

Кој и зошто ја присвоил многувековната кратовска историја?!

Во 1974 год. излегува книгата "Злетовска област" во издаваштво на општината Пробиштип. Носители на темите се авторите: Александар Апостолов (за историскиот, воедно и најобемниот дел), Тодор Кондев (за географскиот дел), Апостол Керамидчиев (за археолошкиот дел) и Коста Балабанов (за споменичното наследство).

Овде ќе се осврнам исклучиво на историскиот дел од книгата којашто најповеќе ме погодува и револтира. За останатите три дела од книгата, т.н. Злетовска област: демографскиот, археолошкиот и сликарскиот дел од нивните автори, главно се придржувале кон истражени материјали од пробиштипската општина (Злетовска област), не навлегувајќи во сегашната кратовска општина.

Читајќи го историскиот дел од книгата, ќе се констатира дека сите настани што се случувале и личностите што се појавувале се од Кратово или Кратовско и коишто се заедно превземени од историјата на Кратовската област и внесени во т.н. Злетовска област. Но, според излагањето во Уводот и приложената илустрација (графичка карта на територијата на "Злетовската област"), тоа би требало да опфаќа барем настани и личности само од територијата на општина Пробиштип. Но, треба да се земе во предвид, дека со векови сегашната општина Пробиштип (во која влегува и селото Злетово) била во состав на Кратовската нахија или околија сè до неодамна,

* Авторот е пензионер и е дипл. инж. архитект и м-р по технички науки, роден е 1932 г. во Кратово.

кога еден поголем дел од кратовските села се одземени и приклучени кон новосоздадената општина Пробиштип.

Во Уводот од оваа книга се наведува дека се размислувало, а потоа одлучило во насловот на книгата да се внесе како најподобно името "област" (наместо регион, предел или жупа), со неколку образложенија за тоа. Но, не се дава образложение зошто е назначено името Злетовска (област) наместо Кратовска (област) или во краен случај Злетовски крај.

Драги читатели, кратовската историја е стара колку и древниот град Кратово уште од времето на Филип втори, 359-336 год. п.н.е, па до денес. Кратово бил богат рударски и занаетчиски град. Град на златото! Град на кнезовите! Со Кратово и Кратовско, област во која влегувала и општината Пробиштип со селото Злетово, владееле богати властелини. Еден од нив е деспотот Јоан Оливер (1336-1355), којшто интензивно го развил рударството. Тој ги довел Сасите и Дубровчаните. Овој кратовски феудалец во 1341 год. го подигнал Лесновскиот манастир.

Во 1558 год. кратовските богати властелини, браќата Пепичи, богато го даруваат Лесновскиот манастир, подигајќи ја манастирската порта, ќелиите на монасите - конаците, трпезаријата за гостите, припратата - тремот на црквата, мермерната крстилница и разни украси. На манастирот му подариле ливади, ниви, лозја, богослужбена облека и друго. Кратовскиот властелин Никола Бојчиќ ја препокрил црквата од Лесновскиот манастир со оловни плочи.

Во 15 и 16 век, во турскиот период на владеење, Кратово бил еден од најбогатите градови во Североисточна Македонија. Тогаш, Кратово добил широко територијално-административно владеење на една поголема област. Според изворни документи, турски пописен тевтер од 1570 год., во Кустендилскиот санџак биле вклучени следните кадилаци – центри (кази): Кустендилскиот, Кратовскиот, Врањанскиот и Струмичкиот кадилак. Во состав на секој кадилак влегувале по неколку нахии (општини). Според турскиот пописен тевтер од 1570 год., Кратовскиот кадилак го сочинувале: Кратов-

КАКО КРАТОВСКАТА ОБЛАСТ Е ПРЕИМЕНУВАНА ВО...

ската, Штипската, Кочанската и Нагоричанската нахија, која што ги опфаќала денес главно кумановските села, но тогаш не постоела нахија Куманово.

Кратовскиот кадилак тогаш опфаќал преку 100 села. Тоа кажува, дека Кратовската средновековна област како голема рударска и економска област била многу голема и опфаќала големо пространство, така што била организирана од турската власт како кадилак, со голем број на села во нејзиниот состав. Во Кратовската област влегувале селата од сегашните општини: кратовската, кумановската и од неодамна пробиштипската (со с. Злетово) и нагоричанската општина, но и одредени села од другите сегашни соседни општини на Кратово. Податоци од 1519 год. говорат дека Кратово во 16 век бил голем град, како на пример, тогаш градот Штип го заземал четвртото место после Кратово, Мелник и Петрич.

Во 1863 год. францускиот патописец Ами Буе пишува дека Кратово сè уште е еден од десетте најголеми градови во европска Турција.

Според студијата "Кратовската нахија во 16 век", Кратово во тој период (1570 год.) имал 1145 семејства, меѓу кои и 37 еврејски семејства и 40 католички семејства (Дубровчани, Саси и др.) со своја католичка црква. Од вкупно 30 христијански маала - 14 биле со имиња на попови, коишто живееле со своите семејства, групно во свои родови. Исто така, постоеле посебни маала на касапите, на златарите, на терзиите и на други занаетчи.

Турскиот патеписец од првата половина на 17 век, Хаџи Калфа, забележал дека Кратовскиот кадилак опфаќал повеќе од 100 села. Патеписецот Евлија Челеби, посетувајќи го Кратово во 1660 год., во своите записи, покрај другото, запишал: „Кратово е угледен кадилак. Тука има 20 храмови, 800 куќи и 350 дуќани со сите еснафи. Тука се произведуваат познати бакарни садови коишто не се изработуваат ниту во Сараево, ниту во Кастамон (Мала Азија)”. Понатаму, Евлија пишува: „Тука има две градски бањи, коишто се удобни и украсени, какви што не сум видел во цела Румелија, со своите ароми на

мошус и амбра". Во богатото Кратово, Евлија Челеби кажува дека постоела ковачница за пари (со локација околу денешната црква Св. Никола - а.з.), којашто била прогласена за Царска монетарница, затоа што изработката на аверсот и реверсот на парите биле според турскиот Закон за рударство, со единствена и квалитетна изработка. На накованите монети, покрај името на султанот и годината, било запишано дека е ковано во Кратово.

За тоа, дека во 16 век интензивно се користеле рудните богатства во Кратовската област, многу сликовито го опишува турскиот поет од тоа време, со прекарот Заифи, во својата поема "О Кратово", а којшто во тоа време живеел во овој град. Обраќајќи им се на своите Турци, тој вели: "Зошто одите да се поклонувате и молите на Господа во Мека, наместо тоа поклонение да го правите во Кратово и таму да се молите, затоа што вие живеете од кратовското злато". Заифи понатаму кажува дека богатите Турци во Кратово подигале свои сараи (Грошчиски сарај, Еминбегов сарај и други - а.з.).

Во средината на 16 век (1550 г.), посетувајќи го градот Кратово, венецијански патописец Катарин Зено забележал: "Само Кратово со своите златни и сребрени рудници му носат на султанот годишно 70.000 дукати приход".

Чешкиот историчар, пак, Константин Иречек, пишува: "Кратово со своето богатство во 16 век е едно од најзначајните места во цела Европска Турција".

Црковно-историските податоци говорат дека во Североисточна Македонија делувале вкупно 28 митрополити (епископи). Познато е дека 14 од нив отседнувале или престојувале, но и опстојувале назначени како кратовски (и за други места) митрополити или епископи, а тоа се: Никифор (1532 год.), Висарион (1585-1601 г.), Рувим (1601-1619 г.), Макариј (1619-1620/1626 г.), Ананиј (1630 г.), Јосиф (1642 г.), Михаил (1649-1660 г.), Ананиј (1668 г.), Висарион (1690 г.), Ефрем (1712-1728 г.), Серапион (1757 г.), Филарет (1783-1788 г.), Иларион (1872-1884 г.) и Теодосиј (1890 г.). Важно е тука да се забележи, дека во текот на 1464 год., во богатото Кратово е одр-

КАКО КРАТОВСКАТА ОБЛАСТ Е ПРЕИМЕНУВАНА ВО...

жан и црковен собор на којшто присуствувал Охридскиот архиепископ Доротеј.

Во средновековна Македонија, покрај други книжевни школи (на пример, Охридската книжевна школа), постоела и Кратовската книжевна школа, којашто е наречена по името на градот Кратово и го зафаќала просторот на Североисточна Македонија. Во Кратовската книжевна школа спаѓале најмалку 7 книжевни центри и тоа: Кратовскиот книжевен центар, Лесновскиот (манастирот Св. Гаврил Лесновски), Осоговскиот (манастирот Св. Јоаким Осоговски), Пчињскиот (манастирот Св. Прохор Пчињски), Карпинскиот (манастир близу с. Орах, Кумановско), Жеглиновскиот (манастирот Св. Богородица во с. Матејче, Кумановско) и Старонагоричанскиот книжевен центар (црквата Св. Ѓорѓи). Во овие книжевни центри од Кратовската книжевна школа постоеле книжевници - пишувачи на ракописни книги.

Лесновскиот манастир отсекогаш бил под патронство на градот Кратово. Манастирот се наоѓа во центарот на тогашната средновековна кратовска област. Лесновскиот манастир е оддалечен од градот Кратово на само 3-4 км растојание (преку с. Близанци), оддалечен е од с. Злетово (преку с. Древено) 20 км, а од Пробиштип (преку с. Древено) оддалечен е 15 км.¹

Јордан Хаџи Константинов - Џинот во цариградски весник од 1855 год., во статијата "Описание за Кратово", покарај другото, напишал: "Лесновскиот манастир близу до Кратово (значи, не близу до с. Злетово - а.з.) е еден од најславните словенски училишта во периодот од 400-те години. Имаат повеќе од 50 товари скапоцени ракописи, а и денес има уште 10 товари прекрасни богослужбени книги и историски ракописи". А пак, велешанецот Алексо Мартулков ќе констатира:

¹ За волја на вистината овде мора да се каже, дека сепак, Лесновскиот манастир е најблиску до Злетово - околу 4 км., од Пробиштип е оддалечен околу 6 км., а од Кратово е оддалечен над 10 км. Сите овие дистанци се дадени како растојанија во воздушна линија (забелешка на уредникот).

"Лесновскиот манастир бил најздравата (просветно-книжевна - а.з.) тврдина на Кратово" (а не на с. Злетово - а.з.).

Лесновскиот манастир, којшто го изградиле и обновувале исклучиво кратовските богати феудалци - кнезови и којшто со векови му припаѓал на Кратово и делувал во кратовската средновековна област, од неодамна е приклучен во состав на општината Пробиштип. Со тоа, денес, древниот град Кратово нема никаков сопствен манастир од ваков ранг.

Кратовската носталгија за Лесновскиот манастир е голема! Зошто лесновскиот манастир не е повеќе во состав на овој древен град? Зошто наследството над него го изгубиле тие што го подигнале, го обновувале, го издржувале?!

Дали некогаш духовните и цивилните кривци што ова го овозможиле ќе бидат откриени и морално обвинети за овој случај! Лесновскиот манастир треба да се врати на својот матичен древен град Кратово.

Во средновековната Кратовска област со завземено централно место на градот Кратово, од втората половина на 15 век, па сè до крајот на 19 век, делувала кратовската старовремска школа за описменување на жителите од Кратово и Кратовско. Во Кратовската област (во која влегувале сегашната општина Кратово, сегашната општина Пропиштип со с. Злетово (а обележана како Злетовска област), поголем дел од кумановските села, кривоаланечките, кочанските и други места, се школувале вкупно 1200 ученици во неколку старовремски школи во Кратово и во поголемите кратовски села, со вкупно 98 учители, од кои 88 исклучиво од Кратово и Кратовско.

Сите значајни личности и настани се од Кратовската област. Сите личности и настани коишто делувале или се случувале во тогашната средновековна Кратовска област се превземени и внесени во книгата т.н. "Злетовска област".

За средновековните кратовски владетели/властелини - Јоан Оливер, браќата Драгаш (Јоан) и Константин Дејановци, се пишува дека биле управители на "Злетовската област", кога се знае дека нивното кнежество се простирало од Кус-

КАКО КРАТОВСКАТА ОБЛАСТ Е ПРЕИМЕНУВАНА ВО...

тендил до Врање, Струмица и Тиквеш, со повеќе градови, секако и Кратово, но не стои и село Злетово, затоа што ова село тогаш влегувало во Кратовската област. И замислете, во книгата се споменува, дека рудното богатство им донело големи приходи на владетелите од "Злетовската област". Овие податоци авторот на историскиот дел од книгата ги користи од материјалите "Историја Кратовске области" (1911 год.) на кратовскиот професор по историја и истражувач на кратовската историја, Стеван Симиќ, каде што, последниот, никаде не се повикува на некаква "Злетовска област".

Понатаму, во книгата се зборува за правата и обврските на населението од "Злетовската област" во 14 век, кога тогаш т.н. "Злетовска област", односно Злетовскиот крај, се наоѓал во состав на големата Кратовска област. Во книгата се наведува дека владеела турската власт во "Злетовската област", а всушност станува збор за владеењето во Кратовската нахија, како центар на Кратовската област. Така, султанот Сулејман Законодавец од 25 мај 1556 год. издава Заповед, со којашто бара од Кратовската нахија да му се испратат 21.200 глави овци (стр. 244). А пак, со Наредба на кустендилскиот санџабек од 9-ти мај 1582 год. до кратовскиот кадија, бара да испрати луѓе и добиток за пренесување олово до солунското пристаниште. Со Наредба на падишахот од 8-ми мај 1588 год. се бара (по неколку пати) од кратовскиот кадилак да се соберат овци и испратат до Истанбул. Ќе го наведам и тоа, дека султанот Мурат III во 1588 год. бара од кратовскиот кадија да му обезбеди и испрати од кратовските рудници 1000 кантари олово (1 кантар = 44 оки, односно 1000 кантари = 56 тона и 320 кг олово - а.з.) за потребите при подигањето на џамијата врз темелите на старата патријаршиска црква во Цариград, претворајќи ја во лична - семејна џамија.

Зар ова не зборува дека сите овие случувања се поврзани со Кратово и Кратовската област, а никако со Злетовската област.

Авторот на предметната книга зборува за ајдутството во т.н. Злетовска област во 17 век, и тоа, дека ајдутинот мар-

толозбаш Карпош, кој бил роден во кумановското село Војник (во тоа време селото е во состав на кратовскиот кадилак - а.з.) и дека потоа живеел во с. Коњух (тогаш и сега е кратовско село - а.з.), за сите негови дејности и страдања пишува дека се одвивале во "Злетовската област".

Понатаму, авторот вели дека за економската положба на населението во т.н. Злетовска област, каде што чифлигарството и раетството траело сè до 1907 год., и дека од 72 села на кратовскиот кадилак, 21 биле чифлиски, 7 раетски и 34 мешани села. Значи, Кратовскиот кадилак се наоѓа во "Злетовската област", а не во Кратовската област!

За илустрација и информација ќе ги наведеме сите 72 села кои биле во состав на Кратовскиот кадилак или околија во 19 век, зафаќајќи ги следните три подрачја:

Подрачјето со селата од Криворечието (селата околу долината на Крива Река): Димонци, Пендак, Ѓурѓанци, Татомир, Барбарево, Петришино, Страцин, Ветерово, Трновац, Опила, Каваклија, Псача, Одрено, Крилатица, Талашманци, Живалево, Кетеново, Вакаф, Коњух, Шопско Рудари, Тополовиќ, Секулица, Куклица, Филиповци, Туралево и Железница, вкупно 26 села.

Подрачјето со селата на Осоговието (селата од планинскиот и централниот дел): Врбица, Горно Кратово, Млаки, Нежилово, Кнежево, Којково, Каврак, Дренак, Емирица, Мушково, Луково, Куново, Близанци, Лесново со Лесновскиот манастир, Горна Крива Јабука, Долна Крива Јабука, Маричино, Добрево, Древено, Гризилевци, Кундино, Јамиште, Приковци, Шлегово (најголемото село во близина на градот), како и градот Кратово, вкупно 24 села.

Подрачјето со селата од Злетовието (селата околу сливот и низината на Злетовска Река): Злетово (најголемото село во Кратовската област, со полуградски карактер на живеење), Турско Рудари, Пробиштип (чифлик на кратовските семејства Шатеви и Велинпоцеви), Калниште, Шталковица, Неокази, Стрмош (чифлик на кратовските браќа Јован и Јаким Топукови, подоцна на Тошеви), Бучиште (чифлик на

КАКО КРАТОВСКАТА ОБЛАСТ Е ПРЕИМЕНУВАНА ВО...

воденица на кратовчанинот Костадин Манев - Мангов), Ратевица (чифлик на кратовски бег), Бунеш, Рајчани, Горно Барбарево, Долно Барбарево, Горен Стубол, Долен Стубол, Пленци, Трооло, Ратковица, Зеленград, Трипатанци, Лезово и Глобица, вкупно 22 села, односно сè вкупно 72 села во Кратовската област.

Од досегашното мое излагање ќе се забележи дека поимот Кратовска област ја означува средновековната кратовска територија, којашто во одредени историски услови и во одреден период на изминатите векови географски зафаќал голем простор. Во Кратовската област централна положба - географски и економски, го завземал градот Кратово, а не селото Злетово (види стр. 297 и 440 од книгата *Злетовска област*), град којшто како богато рударско средиште, со богато население, всушност го завземал централното место, односно градот го завземал центарот на Кратовската област.

Од административно-територијална гледна точка, Кратовската област тогаш всушност ја сочинувале главно селата од сегашните општини - Кратово и Пробиштип. Но, во Кратовската област во тие векови влегувале и одредени села, коишто денес им припаѓаат на други соседни општини.

Авторот на историскиот дел во книгата т.н. „Злетовска област”, за сите кратовски револуционери и војводи, пишува дека делувале во „Злетовската област”, и тоа родени кратовчани, како Павел Шатев, Јосиф Даскалов, Васил Лесев, Григор Манасиев, Стоил Антов, Јован Спасов, Дончо Ангелов и други, потоа браќата Марко и Никола Сакулички (родени во тогашното и сегашно кратовско село Сакулица), кратовскиот околијски војвода Атанас Бабата (роден во Бугарија) и многу други. Потоа, напишано е и за активноста на кратовци – членови на ТМОРО за Кратово, па за Румена војвода, дека се појавила во месноста Печиници, како "централен дел" од Злетовската област, а всушност оваа месност се наоѓа на само неколку стотини метри од градот Кратово. Исто така, Конгресот на ТМОРО за Скопскиот Округ, којшто се одржал 1905 г. во сегашните и тогашни кратовски села Кнежево и Емирица, се

наведуваат во „Злетовската област”, а всушност и денес се во Кратовската област, односно кратовската општина. Исто така пишува, кога кратовскиот кајмакан заповедал да се изврши акција за обезоружување на населението во 1910 год. во "Злетовската област", сите Турци од Кратово учествувале.

Територијално-административно, селото Злетово во Кралска и Социјалистичка Југославија, но и во самостојна Македонија, било оформувано на неколку пати како општина, но кратко, затоа што не успева да се организира, потоа се укинува и повторно останува во состав на Кратовската општина и околија.

Често пати, авторот на историскиот дел од предметната книга, Кратовската околија ја поистоветува со Злетовската област. На примр, во 1916 год. кратовската околиска реквизициона комисија бара да се соберат јамболии, чулови и друго од општините на "Злетовската област" (а не се кажува од Кратовската област - околија), па барање сено за војската, па сушата во 1917 г. во "Злетовската област", па потурчувањето на населението на "Злетовската област", а не Кратовската област и многу други нешта, за коишто не дозволува просторот овде да се одбележат. Зборувајќи за "Злетовската област" во состав на Кралството Југославија, личностите и настаните опишани се кратовски, а не злетовски. На пример, насилникот Мино Станковиќ, назначен од српските кралски власти за кратовски околиски војвода - сиот негов живот, терор и активности ги внесува дека се одвивале во „Злетовската област”.

За кратовчанаецот Стеван Симиќ и неговата биографија, кој бил кандидат за пратеник во Народното Собрание (Скупштина) во Белград во 30-те години и неговиот противкандидат Мино Станковиќ, пишува дека делувале во "Злетовската област". За теророт на Мино Станковиќ над граѓаните од Кратово, истите тие 140 на број граѓани со име и презиме, коишто испратиле телеграма - жалба до кралот, пишува дека се одвивало во "Злетовската област".

КАКО КРАТОВСКАТА ОБЛАСТ Е ПРЕИМЕНУВАНА ВО...

Се пишува, исто така, за кратовската група - илегалци при нападот на рудниците во Пробиштип од страна на партизаните во 1944 год., потоа за нападот на Кратово, дека делувале во "Злетовската област". Понатаму, во книгата се пишува за кратовци од нашето минато.

Приложените 5 фотографии во "Злетовската област" се од кратовски личности или случувања: Четата на кратовскиот војвода Атанас Бабата, реквизирање храна од Атанас Бабата, четата на кратовскиот војвода Јордан Спасов, српската војска во Кратово во 1912 год., кратовскиот пратеник Стеван Симиќ во 1937 г. со кратовски селанки. Значи, целата кратовска историја е присвоена и внесена во т.н. Злетовска област.

Авторот на историскиот дел од книгата "Злетовска област", главно користел материјали од "Кратовско архиејерско намешниство" (1892-1917), со внесени 105 фусноти, од "Историја кратовске области" (1911) на Ст. Симиќ со внесени 56 фусноти и други користени материјали од кратовската историја.

На крајот, читателот ќе се запраша, а кој е тој автор којшто ја присвоил кратовската историја и ја внел во непостоечката "Злетовска област", наместо да ја задржи и потврди во Кратовската област. Тоа е историчарот Александар Апостолов! А зошто тоа го сторил? Затоа што е роден и живеел во селото Злетово. Тоа јасно кажува, дека не е доволно да се има образование, туку потребно е да се поседува општа културна и морална наобразба.

Кратовската средновековна област, чие централно место секогаш го имал рударско-занаетчискиот град Кратово, со ваквото пишување во историски смисол се искажува и се свртува, односно се поистоветува и нарекува како "Злетовска област", чиј центар наводно бил селото Злетово, што констатираме дека не е точно и е тенденциозно.

Во "Злетовската област" со таквите искривоколчени искажувања, неоправдано и неправедно, дури и неодговорно се внесуваат историја, настани, личности, предели, села и други случувања, коишто исклучиво им припаѓале на градот Кратово и Кратовската област, во која, секако во тие историски

услови влегол и Злетовскиот крај, односно "Злетовската област". Оправдано до некаде ќе беше, доколку во таканарекуваната "Злетовска област" беа внесувани настани и личности исклучиво барем од Злетовскиот крај, како дел од Кратовската област.

Но, без разлика на тоа што некој сака да му го одземе оно што му припаѓа, Кратово со својата богата и вековна историја, засекогаш ќе го завзема родоначалничкото место во историјата на Североисточна Македонија. Кратово е град со големо историско, културно и материјално минато.

Лела Петрова*

РЕВИЗИЈА НА МУЗЕЈСКИОТ МАТЕРИЈАЛ ВО МУЗЕЈОТ НА ГРАД КРАТОВО

Апстракт: Општинската установа Музеј на град Кратово во текот на своето 20 годишно работење во своја сопственост има богат музејски материјал, поделен во три тематски збирки: Археолошка, Историска и Етнолошка збирка, кои во оваа прилика се предмет на ревизија. Во 2013 год. се изврши ревизија, односно се направи увид во состојбата на музејскиот материјал во сопственост на Музејот на град Кратово. За ревизијата беа користени однапред подготвени пописни листи на предметите за секоја збирка поодделно, изработени според Влезната и Инвентарната книга.

Клучни зборови: Музеј на град Кратово, комисија, ревизија, музејски материјал, археолошка збирка, етнолошка збирка, историска збирка, предмети.

Музејот на град Кратово во 2013 година согласно Законот за заштита на културно наследство (Сл. весник на РМ бр. 20/04) и Правилникот за ревизија на музејски материјал изврши ревизија односно направи увид во состојбата на музејскиот материјал во сопственост на Музеј на град Кратово, во периодот од 01.11.2013 до 16.12.2013 г. Комисијата беше формирана од страна на Директорот на Музеј на град Кратово, м-р Драган Георгиевски во состав: Драган Георгиевски, виш кустос етнолог, Илија Митевски,

* Авторот е виш конзерватор во Музеј на град Кратово.

Лела Петрова

виш кустос историчар, Лела Петрова, виш конзерватор и Марина Крстевска, документатор.

Општинската установа Музеј на град Кратово во текот на своето 20 годишно работење во своја сопственост има богат музејски материјал, поделен во три тематски збирки: Археолошка збирка, Историска збирка и Етнолошка збирка, кои во оваа прилика се предмет на ревизија. За ревизијата беа користени однапред подготвени пописни листи на музејски предмети за секоја збирка поодделно, изработени според Влезната и Инвентарната книга. Во периодот од 1998 год., кога е евидентиран првиот музејски предмет до декември 2013 год., во Влезната книга на музејот се евидентирани вкупно **825 предмети** од сите збирки.

Археолошка збирка

Археолошката збирка при Музејот на град Кратово е разновидна и содржи предмети од праисторија, антика, среден век и нумизматика. Од вкупно евидентираните **135 предмети** во музејската документација, потврдени се сите 135. Тие се групирани во неколку групи и тоа:

Праисторија

Предметите од праисторија се со ознака **I**. Поделени се во четири групи и тоа:

I/1 – неолит ; I/2 – енеолит ; I/3 – бронзено време ; I/4 – железно време

Сите групи содржат **6 предмети** главно керамички садови, и се изложени во витрините на археолошката поставка во музејот.

Антика

Предметите од антика се со ознака **II**. Поделени се во три групи и тоа:

II/1 - рана антика; II/2 – римски период; II/3 – доцноримски период.

Оваа збирка содржи **29 предмети**, главно керамика и метал. Сите **29** предмети евидентирани се во влезна книга и се потврдени со ревизијата. Повеќето наоди се од локалитети во с. Коњух, с. Сакулица, с. Тополовиќ, с. Филиповци, с. Горно Кратово и градот Кратово. Освен по пат на археолошки ископувања, голем дел од предметите се случајни наоди при рекогносцирање на теренот на општина Кратово. Вкупно изложени се **27** предмети, од кои, **26** во археолошката поставка, а предметот со инв. бр. **II/1-13** железен копач изложен е во Саат кула, додека два предмета се депонирани.

Среден век

Предметите од среден век се означени со ознака **III**. Поделени се во 3 групи.

III/1 – словенски период; III/2 – византиски период; III/3 – турски период

Оваа збирка содржи **3 предмети**, од кои, **1** е во постапка на конзервација и реставрација во Народен Музеј Куманово со инв. бр. III/-36, другиот предмет со инв. бр. III/-37, е изложен во постојаната поставка во Саат кулата, а третиот со инв. бр. III/-38 е депониран.

Нумизматика

Предметите во оваа збирка се со ознака **IV**. Оваа збирка има евидентирани **97 монети** или **129** примероци, (бидејќи под еден инвентарен број се евидентирани по

неколку идентични примероци). Сите евидентирани монети од оваа збирка се потврдени со ревизијата. Од нив 77 се обработени со дескриптивна и фотодокументација, а 20 не се обработени во картони но евидентирани се во влезната книга на музејот. Во поставките се изложени вкупно 62 монети, од кои во археолошката поставка 51 и во постојаната поставка во Саат кула (со инв. бр 91, 92, 93 и од 107 до 114) 11 акчиња. Монетите главно се пронајдени како случајни наоди во градот и неговата околина или се откупени, а се датирани од времето на владетелите: Анастасие I (491-518), Јустин I (518-527), Јустинијан I (527-565), Абдулмеџид, Абдулазиз, Абдул Хамид, Мехмед V, Кралство Србија, Бугарија и др.

Во Влезната книга се евидентирани вкупно 129 предмети од археолошката збирка, од кои со дескриптивна документација се обработени 106 во картони и во инвентарната книга и за секој од нив постои и картон со фотографија во два примероци. Поголем број од предметите се во добра физичка состојба, целосно зачувани, а дел од нив кои беа во лоша состојба речиси целосно се конзервирани. Голем дел од предметите од оваа збирка се презентирани на тематски изложби, некои од нив објавени се во печат, додека пак најпрезентативните изложени се во витрините на постојаните поставки: археолошка, Саат кула и Симиќева кула.

Историска збирка

Сите предмети од оваа збирка се во една група и имаат ознака I. Збирката содржи 42 предмети сите се евидентирани во влезна книга и со ревизијата истите се потврдени. Предметите се набавени по пат на истражување, подарок, откуп или како случајни наоди од околните села и градот Кратово. Предметите претежно се датирани од римски период, Илинденски период, од Балканските и од Првата светска војна. За секој предмет од збирката е извршена ка-

РЕВИЗИЈА НА МУЗЕЈСКИОТ МАТЕРИЈАЛ...

талoшка обработка која не е со прецизно датирање и наведување на сите податоци. Со дескриптивна документација (музејски картони) се обработени **40** предмети и сите се заведени во Инвентарна книга. Од фотодокументација има исто толку фотографии во црно-бела техника во два примерока. На голем дел од предметите се превземени конзерваторски активности и речиси сите се изложени во витрините на постојаните музејски поставки.

Етнолошка збирка

Етнолошката збирка содржи вкупно евидентирани **652** предмети од: народни носии, ткаеници и накит (со ознаки: I/1, I/2, I/3), покуќнина со ознака II, народно стопанство III и музички инструменти IV.

Групата на етнолошки предмети од **народни носии** брои вкупно **387 експонати** од селска и градска носија од Кратовскиот крај и градот Кратово. Селските носии според елементите на етничкиот предел се поделени на шопски и которски, при што **223** елементи од евидентираниите предмети припаѓаат на шопската народна носија, а **154** на которската народна носија.

Од **градската носија** се евидентирани вкупно **12 експонати**, кои според карактеристиките поделени се на „ала турка“ и „ала франга“ во зависност од влијанието на ориенталниот и западноевропскиот стил на облекување.

Народните ткаеници содржат **110 експонати** и тоа главно ќилими, перници, торби, цедила, крпи, коњски покривки и сл. од Кратово и селата од Кратовскиот крај. Изработувани се од волна, памук, коноп и лен. Текстилните предмети се чуваат во памучни бовчи, сместени во витрини, а помал дел се изложени во постојаната етнолошка поставка.

Од збирката на етнолошки предмети во витрините на етнолошката поставка се изложени вкупно **114** предмети, од

кои **53** од народни носии ткаеници и накит и **61** експонат од покуќнина и народно стопанство.

Накитот како дел од народните носии главно се состои од: пафти (украс за половината), прстени, обетки, нараквица, ќердан и сл. и вкупно се **15 експонати**.

Предметите од **покуќнина** се **вкупно 99** и во зависност од материјалот од кој се изработени поделени се во 5 групи и тоа: предмети од дрво со ознака II/1, предмети од керамика II/2, предмети од метал II/3, предмети од камен II/4, и предмети од стакло II/5.

Збирката **народно стопанство** содржи вкупно **32 предмети**, главно користени за потребите на земјоделските работи, сточарството и за занаетите. Тие се означени со ознака III и во зависност од намената се групирани во 4 групи и тоа: предмети користени за земјоделство III/1, предмети користени во сточарство III/2, предмети поврзани со занаетите III/3 и предмети од пчеларство.

Во збирката на **народни музички инструменти** има само **3 предмети** и се со ознака IV. Оваа збирка според видот на инструментите е поделена на дувачки, жичани, удирачки (мембранофони), удирачки (идиофони) свонци, со ознаки IV/1, IV/2, IV/3 IV/4.

Со дескриптивна документација (музејски картони) се обработени **383 предмети**, од етнолошката збирка, од кои во Инвентарната книга се заведени вкупно **47 предмети**.

Во 2014 г. е изработен елаборат за етнолошката збирка за прогласување културно наследство од особено значење; подкатегирија: големо значење. Правна основа и причина за донесување на актот е согласно член 41 од Законот за заштита на културното наследство (Сл. весник на РМ бр. 20/04) и член 24 од Правилникот за валоризација, категоризација и ревалоризација на културното наследство (Сл. весник бр. 111/ 05). Причина за донесување на актот е

РЕВИЗИЈА НА МУЗЕЈСКИОТ МАТЕРИЈАЛ...

утврдената категорија на културно наследство од особено значење подкатегија големо значење и определување режим на заштита од прв степен, согласно изготвениот елаборат за ревалоризација на поединечното движно културно наследство/збирка на движно културно наследство. Во целина, етнолошката збирка претставува сведоштво од поширок интерес за проучување на општесвено економските и културно-историските прилики во периодот на XIX и XX век, според времето на настанување, начинот на изработка, потекло на предметите како според формата на украсување на предметите. Единственоста на збирката е изразена преку нејзината репрезентативност карактеристична за Осоговскиот регион, изразена преку локалното и регионалното обележје. Збирката содржи богатство на разновидни примероци во однос на делови од носијата, но и разновидност во однос на примероци од најстари облековни делови од носијата, како и од покуќнината.

Условите за чување на збирката се несоодветни, бидејќи музејот има одредени депоа, кои во целост не ги задоволуваат условите за чување и одржување на збирката. Предметите кои се сместени во депото треба да се чуваат согласно востановените музеолошки стандарди во поглед на температурата од 18-22 степени целзиусови, влажност на воздухот 58-60% и без светлина. Музејот има недостаток од соодветни витрини за чување на предмети и рафтови во кои би се овозможило соодветно прегледно редење и достапност на истите. Промените на состојбата на предметите се следи двапати годишно и навремено се превземаат заштитни мерки за нивно одржување. Конзерваторски активности се превземени врз голем дел од накитот, дрвените предмети од покуќнина и народно стопанство, бакарните и керамичките предмети од истата збирка како и мал дел од текстилот. Така конзерваторски третман е извршен врз предметите I/1 – 369;

Лела Петрова

I/3-184, 225 – 231, 314, 349, 647; II/1-157, 153, 154, 155, 179, 183, 191, 278, 289, 290, 291, 292, 296, 297, 300, 305, 306, 307, 309; II/2 – 189, 209, 219, 299; II/3-177, 196, 197, 198, 199, 201, 237, 281, 319, 335; II/5 -310; III/3-164, 165, 169, 181, 293, 294, 318; IV/1-172, 173; IV/2-192.

Сл. 1. Гум

Сл. 2. Пафти – извршена конзервација

Поголем дел од предметите од етнoлошката збирка се презентирани повеќе пати на тематски изложби, а многу од нив се објавени и во печат. Најмногу тематски изложби се направени од етнoлошката збирка и тоа: од збирката на народни носии и ткаеници вкупно шест и една изложба за покуќнина.

Лидија Ташева*

ЧЕДО ЈАКИМОВСКИ – КРАТОВСКО ВИНОЖИТО НА ИДНИТЕ ЛЕТА**

Понекогаш вистинските нешта го покажуваат својот сјај по низа поминати скалила и истуркани камења по високите и нерамни планини на човековата судбина. Како да се издржат сите маки и страдања поминати во тивкото постоење меѓу каменото студено и тешко време? Зборот е најсилната преградка и топлина. Но само искрениот и чист збор може вистински да се радува на просветлениот живот. И додека зборот патува и се преведува на сите светски јазици, и на сите пет континенти наидува на отворени врати, ние малку знаеме за големиот и кристално чист творечки авторитет што е наша гордост и наше постоење. Тоа е нашиот Чедо Јакимовски којшто во литературната критика го определуваат како поет на сјајот и на стравот.

Да пишуваш за поетот и новинар Чедо Јакимовски значи да се соочуваш со најдлабоките човекови длабочини што се претворени во тајни за кои никој не зборува јавно, туку ги крие во раскошниот метафоричен израз на сонетната форма на поетскиот израз. Со секое повторно навраќање и препрочитување на стиховите на поетот Јакимовски се откриваат нови вистини и одблесоци на зборот со кои го потврдува свезденото постоење на поезијата.

Годинава се навршија 74 години од раѓањето на Чедо Јакимовски и неговиот роденден е главниот повод да му посветиме внимание и да му оддадеме достојна почит и благодарност за неговата литературна дејност.

Поетот Чедо Јакимовски е роден на 22 февруари 1940 година во Кратово. Основно училиште завршил во родниот

* Авторката е професор по македонски јазик и литература.

** Кратово одбележа 74 години од раѓањето на поетот Чедо Јакимовски.

град, а Учителска школа во Скопје. Дипломирал на Филозофскиот факултет на групата за Југословенска литература. Во текот на студиите бил претседател на литературниот клуб „Мугри '59“, соработувал со весникот „Млад борец“, а подоцна станал и негов главен и одговорен уредник. Во 1966 година станал член на Друштвото на писателите на Македонија. Со песните од трите стихозбирки: „Нарциса“ (1966), „Лажно море“ (1971) и „Халеевата комета“ (1986) е застапен во антологиите на македонската и на светската литература. Добитник е на наградата „Млад борец“ за стихозбирката „Нарциса“ и на наградата „13 Ноември“ за стихозбирката „Лажно море“. Се занимавал со препејувачка и преведувачка дејност и е застапен во повеќе периодични и монографски публикации. Починал во Скопје во 1993 година.

Поетот Јакимовски ни остави вкупно 96 песни што имаат извонреден квалитет, а тоа се потврдува во светски рамки според кои тој се смета за творец на стиховите што се блиски до совршенството. Во поезијата се чувствува неговиот сериозен свет преполн со презир и со самотија, растргнат меѓу сопственото време, потеклото и животниот пат. Поетот посветува внимание на звукот и значењето, на формата и содржината на изразот и на тој начин создава свој поетски идентитет до границите на идеалното, зашто според него „песната сама по себе мора да е исклучителна, или воопшто не е песна“. Со затврднато срце се обидува да ја урне „оградата што нè двои од сто непознати света“ и со помирување со судбината дека „морало сето најтака да биде“ подготвен е за каков било крај што треба да дојде. Тој само резигнирано ја прифаќа реалноста зашто знае дека оној „кој мракот го победил, од светлоста ќе згасне“. И нема солзи и нема слабост. Со својата сензибилна природа поврзува сонце и ѕвезди, детски спомен од куќен праг, лик од мајка и лик од татко, спомен за град, за далечна и неостварена љубов, што можеби е Нарциса, Офелија, Евридика, жена, една, некоја, блиска, сакана, единствена... Постојано талка и ги бара „пределите во кои живее таа“ затоа што „и на најстудените ѕвезди им покажав како се љуби“. Во стиховите ги забележуваме

шекспировскиот стих, античката мистика, призвучите од класичната музика и обичните зборови што се врани во душата на песната. На тој начин тој како вистински мајстор на занаетот создава песни што се состојат од мали светови полни со недореченост. Можеби и затоа често се вели дека за едноставните нешта најтешко се пишува.

Јакимовски своите чувства ги скротува и ги крие зад богатата сликовитост и метафоричност кои кај читателот создаваат синестезија на бои, мириси, поетски слики и звуци што предизвикуваат естетско задоволство. Чудна поетска светлина има во стиховите: „рој светулки што се златат низ магичното зрно време, низ трагичното ситно сито“ коишто нè опоменуваат дека животот е само малку среќа, а многу повеќе болка, осаменост, смрт, тага, немоќност. Поетот ни признава дека носи тешко бреме што го истоварува пред свето место. Во отсјајот на ѕвездите и во спокојот на лесновските свона си го пронаоѓа својот мир и ја задоволува гладната душа. Лесновските свона го најавуваат раѓањето на поетот на сјајот и на стравот. Во својот свет на постоењето не може да ја победи смртта и нема друг излез, освен да стане нејзин пријател искрено признавајќи дека е „сам и свој, силен пред сите / поразен пред себе“.

Идентификувајќи се со исконското и со вечното, со верата и со вербата, и со надеж, го одбира звукот на зборот што како своно удира во нашата душа и нè потсетува на дедовиот завет дека низ маката и страдањето себеси се извишуваме во човечност, во љубов:

„Над нашите извори ѕвездени и чисти
некој сличен оган ќе продолжи да гори
и пак ќе се љубат во идните зори
нови заљубеници на нас слични, исти“.

Во чест на ликот и делото на поетот Чедо Јакимовски, започнувајќи од 2007 година, во присуство на значајни литературни творци и љубители на убавиот збор, во Кратово се одржува поетската манифестација „Лесновски свона“ и се

доделува наградата „Нарциса“ за најдоброто поетско достигнување, а оваа 2014 година ќе се одржи осмата средба на поетската манифестација.

Со голема почит, горди и достоинствени, со моќта на убавиот збор да го зачуваме споменот и делото на поетот Чедо Јакимовски. Тој нè обврзува на тоа.

Д-р Владимир Боцев*

**МЕЃУНАРОДЕН ФЕСТИВАЛ НА ЕТНО-
ЛОШКИ ДОКУМЕНТАРЕН ФИЛМ ВО
ОРГАНИЗАЦИЈА НА МАКЕДОНСКОТО
ЕТНОЛОШКО ДРУШТВО
– “КРАТОВО 2012” И “КРАТОВО 2013”**

Бележењето на реалноста на филмска лента во Македонија започнала на почетокот на 20 век, речиси со појавата на овој медиум, кога браќата Манаки ги направиле првите снимки со нивната филмска камера. Тие снимки го прикажуваат секојдневниот и обредниот живот од тоа време и претставуваат драгоцен документи за етнологијата и културата воопшто. Македонските етнологи започнале да ја употребуваат камерата како алатка за бележење на традиционалната култура во почетокот на 50-тите години на 20 век. Пионер во таа област е етнологот Вера Кличкова. Во периодот до средината на 60-тите години на 20 век се создале неколку значајни етнолошки документарни филмови, а некои од нив се прикажале и на меѓународните фестивали на етнографскиот филм во Европа. За жал, праксата на создавање на етнолошки документарни филмови со учество на етнологи тука застанала. Се чини дека одеднаш како да се изгубил интересот за правење на филмови од овој жанр и употребата на камерата во етнолошките истражувања. Овој вакуум во оваа област на македонската етнологија траел сè до почетокот на 90-тите години на минатиот век, кога кај етнологите интересот за етнолошкиот филм и камерата, сега видео-камера, се враќа. Овој интерес особено се манифестира во местото каде што за првпат тој се појавил, Етнолошкиот музеј, односно

* Авторот е етнолог, кустос-советник во Музејот на Македонија.

денес Музејот на Македонија. Таму започнува продукција на етнолошки документарни филмови коишто бележат значителни резултати, не само на домашната сцена, туку уште повеќе на сцената на меѓународните фестивали на етнографскиот филм.

Успехот на етнолошките документарни филмови што ги создаваа етнолозите од Музејот на Македонија со текот на годините се прошири и кај етнолозите кои работат во останатите музеи низ државата, Куманово, Битола, Охрид. Како резултат на ова се создаде значителна бројка на филмови коишто обработуваат најчесто теми од обредниот живот на Македонците, поретко занаети и уште поретко секојдневие. Бројката на етнолошките документарни филмови од ден на ден сè повеќе растеше, но во Македонија немаше сцена каде што тие ќе можат да се видат. Може да се каже дека македонските етнолошки документарни филмови се попознати надвор од Македонија, отколку во неа. За да се популаризираат на домашната сцена се организираа различни манифестации како “Денови на етнолошкиот филм”, “Патувачко етнолошко кино” и сл.

Во меѓувреме бројот на фестивалите на етнолошкиот и антрополошкиот филм во Европа и светот сè повеќе растеше, така што се јави потреба македонската публика да се запознае и со дел од светската продукција. За таа цел, Македонското етнолошко друштво го организираше првиот Меѓународен фестивал на етнолошкиот документарен филм во Македонија, што се одржа на 5-ти и 6-ти октомври 2012 година во просториите на Музејот на град Кратово. Изборот на местото за одржување на фестивалот, покрај практичните причини, беше мотивирано од желбата да се анимираат малите места во Македонија и случувањата да се преместат од главниот град, со цел да се да ѝ се овозможи на публиката од внатрешноста да се запознае со документарни филмови коишто обработуваат етнолошки теми.

Основната цел на фестивалот е да се запознае домашната публика со најновата домашна и дел од светската про-

дукција на етнологски документарни филмови и да се направи нивна споредба. Покрај проекциите на филмови, концепцијата на фестивалот овозможува присуство на предавачи, еминентни етнологи од странство кои се занимаваат со производство на етнологски документарни филмови. Тие имаат за задача да го претстават начинот на создавање на етнологските документарни филмови во нивните земји пред публиката на фестивалот.

Гости предавачи на првиот фестивал беа д-р Нашко Крижнар, етнолог, професор по визуелна антропологија на Универзитетот во Копер, Словенија и раководител на Аудиовизуелната лабораторија на Словенечкиот институт за етнографија при Словенечката академија на науките и уметностите, Љубљана, Словенија, и д-р Радослава Ганева, етнолог, предавач по предметот визуелна антропологија на катедрата за етнологија на Историскиот факултет при Софискиот Универзитет, Бугарија. Првиот предавач се претстави со темата: “Состојбата со визуелната антропологија во Словенија”, со прикажување на сегменти од етнологски филмови и дискусија темата, а вториот со: “Состојбата со визуелната антропологија во Бугарија”, исто така со прикажување на сегменти од етнологски филмови и дискусија на темата. Присутните на предавањата имаа можност да слушнат и да видат како овие двајца етнологи му пристапуваат на создавањето на етнологскиот документарен филм и на кој начин им го предаваат своето знаење на студентите. На двата дена на фестивалот се претставија вкупно 19 филмови од кои, 7 од Македонија, а останатите од странство: 1. “Убавицата на вечерта” на авторите Давор Бориќ и Љиљана Шишманиќ од Хрватска, 2. “Свадба во Рибново” на Румјана Ангелакова од Бугарија, 3. “Нашите во Стамбол” на Елизабета Конеска, Македонија, 4. “Обредно орање и сеење” на Нена Жидов, Словенија, 5. “Животот, приклучението и одржливиот развој на еден петел” на Владимир Перовиќ, Црна Гора, 6. “Теќе, дервиш, молитва” на Оливера Мишева, Македонија, 7. “Малата земја” на Микеле Трентини, Италија, 8. “Жетвата во Црквари” на Иво Кузма-

ник и Алексеј Готарди-Павловски, Хрватска, 9. “Браќањето во Брук” на Колет Пјо, Франција, 10. “Широк сокак” на Наде Геновска Брачкиќ од Македонија, 11. “Маестра Ајахуаска” на Вилијам Полгикович, Чешка, 12. “Глад” на авторките Гордана Симоновиќ Вељковиќ, Драгица Павлов Крстиќ и Марија Пенчиќ од Србија, 13. “Мртва ноќ” на Бранко Иштваниќ, Хрватска, 14. “Велигден во Костурино” на Владимир Боцев, Македонија, 15. “Самовилска вода” на Валентина Илиевска, Македонија, 16. “Патот на надежта” на Анита Ѓорѓиевска, Македонија, 17. “Аматерските филмови - аматерите филмации” на Иво Зен, Швајцарија, 18. “Гулабарот” на Надица Петковиќ, Македонија и 19. “Нашиот двор” на Фроде Сторас од Норвешка и Хе Јуан Ванг од Кина.

Вториот фестивал на етнолошкиот документарен филм во организација на Македонското етнолошко друштво - „Кратово 2013“ се одржа од 3-ти до 5-ти октомври 2013 година, во салата на Домот на културата “Лазар Софијанов”. Идејата за одржување на ваков тип на фестивал на документарни филмови, не само што се покажа како оправдана, туку уште повеќе се покажа како неопходност, од проста причина што продукцијата на етнолошки документарни филмови во светот е на високо ниво, а може да се каже дека и во Македонија продукцијата на вакви филмови е во подем повеќе години. Македонската публика, пред сè публиката во Кратово, можеше и овојпат да ги види достигнувањата на светската и македонската продукција на документарни филмови коишто обработуваат етнолошки и антрополошки теми.

Овој пат гости предавачи на фестивалот беа д-р Џовани Кезич од Италија, директор на Етнографскиот музеј во Сан Микеле ал Адиџе, со предавање на темата: „Употребата на визуелните методи во меѓународниот истражувачки проект: “Карневалот, цар на Европа”, финансиран од Европската Унија, и д-р Тања Буковчан од Хрватска, професор на Институтот за етнологија при Универзитетот во Загреб, со предавање на тема: „Состојбата со визуелната антропологија во Хрватска“. На фестивалот беа прикажани 29 филмови, од

кои, 9 на домашни автори и 20 на странски: 1. “Мојот остров” на Мартин Цингл, Австрија, 2. “Денови на сеното” на Ралф Верат, Норвешка, 3. “Девојки и други нешта” на Елизабета Конеска, Македонија и Фроде Сторас, Норвешка, 4. “Јас пеам, јас живеам” на Ања Хидинг и Јаша Блум, Холандија, 5. “Лазарките од Струшко Поле” на Ели Луческа, Македонија, 6. “Во светлината на помнењето” на Алиса Гросман, Велика Британија, 7. “Човекот на природата и јас” на Орсолија Верат, Норвешка, 8. “Чаршијата - мојот живот” на група студенти од Институтот за етнологија и антропологија од Скопје, 9. “Бунарот - гласови за вода од Етиопија” на Паоло Барбери и Рикардо Русо, Италија, 10. “Писмо до Мухамед” на Кристин Модербахер, Белгија, 11. “Капетанот и неговиот петок” на Манца Филак и Жига Горишек, Словенија, 12. “Амер го доби својот пиштол” на Наоми Левари и Сар Јогев, Израел, 13. “Мацко” на Давор Бориќ, Хрватска, 14. “Говедаров Камен” на Надица Петковиќ, Македонија, 15. “Ние сакаме (вие) да знаете” на Ела Пуклиес, Германија и Ноу Ва, Камбоџа, 16. “Нашите мисионери” на Мартин Грубер, Германија, 17. “Нов ден” на Јоже Рехбергер, Словенија и Љупчо Ристески, Македонија, 18. “Ивонче” на Барбора Махова, Чешка, 19. “Свадбата во Кокино” на Анита Горѓиеска, Македонија, 20. “Кој може да биде свончар”, на Алексеј Готарди-Павловски и Иво Кузманиќ, Хрватска, 21. “Другарување” на Даница Ѓокиќ, Србија, 22. “Кадрирањето на другите” на Вилјем Тимерс и Илја Кок, Холандија, 23. “Единство преку културата” на Христијан Сур и Тон Ото, Данска, 24. “Операција налбат во акција” на Александра Гавриловска и Наташа Чакаровска, Македонија, 25. “Конец на иглата” на Колет Пјо, Франција, 26. “Гатачката” на Валентина Илиевска, Македонија, 27. “Прекршени завети” на Каска Бутќјевич-Фунтсок, Велика Британија, 28. “Чаршија” на Наде Геневска Брачиќ, Македонија и 29. “Заеднички патишта” на Томи Мендел, Швајцарија. Публиката имаше чест и задоволство на присутните автори на филмовите што беа прикажани на двата фестивала да им поставува прашања и да разговара со нив.

Македонското етнолошко друштво во оваа прилика изразува голема благодарност на Министерството за култура на Р. Македонија за финансиската поддршка на “Кратово 2012” и “Кратово 2013”, како и на Локалната самоуправа и Градоначалникот на Општината Кратово, г-динот Мите Андоновски, за поддршката што ја дадоа за успешното организирање на фестивалот на етнолошкиот документарен филм. Се надеваме дека оваа година успешно ќе биде организиран и третиот Меѓународен фестивал на етнолошкиот документарен филм “Кратово 2014”, кој треба да се одржи од 2-ри до 4-ти октомври.

Претседателот на МЕД д-р Зоранчо Малинов, Градоначалникот Мите Андоновски, Афеџ Јашари од Министерството за култура и директорот на кратовскиот музеј Драган Георгиевски ги следат проекциите на фестивалот “Кратово 2012”

МЕЃУНАРОДЕН ФЕСТИВАЛ НА ЕТНОЛОШКИ ФИЛМ...

Претседателот на Организациониот Одбор на Фестивалот - Владимир Боцев и учесникот на Фестивалот, Елизабета Конеска, во дискусија по прикажувањето на нејзиниот филм

Дел од посетителите на “Кратово 2013”

Милица Пешевска-Николовска*

САМАРЦИСКИОТ ЗАНАЕТ ВО КРАТОВО

Апстракт: Во Кратовската т.н “Ајдучка чаршија“ и околу неа, во центарот, имало седум мајстори самарџии, кои го опслужувале градот и околните села. Еден од нив бил самарџијата Донеvски Јаким, роден во 1939 година во Кратово, починал 2008 год. Занаетот го изучувал од 16 годишна возраст кај мајсторот Стефан, познат по прекарот Шиљка. Според уставот, занаетот почнал да го изучува како чирак во време траење од 3 години.

Клучни зборови: занает, занаетчиство, самарџиски занает, Кратово, алатки, самари, Ајдучка чаршија.

Следејќи ја генезата на материјалната култура, преку предмети изработени од камен, коска, глина, дрво, метал, стакло и други материјали, мораме да ги компарираме наодите од археолошките локалитети од најраните палеолитски култури, преку историските периоди, па сè до денешни занаетчиски изработки.

Првите пишани извори кои ги обработува етнологијата за изучување на занаетчиството во периодот на Средниот век, односно 13 и 14 век во Македонија се делата на патеписците и турските пописни дефтери како први аналитички и синтетички изворни материјали, преку кои

* Авторот е етнолог кустос-советник во НУ Музеј Куманово.

добиваме многу есенцијални податоци, не само за даноците, туку и за демографијата и стопанството на населението.

Со стационирањето на турската војска во тогашните касаби, како стратешки војни населби, се јавила потреба од снабдување со земјоделски и занаетчиски производи на војниците. Така, селското население полека почнува да мигрира и се создаваат првите населени места со урбани карактеристики. Тоа најповеќе било изразено во крајот на 14 век, а веќе во 19 век се развива т.н. “Златен период” на занатлиството во Македонија, кој продолжува и во првата половина на 20 век, по се поинтензивната индустријализација поради што многу занаети замреле.

Кратово е град во североисточна Македонија, сместен во подножјето на Осоговските Планини, во вулкански кратер од кој со една долина е отворен кон запад. Заедно со околното Злетово, ја сочинуваат геолошката формација која зафаќа широк појас, западно дури до Кумановско, т.н. “Кратовско-злетовска вулканогена еруптивна зона. Затоа, не случајно, овој простор уште од најраните времиња на антиката, па и порано, бил рударски крај каде биле експлоатирани големите концентрации на олово, цинк, злато и сребро. Тоа го потврдуваат многуте геолошко-рударски и археолошки истражувања на теренот.

Но, она кое е предмет на темата е средновековното Кратово, чии бројни остатоци од градителството и занаетлиството се видливи и затоа денес со право Кратово може да се нарече “Музеј на отворено”.

Како и останатите стари градови, Кратово било поделено на седум маала, од кои, некои биле поврзани со камени мостови според кои е и карактеристичен градот. Споредуван како “Венеција на Балканот”, Кратово е град со најголем број на мостови изградени во османлискиот период и карактеристичните кули, подземни ходници - тунели, така

што сето укажува дека во средновековието бил значаен занаетчиски и стратешки центар на Османлиите. Во тој период неговото значење го потврдува и турската монетоковачница која ја имале само развиените стопански и богати центри.

Развиеното занаетчиство, големиот број на занаетчиски работилници и дуќани биле главно сконцентрирани на левиот брег на Кратовска река. Улиците, т.н. “сокаци“, биле тесни и стрмни, прилагодени на конфигурацијата на теренот. Куќите биле тесни, збиени со мали дворови или без нив и поврзани помеѓу себе со т.н. “капицици“.

Осврт кон самарцискиот занает во Кратово

Први помени за самарцискиот занает наоѓаме кај д-р Јован Хаџи-Васиљевиќ,¹ кој го промовира како еден од најбројните и најстарите занаети во Кратово и во Македонија. Тоа се должело на големо користење на стока (магариња, маски и коњи) за транспорт на стока помеѓу планинските села каде единствено можело со помош на домашните животни, да се пренесува стока и дрва.

За самарцискиот занает дознаваме и од уште еден извор, а тоа е самарцискиот дефтер од 1830 год., каде преку одредбите во “канонието“, односно Уставот на занаетот, со кој нивното работење било регулирано со законски акт.

Во Кратовската т.н “Ајдучка чаршија“ и околу неа, во центарот, имало седум мајстори самарци, кои го опслужувале градот и околните села (сл.1). Еден од нив бил самарцијата Донеvски Јаким, роден во 1939 год. во Кратово, починал во 2008 год. Тој занаетот го изучувал од 16 годишна возраст кај мајсторот Стефан, познат по прекарот Шилка. Според уставот, занаетот почнал да го изучува како чирак во време траење од 3 години. За време на чиракувањето тој му

¹ Хаџи-Васиљевиќ Ј., 63-78.

помагал на мајсторот околу подготовка на материјалот за изработка на самарот, крпење на стари самари, чистење на дуќанот, носење на вода, помош во домашните работи и друго. Како калфа, занаетот го изучувал уште три години. Ако во текот на калфувањето мајсторот ќе забележи дека веќе го совладал занаетот, можел да му овозможи и за помалку од три години да полага калфински испит, или пак обратно, може да калфува и подолго од три години.

Полагањето на мајсторскиот испит се вршел во Куманово пред мајстори - самарци. Испитот се состоел во изработка на еден самар, по што се добивало уверение за положен мајсторски испит (сл. 2). Првиот дуќан на мајсторот Јаким бил во центарот на Кратово, до Грошчиски мост. Во текот на работењето, до 1990 година, променил неколку дуќани.

Алатки во самарцискиот занает

Во самарцискиот занает се користеле дрвени и метални алатки. Поголем дел од алатот бил изработуван од ковачи и качари, додека некои имале индустриско потекло.

Пред работилницата на мајсторот секогаш стоело т.н. “тезгере“ односно скеле, кое има квадратна форма и било подигнато од земјата, со висина од 70 см. Основни предмети и алатки кои се наоѓаат на скелето се: трупец за седње и работење (сл. 3); дрвена алатка т.н. “навојница“, имала форма на буквата “А” и служи за свиткување на нагорени штици (сл. 4), и еден вид на отворена печка, која служела за нагорување на штиците.

Токмаци и бургии (сврдли), дрвени алатки кои се изработени од брест. Служат за удирање на засеци на страници т.н. “облук“. Сврдлите се алатки за правење на дупки во “облук“ и “калуѓерки“ (сл. 5).

Аршин – дрвен метар со должина од 80 см и тезгарски метар. Со него се мерела големината на самарите, или “стељата“. Од една страна аршинот е обележан со знаци со кои се одредува големината на коњски и магарешки самари. (сл. 6).

“Шкоба“ – хоризонтална алатка од страните има кружни рачки и служи за вадење на кора од штиците (сл. 7).

Тесли – има шест вида на тесли. Сите се со дрвена држалка и метално сечиво. Првата е “делјарка“ - мала, служи за делкање и мазњење на штици; втората т.н. “копачка“, служи за копање на страници; третата т.н. “обетуљка“, служи за копање на предните страни од самарот; четвртата т.н. “делјарка“ - голема, служи за делкање на штици; петата т.н. “жљеварка“, служи за правење на запци на страниците; шестата е обична тесла, служи за вадење на клинци кога се растура самарот (сл. 8).

“Глета“ – длета, повеќе вида кои служат за копање на штиците. Овие алатки ги има со потесна и поширока форма (сл. 9).

Пила - “трвоњче“, алатка со дрвена рачка и метално сечиво со запци. Имало неколку вида на пили. Служеле за украсување на дрвото, за сечење на “калуѓерки“ и за потсечување на штици (сл. 10, а, б, в).

“С’мба“ и “мијуре“ се алатки кои служат за украсување и бушење - правење на ознаки на страници (сл. 11 а, б).

“Гунија“ или винкла - еден вид на линеар, служел за бележење на дрвото. Моливите служеле за бележење на мерките на дрвото (сл. 12).

Ножици - служеле за кроење на ткаенина т.н. “аба“ (сл. 13).

Турпии - има неколку видови кои служеле за стругање на дрво и за острење на турпиите (сл. 14, а, б).

Ножеви - служеле за чистење на кожата од лој. “Масат“ и “брус“, служеле за острење на ножевите (сл. 15, а, б).

Клешти - метална алатка која служи за вадење на клинци (сл.16).

Чекан - “чук“, служел за склопување на дрвеница (сл. 17).

Клинови - разни видови на дрвени и метални (сл. 18).

Шило - служи за правење дупки и игли со кои се шиела “стеља“ (сл. 19).

Српови - служеле за сечење на слама за “стеља“ (сл. 20).

Материјал од кој се изработува самарот

Самарите се изработувале од јануари до јуни, но секогаш мајсторот имал резервен материјал за изработка на самарот. Тие се изработуваат од јасен и леска, додека страничните штици биле од буково дрво. Самарот е составен од два дела, ”дрвеница” и “стеља”.

Дрвеницата е костур на самарот (сл. 21). Се состои од предни и задни страници т.н. “облук” (сл. 22 а, б). Страниците се изработувале со мала и крива тесла, додека засеците се изработувале со длето. На страниците има по три вертикално поставени засеци од лева и десна страна, низ кои се провлекуваат четири хоризонтално поставени штици. За да се добие лачна форма на штиците, откако ќе се изделкаат, се прскаат со вода и малку се загреваат на печка за да можат да се свиткаат. Горните две штици го држат седиштето на самарот, додека на долните две штици се ставале нозете. Задниот дел на “облукот“ го сочинуваат “калуѓерки“ (сл. 23). Тоа се две лачно свиткани штици во горниот дел во вид на куки, кои се преклопуваат. Тие се прицврстени со дрвени чивии и клинци. На горниот дел од куките се прицврстени помали куки, кои служеле за врзување на товарот. “Калуѓерките“ се декорираат околу клинците со чоја или кожа, исечени во форма на звезда или круг. Кога биле готови сите делови се склопува “дрвеницата“ на самарот. Склопениот самар се прицврстувал со клинци.

Вториот дел од самарот е “стеља“, која најчесто била изработена од јута. Прво се кроела јутата во форма на вреќа и врз неа се ставала слама - “чуканица“. Под јутата се поставувал материјал од чоја или аба т.н. “астар“, кој се купувал од Тетово, Гостивар и Прилеп. Но имало случаи, наместо аба, преку сламата и јутата ставале и кожа од “мешина“ од младо животно. Кожата морала да се натопа, за да може полесно да се шие. Прво се дупчела со шило, а потоа се шиела со коноп или сицим. “Стељата“ однапред и одназад била подолга од дрвеницата за 10 см.

Самарите се продавале со различни големини за коњи, маски или магариња. Најчесто купувачите требало да му кажат на мајсторот зошто му е потребен самарот, дали за пренесување на стока надолу или нагоре во планина. Од тоа зависела изработката на “стељата“, пополнета однапред или одназад. Продадениот самар во првите дваесеттина дена ако не е добро изработен, ќе “покаже“, или ако конопот го разранува грбот на коњот или магарето, самарот се враќал да се преправи.

Самарите биле во употреба шест години, но “стељата“ двапати годишно се полнела со чуканица. Цената на самарот секогаш била во сооднос со еден кубик дрва. Во случај ако купувачот немал пари му давал дрва на самарџијата.

Самарџиска слава е Св. Спиридон, која ја славеле на 25 декември.

Денес овој занает во Македонија веќе не постои, освен во делови кај што има тешко пристапни терени во планинските села, како што е случај со Кратовско.²

Користена литература

- Група автори, *Кратово*, МАНУ, Скопје, 1980

² Информатор: Донеvски Стевче, син на самарџија.

- Група автори, *Етнологија на Македонците*, МАНУ, Скопје, 1996
- Николовска Марула, *Градски куќи во 19 век во Македонија*, РЗЗСК, Скопје, 2006
- Митевска С., *Почетоци и развој на занаетчиството во Куманово од средината на 19 век до Втората светска војна*, Енолог бр. 1, Скопје, 1992
- Хаџи-Василевиќ Јован, *Јужна Стара Србија - Кумановска област*, Београд, 1909

Milica Peshevska-Nikolovska

THE SADDLE CRAFT IN KRATOVO

(Summary)

Kratovo is a town in the North-East part of Macedonia, situated in the base of the Osogovo mountains. There can be seen numerous remnants of building and agriculture and that is why today Kratovo can be called "An open air museum". The saddler craft is one of the oldest crafts in Kratovo. A well-known craftsman from Kratovo is the master Jakim Donevski, who was born in 1939 and died in 2008. This craft understood usage of wooden and metal tools, but there were also some tools of industrial origin. The pack-saddles are composed of two parts: "drvenica" and "stelja". "Drvenica" is the frame of the pack-saddle. It is composed of front and back sides. There are 3 vertically placed cuttings on the sides, from left and from right through which 4 horizontally placed boards are dragged out, also from left and from right. Two of the upper boards hold the seat of the pack-saddle, while the lower two sides served as a place where people could put their feet on. The back side is composed of "kaludjerki" (nuns). Those are two bent boards in the form of

an arc, which are overlapping in the upper part, in the shape of hooks. On the upper part they are reinforced with 2 more hooks, which are smaller and serve for the tying of the pack. When all of the parts are finished, the part called “drvenica” is put on the pack-saddle and is fixed with wooden wedges and nails. The second part of the pack-saddle is “stelja” and is made of jute, a kind of a sack where straw is put. Under the jute, a material called woollen broadcloth is placed, or in other cases, it is the skin of young cattle. The “stelja” or the seat is placed over the “drvenica”. The pack-saddles were sold in different sizes, for horses and donkeys. They served for the transfer of products and wood in the mountain villages. Nowadays, this craft is becoming extinct, except in the parts where there are hardly accessible terrains in the mountain villages, like there are in Kratovo.

Прилог: фотографии

Сл. 1

Сл. 2

Сл. 3

САМАРЦИСКИОТ ЗАНАЕТ ВО КРАТОВО

Сл. 4

Сл. 5

Сл. 6

Сл. 7

Сл. 8

Сл. 9

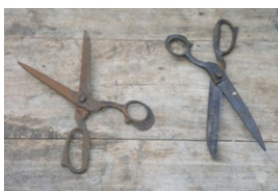
Сл. 10 а, б, в

Сл. 11 а, б

Сл. 12

Сл. 13

Сл. 14 а, б

Сл. 15 а, б

Сл. 16

Сл. 17

Сл. 18

Сл. 19

Сл. 20

Сл. 21

Сл. 22 а

Сл. 22 б

Сл. 23